

Επιμέλεια: Δημήτρης Κωνσταντάρης-Σταθαράς

**Πολεμικό Ημερολόγιο
του λοχία Παναγιώτη Παναγιώτου 1916-1923
Αιχμάλωτος στο Γκαίρλιτς της Γερμανίας 1916
Πολεμιστής και Αιχμάλωτος στη Μ. Ασία 1921-1923**

**Έκδοση Πολιτιστική Εστία Μικρασιατών
Νέας Ιωνίας Μαγνησίας «ΙΩΝΕΣ»
Νέα Ιωνία Βόλου 2016**

Επιμέλεια: Δημήτρης Κωνσταντάρης-Σταθαράς

**Πολεμικό Ημερολόγιο 1916-1923
του λοχία Παναγιώτη Παναγιώτου
«Αιχμάλωτος» στο Γκαίρλιτς της Γερμανίας 1916-1919
Πολεμιστής και Αιχμάλωτος στη Μ. Ασία 1921-1923**

**Έκδοση
Πολιτιστική Εστία Μικρασιατών
Νέας Ιωνίας Μαγνησίας «ΙΩΝΕΣ»
Νέα Ιωνία Βόλου 2016**

Έκδοση:

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ
ΝΕΑΣ ΙΩΝΙΑΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Γεωρ. Σίνα 16, Νέα Ιωνία Μαγνησίας
384 46 Βόλος
Τηλ. & FAX 24210-60900
e-mail: iones@yahoo.gr

Η έκδοση του παρόντος βιβλίου εγκρίθηκε με ομόφωνη απόφαση του Διοικητικού Συμβουλίου της Πολιτιστικής Εστίας Μικρασιατών Νέας Ιωνίας Μαγνησίας «ΙΩΝΝΕΣ» (Πράξη 9^η / 31-05-2016)

ISBN 978-960-87552-9-1

Copyright: Δημήτρης Κωνσταντάρας-Σταθαράς
Αχιλλέως 90
Βόλος, 383 33
Τηλ. 24210-72124
e-mail: dkonsta1@otenet.gr

Εικόνα του εξώφυλλου: Ο λοχίας Παναγιώτης Παναγιώτου στη Μικρά Ασία (Αρχείο: Πολιτιστική Εστία Μικρασιατών Νέας Ιωνίας Μαγνησίας «ΙΩΝΝΕΣ»- Προσφορά Αχιλλέα Π. Παναγιώτου).

Εικόνα οπισθόφυλλου: Ο λοχίας Παναγιώτης Παναγιώτου στο Μέτωπο του Δορύλαιου (Αρχείο: Αχιλλέα Π. Παναγιώτου).

Σε όλες τις φωτογραφίες του κειμένου αναγράφεται η πηγή τους.

Την παρούσα έκδοση στήριξαν οικονομικά, εκτός από την Εστία «ΙΩΝΝΕΣ», και οι φίλοι των «ΙΩΝΝΩΝ»: κ. Αγορίτση-Καραγιάννη Καίτη, κ. Παναγιώτου-Παπανικολάου Ελένη, σύζυγος Αχιλλέα Π. Παναγιώτου και κ. Παπακώστα-Σγάνου Μαρία. Προς όλους απευθύνονται ευχαριστίες.

Πληκτρολόγηση, επεξεργασία κειμένου, δημιουργικό-σελιδοποίηση:
Δημήτρης Κωνσταντάρας-Σταθαράς

Εκτύπωση-βιβλιοδεσία: Graphicart-Ηλίας Καρκαλέτσος, www.graphic-art.gr

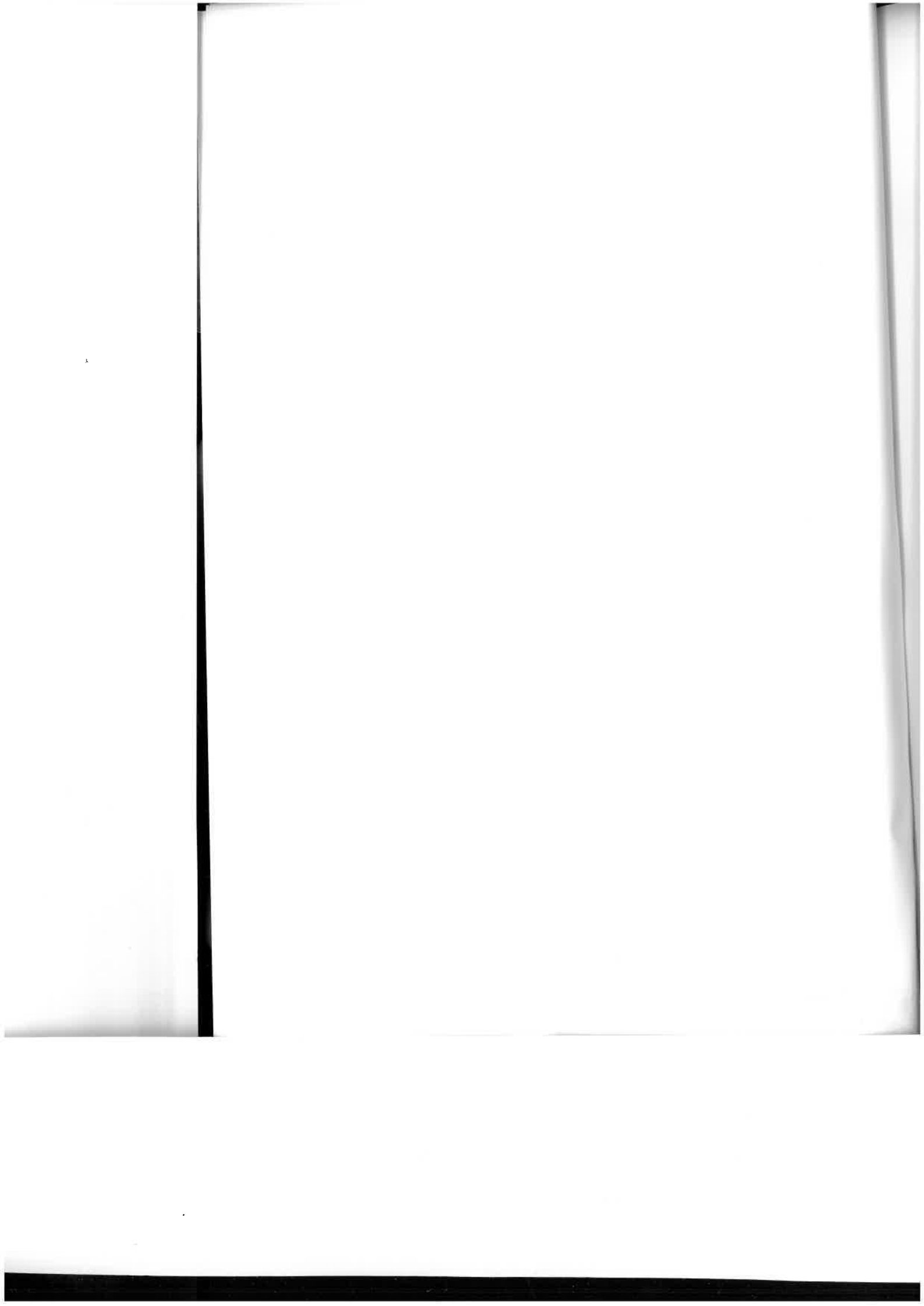
Κείμενο-Αφιέρωση
του λοχία Παναγιώτη Παναγιώτου,
για το πώς γλίτωσε από τον χάρο και «αιωνία η μνήμη»
για τους συντρόφους-συμπολεμιστές του, που σκοτώθηκαν.

Ἄγριος, ἄγριος κι ὀρμητικὸς ἐρχότανε ὁ χάρος
μὲ τὲς μαύρες του μακρὲς φτερούγες καὶ σάρωνε
στο διάβα του τὰ δύστυχα κορμιά κείνη ἐποχὴ.
Φαίνεται πως καὶ μένα δὲν μ' ἐφθασεν ἡ φτερούγα,
ἢ φαίνεται πως ἤμωνα πολὺ χαμηλά ἢ κρατήθηκα
ἀπὸ κάνα σημάδι ἐλπιδοφόρου ζωῆς καὶ γλύτωση.
Τοὺς ἄλλους ὅσους πήρε ἡ μπόρα καὶ ἡ φτερούγα,
κοιμῶνται τὸν αἰῶνιο γλυκὸ ὕπνο καὶ φυλάγουνε
δραγάτες (μπεξίδες) στὰ αἱματοβαμμένα χωράφια καὶ
βουνά τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὅς μὴν τοὺς ἀνησυχούμε!
Αἰωνία νὰ εἶ ἡ μνήμη τους.

Π. Παναγιώτου

« Ἄγριος, ἄγριος κι ὀρμητικὸς ἐρχότανε ὁ χάρος με τες μαύρες του μακρὲς φτερούγες του καὶ σάρωνε στο διάβα του τὰ δύστυχα κορμιά κείνη την ἐποχὴ. Φαίνεται πως καὶ μένα δὲν μ' ἐφθασεν ἡ φτερούγα ἢ φαίνεται πως ἤμωνα πολὺ χαμηλά ἢ κρατήθηκα ἀπὸ κάνα σημάδι ἐλπιδοφόρου ζωῆς καὶ γλύτωση. Τοὺς ἄλλους ὅσους πήρε ἡ μπόρα καὶ ἡ φτερούγα κοιμῶνται τὸν αἰῶνιο γλυκὸ ὕπνο καὶ φυλάγουνε δραγάτες (μπεξίδες) στα αἱματοβαμμένα χωράφια καὶ βουνά τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀς μην τοὺς ἀνησυχούμε. Αἰωνία νὰ εἶ ἡ μνήμη τους.

Π. Παναγιώτου»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος του Ομότιμου Καθηγητή του Α.Π.Θ. κ. Αθ. Καραθανάση σελ ...	9
Εισαγωγή. 1. Τα Ημερολόγια του λοχία Παναγιώτη Παναγιώτου	11
2. Το ιστορικό πλαίσιο. 2.α. Η αιχμαλωσία και μεταφορά του Δ' Σώματος Στρατού στο Γκαίρλιτς της Γερμανίας	13
2.β. Ο λοχίας Παναγιώτης Παναγιώτου στη Μικρασιατική Εκστρατεία	15
2.γ. Η αιχμαλωσία και ο γυρισμός του στην Ελλάδα	16
ΜΕΡΟΣ Α΄. ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΣ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ	
Παναγ. Παναγιώτου «Χάριν της μονάκριβής μας Πατρίδος Ελλάδος»	17
A.1. Από τη Δράμα στο Γκαίρλιτς σιδηροδρομικώς (14-09-1916)	19
- Στη Γκιουμουλτζίνα (Κομοτηνή), υποδοχή από Ελληνίδες	22
- Στην Αδριανούπολη, υποδοχή από Ελληνίδες	23
- Στη Σόφια, στη Νύσσα και στο Βελιγράδι	25-27
- Στο Σεμλίνο με τους πατριώτες του Ι. Διάλλα και Ι. Μπασδέκη	29
- Αναχώρηση από το Σεμλίνο με παρέλαση	30
- Στη Βουδαπέστη, πρωτεύουσα της Ουγγαρίας	31
- Υποδοχή από τους Γερμανούς: «Χαίρετε» στο σταθμό Όπελν-Όστ.....	32
- Υποδοχή στο Γκαίρλιτς (Δευτέρα 26 Σεπτεμβρίου 1916)	34
A.2.1α. Η ζωή των Ελλήνων αιχμαλώτων (και του Π.Παναγιώτου).....	37
A.2.1β. Πληροφορίες από το βιβλίο «Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς...»	39
A.2. 1γ. Αποδεικτικά έγγραφα (documentum) του Παν. Παναγιώτου	44
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ. ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΙ ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΓΝΗΣΙΑ ΣΤΟ ΓΚΑΙΡΛΙΤΣ	
1. Κωνσταντίνος Αγορίτσης από τον Άγιο Λαυρέντιο.....	45
2. Κάρτ-ποστάλ της εποχής από τη συλλογή του Κων. Αγορίτση	47
3. Ονόματα νεκρών από τον Ν. Μαγνησίας στο Γκαίρλιτς.....	48
ΜΕΡΟΣ Β΄. ΠΟΛΕΜΙΣΤΗΣ ΣΤΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ	
- Το Ημερολόγιό μου. Στην Αθήνα και Πειραιά	51
- Στη Σμύρνη	53
- Στη Μαγνησία.....	53
- Στο Σεβδίκιοι.....	55
- Στο ιπήλατο τραμ της Σμύρνης ένας διάλογος για τον Βενιζέλο	55
- Λατρεία στον βασιλιά Κωνσταντίνο και απέχθεια στον Βενιζέλο.....	57
- Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος στη Σμύρνη	58
- Μετακίνηση από τη Σμύρνη στα Μουδανιά. Το θαλάσσιο ταξίδι	58
- Οι επιχειρήσεις στην περιοχή της Προύσας-Νικομήδειας	61
- Ο Ελληνικός Στρατός καταλαμβάνει το Εσκή Σεχέρ και την Κουτάχεια..	62
- Έκφραση λατρείας και θαυμασμού στον βασιλιά Κωνσταντίνο.....	62
- Ηρεμία στο μέτωπο. Ελπίδες για αποστράτευση	64
- Πολεμικές επιχειρήσεις στο βουνό Ντεντέ Τεπέ (31-10-1921)	65
- Πολεμικές επιχειρήσεις στο μέτωπο Δορυλαίου (Εσκή Σεχέρ).....	65

- Χριστούγεννα του 1921 στο μέτωπο του Εσκή Σεχέρ (Δορυλαίου).....	66
- Έτος 1922. Χειμώνας στο μέτωπο (Γενάρης 1922)	67
- Έκφραση αντιπάθειας στον Ελ. Βενιζέλο και στους Γάλλους.....	68
- Αναμνήσεις από τις θητείες του στον στρατό από το 1915.....	70
- «Για το Έργον». Απορίες για τη στάση της Αγγλίας και Γαλλίας	72
- Πριν ένα χρόνο...Ο αρχιστράτηγος Χατζηανέστης στο μέτωπο	75
- Γράμματα από την Έλση, τη Γερμανίδα	76
- Στα χνάρια του Μ. Αλεξάνδρου. Ελληνικές επιγραφές	78
- Έναρξη της τουρκικής επίθεσης (13 Αυγούστου 1922).....	80
- Η «οπισθοχώρησις» (17 Αυγούστου 1922).....	81
- Η αιχμαλωσία στα Μουδανιά (29 Αυγούστου 1922).....	87

ΜΕΡΟΣ Γ'. ΦΡΙΧΤΗ ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑ

- Φριχτή αιχμαλωσία.....	89
- Πορεία από τα Μουδανιά προς την Προύσα	91
- Μαρτύρια και εξευτελισμοί των αιχμαλώτων	94
- Στην Προύσα με «βρισιές και φτυσίματα».....	95
- «...γινήκαμε νεκροθάφτες και θάφτουμε Ελληνικά κορμιά»	96
- Για τη «Μεμλεκέτ» (πατρίδα)	97
- Αναχώρηση από την Προύσα (19 Φεβρουαρίου 1923) και περιποίηση στα χωριά Κεστέλ και Τύμπος από τούρκικες οικογένειες	98
- Μαρτυρική πορεία	102
- Στο τσερκέζικο χωριό	104
- Μαρτυρική δουλειά σε ασβεστοκάμινο. Το συσσίτιο των αιχμαλώτων	105
- Τούρκος Μέραρχος απευθύνει λόγο στους αιχμαλώτους	106
- Αναχώρηση από τη Σαπάντζα σιδηροδρομικώς. 18/31 Μαρτ. 1923	106
- Άφιξη στο Εσκή Σεχέρ, Αφιόν Καραχισάρ και Ουσάκ	107
- Στη Φιλαδέλφεια, Σαλιγλί, Αχμετλί, Κασαμπά και Μαγνησία	108
- Άφιξη στη Σμύρνη. Η εικόνα της Σμύρνης (25 Μαρτίου 1923)	109
- Αναχώρηση από το λιμάνι της Σμύρνης (28 Μαρτίου 1923).....	110
- Άφιξη στο λιμάνι του Πειραιά (29 Μαρτίου 1923).....	110
- «Την Κυριακή του Θωμά ο καθένας στο σπιτάκι του».....	111
- Επιστολή-επίλογος του Παναγιώτη Παναγιώτου (29-3/11-4-1923)	111
- Βιογραφικό του Παναγιώτη Παναγιώτου.....	113
- Βιβλιογραφία	116
- Βιογραφικό Δημήτρη Κωνσταντάρα-Σταθαρά	117
- Ταυτότητα της Πολιτιστικής Εστίας Μικρασιατών «ΙΩΝΕΣ»	118

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

του Αθαν. Ευθ. Καραθανάση, Ομότιμου Καθηγητή Ιστορίας του Α.Π.Θ.

Τα τελευταία χρόνια η ιστορία της Μικρασιατικής εκστρατείας εμπλουτίζεται με νέα βιβλία γραμμένα, ως επί το πολύ, από ειδικούς ερευνητές. Σημασία, όμως, ιδιαίτερη έχουν εκείνα τα βιβλία που γράφτηκαν από μαχητές της ένδοξης Ελληνικής Στρατιάς που είχαν την δύναμη να αποτυπώσουν στα ημερολόγια τους τις σελίδες δόξας των μαχών του μικρασιατικού μετώπου, αλλά και την φρίκη της αιχμαλωσίας μετά την κατάρρευσή του.

Και είναι σπουδαία τα κείμενα αυτών των αγωνιστών, γιατί μακριά και πέρα από στρατηγικές αναλύσεις και τα τοιαύτα, περιγράφουν γλαφυρά, αλλά και τραγικά, τα γεγονότα εκείνα στα οποία ήσαν αυτόπτες μάρτυρες ευτυχισμένων, αλλά και δραματικών ημερών. Ένα τέτοιο βιβλίο είναι το προκείμενο που ανέσυρε από την λήθη του χρόνου ο κ. Δημήτρης Κωνσταντάρας-Σταθαράς, αφοσιωμένο τέκνο της Μικρασίας, αλλά και έγκυρος μελετητής της Μικράς Ασίας και του προσφυγικού έπους, που επιμελήθηκε και σχολίασε την παρούσα έκδοση.

Πρόκειται για το πολεμικό ημερολόγιο του λοχία του Πυροβολικού Παναγιώτη Παναγιώτου από την Αγία Παρασκευή του Βόλου, που καλύπτει την κρίσιμη για την Πατρίδα περίοδο 1916 – 1922. Ο απλός αυτός λοχίας του ελληνικού στρατού έζησε αυτή την τραγική περίοδο με συνεχή δράση και την κατέγραψε στο Ημερολόγιο του που αρχίζει από την αιχμαλωσία του Δ' Σώματος Στρατού στην Καβάλα τον Σεπτέμβριο του 1916 και την μεταφορά του στην πόλη Γκαίρλιτς της πρώην Ανατ. Γερμανίας. Ο Π. Παναγιώτου περιγράφει το πολυήμερο ταξίδι των αιχμαλώτων, την ζωή τους στο Γκαίρλιτς, αφήνοντας πολλές φορές να εννοηθεί η καλή συμπεριφορά των Γερμανών απέναντί τους – άλλωστε οι αιχμάλωτοι αυτοί θεωρούνταν γερμανόφιλοι και εχθροί της Entente και του Βενιζέλου. Μετά δύομισυ χρόνια, με την λήξη δηλ. του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, που βρήκε την Γερμανία ηττημένη, οι αιχμάλωτοι επέστρεψαν στην Ελλάδα, στην Σούδα της Κρήτης, αλλά το 1921 ο Π. Παναγιώτου θα επιστρατευθεί, καθ' όσον οι επιχειρήσεις του Ελληνικού στρατού στην Μ. Ασία απαιτούσαν νέες ενισχύσεις. Αρχίζει έτσι η μικρασιατική περιπέτειά του από τις 19 Μαρτίου-29 Αυγούστου 1922: Περιγράφονται η χαρισάμενη ζωή στην Σμύρνη, η μετακίνησή του στα Μουδανιά και την Προύσα, την

Νικομήδεια, οι νίκες στο Εσκή Σεχίρ και την Κιουτάχεια (Ιούλιος 1921), η παραμονή του στο Εσκή Σεχίρ, η εναγώνια προσμονή της απολύσεως, ο Εθνικός Διχασμός εκδηλούμενος με τα βασιλόφρονα αισθήματα του Π. Παναγιώτου, η οπισθοχώρηση προς τα Μουδανιά, ο χαλασμός των ημερών και η παράδοση ελληνικής μεραρχίας από τους Γάλλους στους Τούρκους. Και ύστερα η οκτάμηνη αιχμαλωσία ως τον Απρίλιο του 1923, μέρες πόνου και φρίκης που περιγράφει παραστατικά ο Π. Παναγιώτου, με σελίδες που θυμίζουν τις περιγραφές των αιχμαλώτων στα βιβλία του Ηλία Βενέζη το *νούμερο 31328*, του Σπανομανώλη στο *Αιχμάλωτοι των Τούρκων*, του Στρατή Δούκα στην *Ιστορία ενός αιχμαλώτου και άλλων*.

Το Ημερολόγιο του Π. Παναγιώτου είναι πολύτιμη πηγή για τα γεγονότα της περιόδου 1916-1923 και ο περιγραφικός του λόγος είναι λιτός, κοφτός, σύντομος, περιεκτικός. Θα μπορούσε να είναι ένα αντιπολεμικό μυθιστόρημα. Τώρα γίνεται «κτήμα εσαεί» χάρη στην φροντίδα του κ. Δημήτρη Κωνσταντάρη-Σταθαρά.

Θ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Ομότιμος Καθηγητής Ιστορίας του Α.Π.Θ. -
Πρόεδρος της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. ΤΑ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΧΙΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Καλοκαίρι 1997, με τη μεσολάβηση του φίλου και συμμαθητή στο 1^ο Γυμνάσιο Βόλου κ. Νίκου Κωστούλα, μου παραδόθηκε από τον Αχιλλέα Παναγιώτου ένας φάκελος, που περιείχε παλαιά τετράδια και λυτά χαρτιά με φωτογραφίες, στα οποία ο πατέρας του, Παναγιώτης Παναγιώτου, από την Αγία Παρασκευή Βόλου, λοχίας πυροβολικού, που πολέμησε στη Μικρά Ασία και συνελήφθη αιχμάλωτος, είχε γραμμένα σχετικά Ημερολόγια.

Παρέλαβα τον σχετικό φάκελο, εν ονόματι της Πολιτιστικής Εστίας Μικρασιατών Νέας Ιωνίας Μαγνησίας «ΙΩΝΕΣ» και ενημέρωσα το Δ.Σ..

Τότε το ενδιαφέρον μου εστιάστηκε στα λυτά κίτρινισμένα χαρτιά, στα οποία ο Παναγιώτης Παναγιώτου περιέγραφε τη «φριχτή αιχμαλωσία» του στους Τούρκους. Ένα μέρος από αυτό το περιεχόμενο ανακοίνωσα και δημοσίευσα (Βλ. στη σελίδα 89 του παρόντος στη σημείωση 43). Έκτοτε αυτά τα λυτά χαρτιά παρέμειναν στο συρτάρι μου...

Η ώρα τους ήλθε τον Φεβρουάριο του 2014, όταν άρχισα να τα εξερευνώ με προσοχή και συστηματικά και να γράφω το περιεχόμενό τους στον Η/Υ.

Εξ αρχής θέλω να δηλώσω ότι τα κατέγραψα όπως ακριβώς είναι γραμμένα, χωρίς να προσθέσω ή να αφαιρέσω καμία λέξη. Κράτησα την ορθογραφία του Π.Π. με λίγες διορθώσεις διπλής γραφής π.χ. Προύσσα-Προύσα κ.λπ. Όπου μέσα στα κείμενά του επεμβαίνω τα κλείνω μέσα σε κάθετες αγκύλες με πλάγια γραφή π.χ. [Στην Αδριανούπολη υποδοχή από Ελληνίδες], [ως αιχμάλωτος] κ.λπ.

Ως προς το περιεχόμενό τους τα χώρισα σε τρία μέρη ως εξής:

Το πρώτο μέρος αποτελούν 20 λυτά φύλλα μικρού τετραδίου (15X20) χωρίς να έχουν αριθμό σελίδας [τον έβαλα εγώ με μολύβι]. Σ' αυτό ο Π.Π. περιγράφει το 13ήμερο ταξίδι των στρατιωτών-«αιχμαλώτων» του Δ' Σώματος Στρατού με σιδηρόδρομο από τη Δράμα έως το Γκαίρλιτς της Γερμανίας. Σημειώνει την καθημερινή ημερομηνία και περιγράφει με κάθε λεπτομέρεια τους σιδηροδρομικούς σταθμούς που πέρασαν, τι συσσίτιο τους έδιναν και ποιας υποδοχής έτυχαν από Ελληνίδες κοπέλες και από κατοίκους και στρατιώτες άλλων χωρών κατά το ταξίδι τους.

Το δεύτερο μέρος είναι ένα μικρό τετράδιο (15X20) 37 φύλλων χωρίς αρίθμηση [την έβαλα εγώ με μολύβι] στο εξώφυλλο του οποίου ο Π.Π. γράφει τον τίτλο «ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΜΟΥ» και καταγράφει τα πολεμικά γεγονότα στη Μικρά Ασία από τις 19 Μαρτίου 1921 έως τις 29 Αυγούστου 1922, που παραδόθηκε από τους Γάλλους ως αιχμάλωτος στους Τούρκους.

Στο τρίτο μέρος, που είναι γραμμένο σε 28 λυτά φύλλα δημοσιογραφικού χαρτιού (16X26), αριθμημένα από τον ίδιο σε 58 σελίδες, περιγράφει τη «Φριχτή αιχμαλωσία» και την επιστροφή του την «Τετάρτη της Ανάστασης 29 Μαρτίου 1923», που οι αιχμάλωτοι έφθασαν στον Πειραιά.

Στο τέλος έχει, με άλλη αρίθμηση 2 ½ σελίδες-σαν επιστολή σε κάποιον-ένα συγκλονιστικό κείμενο, μια περίληψη της αιχμαλωσίας του, γραμμένη στις 29 Μαρτίου 1923, που έφθασε στον Πειραιά.

Επίσης μέσα στον φάκελο που μου παραδόθηκε υπήρχαν αποδεικτικά έγγραφα (δελτία ταυτότητας, κάρτα ενσήμων κ.λπ) που τα δημοσιεύω μέσα στο κείμενο. Τελευταία, η κ. Ελένη, σύζυγος Αχιλλέα Παναγιώτου, μου παρέδωσε συμπληρωματικό υλικό και φωτογραφίες.

Τέλος στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ (σελ. 45) έχουμε κείμενο και φωτογραφικό υλικό για τον έφεδρο λοχία Κωνσταντίνο Αγορίτση από τον Άγιο Λαυρέντιο Πηλίου, που είχε την ίδια στρατιωτική πορεία με τον Παναγιώτη Παναγιώτου (Γκαίρλιτς-Εκστρατεία Μικράς Ασίας-Υποχώρηση), με την επιμέλεια από το αρχείο της κόρης του κ. Καίτης Αγορίτση-Καραγιάννη.

Τελειώνοντας, θέλω να ευχαριστήσω, μεταθανάτια, τον μακαρίτη Αχιλλέα Παναγιώτου, που μου παρέδωσε το πολύτιμο αρχειακό υλικό του αείμνηστου πατέρα του Π. Παναγιώτου, τον Ομότιμο Καθηγητή Ιστορίας του Α.Π.Θ. και Πρόεδρο της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών κ. Αθανάσιο Καραθανάση για τη συγγραφή του εμπνευσμένου Προλόγου του παρόντος βιβλίου, τη σύζυγο του Αχιλλέα Παναγιώτου κ. Ελένη Παπανικολάου, καθηγήτρια Τ.Ε.Ι. Λάρισας για το υπόλοιπο αρχειακό υλικό της οικογένειας, την κ. Καίτη Αγορίτση-Καραγιάννη για το κείμενο και τις φωτογραφίες του ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ και τους κ.κ. Θεόδωρο Αθ. Νημά, δρ φιλόλογο-ιστορικό και Χρ. Παππή, καθηγητή των Γερμανικών, για τη βοήθειά τους. Και, βεβαίως, ευχαριστώ την Εστία «ΙΩΝΕΣ» για την έκδοση του παρόντος.

Ευχαριστώ, ιδιαίτερω, τον συγγραφέα του βιβλίου «Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919» κ. Γεράσιμο Αλεξάτο (κάτοικο Γερμανίας), ο οποίος μου έδωσε την άδεια (e-mail: 21 Νοεμβρίου 2014, 21:48') να δημοσιεύσω κείμενα και φωτογραφίες από το βιβλίο του, προκειμένου να συμπληρωθεί το κενό της ζωής του Παναγιώτη Παναγιώτου στο Γκαίρλιτς της Γερμανίας.

Θεωρώ τιμή μου, που η τύχη με ευνόησε να επιμεληθώ «Το Πολεμικό Ημερολόγιο του λοχία Παναγιώτη Παναγιώτου» (σε τρία μέρη), που παρουσιάζει μια επώδυνη σελίδα της σύγχρονης Ιστορίας της Πατρίδας μας, μέσα από την προσωπική γραφή και «μαρτυρία» του συμπολίτη μας πολεμιστή από την Αγία Παρασκευή Βόλου.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΡΑΣ-ΣΤΑΘΑΡΑΣ

2. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

2. α. Η αιχμαλωσία και μεταφορά του Δ' Σώματος Στρατού στο Γκαίρλιτς της Γερμανίας.

Α'. Στην *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*¹ διαβάζουμε: «Ο Α' Παγκόσμιος πόλεμος μεταξύ των Κεντρικών Αυτοκρατοριών (Γερμανίας, Αυστρο-Ουγγαρίας και συμμάχων τους) και της Αντάντ (Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας, Βελγίου, Σερβίας, Μαυροβουνίου και συμμάχων τους), που είχε ξεσπάσει το 1914, προκάλεσε στην Ελλάδα εύλογες ανησυχίες και η λύση βρισκόταν είτε στη διατήρηση της ουδετερότητας... είτε στη συμμετοχή στον πόλεμο... Την πρώτη θέση υιοθέτησε το Παλάτι (βασιλιάς Κωνσταντίνος), τη δεύτερη ο Βενιζέλος... Τον Οκτώβριο του 1915 η αποβίβαση στρατευμάτων της Αντάντ στη Θεσσαλονίκη, δημιούργησε μια περίπλοκη κατάσταση... Η κατάσταση αυτή συνέβαλε στην όξυνση των εσωτερικών αντιθέσεων, που συνοπτικά αποδόθηκε με τον όρο Διχασμός... Πόλεμος εσωτερικός... μεταξύ «Βασιλικών» και «Βενιζελικών»... Στο μεταξύ, η παράδοση του Ρούπελ (Μάιος 1916) και η προώθηση βουλγαρικών δυνάμεων στην ανατολική Μακεδονία προκάλεσαν πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις... Στα τέλη του Αυγούστου (1916) η προώθηση των βουλγαρικών και γερμανικών θέσεων στην ανατολική Μακεδονία έφερε σε αδιέξοδο το Δ' Σώμα Στρατού, που είχε την έδρα του στην Καβάλα. Μέσα σε ατμόσφαιρα αμηχανίας η μεγάλη αυτή μονάδα συνθηκολόγησε...»²,

.... Στις 26 (Σεπτεμβρίου, 1916) οι τρεις (Βενιζέλος, ο ναύαρχος Κουντουριώτης και ο στρατηγός Δαγκλής) έφθασαν στη Θεσσαλονίκη, όπου σχημάτισαν νέο κυβερνητικό σχήμα, με πρώτο και βασικό στόχο τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ».

Β'. Στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*³ διαβάζουμε: «Η κατάσταση στην ανατολική Μακεδονία είχε, ως τα μέσα Αυγούστου (1916), χειροτερεύσει... Η Καβάλα βρισκόταν στο έλεος των Βουλγάρων... Ήταν πλέον φανερό πως οι Βούλγαροι είχαν ως αντικειμενικό σκοπό τους την κατάληψη της Καβάλας,

¹ . ΤΑ ΝΕΑ. *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, 6^{ος} τόμος, *Η Εθνική Ολοκλήρωση (1909-1922)*, Έκδοση «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ» 2004, συγγραφή: Γιώργου Μαργαρίτη, σ. 74-76

² . Οι υπογραμμίσεις είναι του επιμελητή της έκδοσης.

³ . *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1978, τ. ΙΕ', σελ. 38.

αλλά ο διοικητής του Δ' Σώματος Στρατού συνταγματάρχης Χατζόπουλος⁴ είχε διαταγές από την Αθήνα να μην αντισταθεί σε προσπάθεια των Βουλγάρων να καταλάβουν θέσεις γύρω από την πόλη... Έτσι, όταν δέχθηκε τελεσίγραφο από τους Βουλγάρους να παραδώσει την πόλη και τις δυνάμεις του, δεν είχε άλλη εκλογή παρά να παραδοθεί ή να προσχωρήσει στην Εθνική Άμυνα. Ο Χατζόπουλος διάλεξε το πρώτο... Μόνο 3.500 άνδρες κατάφεραν να διαφύγουν στη Θάσο και να ενωθούν με το κίνημα της Εθνικής Άμυνας. Το υπόλοιπο του Δ' Σώματος Στρατού, 400 αξιωματικοί και 6.000 άνδρες, παραδόθηκε στους Βουλγάρους. Πέτυχε όμως ο Χατζόπουλος να μην παραμείνουν αιχμάλωτοι των Βουλγάρων, αλλά να τεθούν υπό περιορισμόν στο Görlitz (Γκαίρλιτς) της Γερμανίας, ως το τέλος του πολέμου».

Γ'. Στην Ιστορία του ΓΕΣ/Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού⁵ διαβάζουμε: « Η μεταφορά του Σώματος Στρατού, εκ Δράμας εις Γερμανίαν, συνετελέσθη διά δέκα συρμών, ων ο πρώτος ανεχώρησεν την 2/15 Σεπτεμβρίου (1916), ο δε τελευταίος την 14/27 ιδίου μηνός... Το Σώμα μετεφέρθη τελικώς εις την Γερμανικήν πόλιν της Σιλεσίας Görlitz (Γκαίρλιτς), συγκεντρωθέν εν αυτή δώδεκα ημέρας μετά την έναρξιν της εκ Δράμας αναχωρήσεώς του. Οι αξιωματικοί εγκατεστάθησαν εις ιδιωτικές οικίας επί ενουκίω, οι δε οπλίται εις το παρά την πόλιν στρατόπεδον. Το Σώμα παρέμεινεν εκεί καθ' όλον το διάστημα του πολέμου» (Αρχείο ΔΙΣ/Φ. 380) μέχρι τις 24 Φεβρουαρίου 1919, δηλ. έμεινε εκεί 2 ½ χρόνια⁶.

⁴. «Χατζόπουλος Ιωάννης (1862-1918): αξιωματικός πυροβολικού, καταγόμενος από την Πάτρα. Αφού συμπλήρωσε τις γυμνασιακές σπουδές του στη Μεγάλη του Γένους Σχολή της Κωνσταντινούπολης, φοίτησε στην Αθήνα στη Σχολή Ευελπίδων... Συμμετείχε στους πολέμους του 1897 και στους Βαλκανικούς (1912-13). Χρημάτισε... από το 1915, διοικητής της VII Μεραρχίας του Δ' Σώματος Στρατού στην Καβάλα. Την εποχή των γεγονότων στην Ανατολική Μακεδονία έτυχε να αναπληρώνει τον διοικητή του Σώματος αντιστράτηγο Γεννάδη, ο οποίος τις κρίσιμες ημέρες απουσίαζε στην Αθήνα. Πέθανε αιφνιδίως μετά από εγκεφαλικό στο Γκαίρλιτς, τον Απρίλιο του 1918, και ετάφη με πάνδημη συμμετοχή στο ελληνικό στρατιωτικό νεκροταφείο της γερμανικής πόλης...» (Γεράσιμος Αλεξιάτος, «Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919», Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη α.ε., Θεσσαλονίκη, 2010, σ. 251).

⁵. «Η Ελλάδα και ο Πόλεμος εις τα Βαλκάνια», τ. Α', «Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον πρώτον Παγκόσμιον Πόλεμον 1914-1918», Έκδοσις ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα 1958 (Ανατύπωση 2012), σ. 154.

⁶. Γεράσιμος Αλεξιάτος, «Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919», ό.π. σ.173).

2.β. Ο λοχίας Παναγιώτης Παναγιώτου στη Μικρασιατική Εκστρατεία

Η συμμετοχή του Παναγιώτη Παναγιώτου στη Μικρασιατική Εκστρατεία συμπίπτει με την αλλαγή του πολιτικού και στρατιωτικού προσανατολισμού της χώρας μας, μετά τις εκλογές της 1^{ης} Νοεμβρίου 1920, κατά τις οποίες ηττήθηκε το κόμμα των Φιλελευθέρων, του Ελευθερίου Βενιζέλου και επικράτησε η αντιβενιζελική παράταξη, «Ηνωμένη Αντιπολίτευσις», που, αφού σχημάτισε κυβέρνηση, έσπευσε με Δημοψήφισμα την 22α Νοεμβρίου 1920 να επαναφέρει τον βασιλιά Κωνσταντίνο, ο οποίος έφθασε στην Αθήνα στις 6 Δεκεμβρίου 1920 μέσα σε ατμόσφαιρα λαϊκού ενθουσιασμού.

« Η αλλαγή αυτή δημιούργησε νέα κατάσταση στο εσωτερικό της χώρας και στο μικρασιατικό μέτωπο και, το κυριότερο, οδήγησε στην εκδήλωση ανοικτής στροφής της γαλλικής και ιταλικής πολιτικής απέναντι στην Ελλάδα και στη δημιουργία νέου κλίματος στις αγγλοελληνικές σχέσεις »⁷.

Επίσης, μετά τις εκλογές, άρχισαν μεγάλες αλλαγές στην Κυβερνητική μηχανή και στο στράτευμα, όπου άλλοι παραιτήθηκαν ή εξαναγκάστηκαν σε παραίτηση, ενώ επανήλθαν άλλοι στρατιωτικοί, που είχαν εκδιωχθεί από το προηγούμενο καθεστώς. Στη Μικρά Ασία ο αρχιστράτηγος Λεωνίδας Παρασκευόπουλος, Αρχηγός της Στρατιάς, παραιτήθηκε και αντικαταστάθηκε από τον Α. Παπούλα, που κι αυτός θα αντικατασταθεί το Μάιο του '22 από τον Γ. Χατζηανέστη.

Ο Διχασμός του ελληνικού λαού και στρατού μεταξύ «Κωνσταντινικών» και «Βενιζελικών» πυροδοτούσε ακραίες καταστάσεις.

Ο Π.Π. στο Ημερολόγιό του αναφέρεται στη συμπεριφορά των «συμμάχων», στον ενθουσιασμό του στρατού, αλλά και στο κλίμα Διχασμού που ζούσε ο ίδιος.

Ο ίδιος κλάσεως του 1915, αφού γύρισε από την αιχμαλωσία του Γκαίρλιτς της Γερμανίας τον Ιούνιο του 1919, μετά από δύο σχεδόν χρόνια, τον Μάρτιο του 1921, θα ξαναπάει πάλι στρατιώτης στο μικρασιατικό μέτωπο, όταν η ελληνική κυβέρνηση θ' αρχίσει πολεμικές επιχειρήσεις ευρείας κλίμακας για να συντρίψει τις Κεμαλικές δυνάμεις και θα καλέσει τις κλάσεις 1913 Β, 1914 και 1915 να ενισχύσουν τον ελληνικό στρατό της Μικράς Ασίας, όπως ζήτησε ο αρχιστράτηγος Α. Παπούλας. Ο Π.Π. θ' αρχίσει να γράφει το δεύτερο Ημερολόγιό του από 21 Μαρτίου 1921 έως στις 29 Αυγούστου 1922, με τις πολεμικές επιχειρήσεις, την οπισθοχώρηση και την παράδοσή του στους Γάλλους, οι οποίοι τον παρέδωσαν αιχμάλωτο στους Τούρκους μαζί με άλλους Έλληνες στρατιώτες.

⁷. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, ό.π., σ. 150

2.γ. Η αιχμαλωσία του και ο γυρισμός του στην Ελλάδα

«Την αυγή της 13^{ης} Αυγούστου 1922 άρχισε η αναμενόμενη επίθεση των Τούρκων με προπαρασκευή πυροβολικού εναντίον του μετώπου των δύο ελληνικών μεραρχιών [...]. Οι Τούρκοι είχαν... τις πρώτες επιτυχίες[...]»⁸.

Τη δεύτερη κιόλας ημέρα έγινε διάρρηξη του μετώπου με αποτέλεσμα ελληνικές στρατιωτικές μονάδες ή να διαφύγουν ή να αιχμαλωτισθούν.

Η μονάδα του λοχία Παναγιώτη Παναγιώτου (7^η Πυροβολαρχία), άρχισε να οπισθοχωρεί συντεταγμένη, περίπου από το ίδιο δρομολόγιο που έκανε κατά την επίθεση και έφθασε, σχεδόν, έως τα Μουδανιά. Εκεί, φαίνεται, να διαλύθηκε και ο κάθε στρατιώτης προσπαθούσε να σωθεί. Ο Π.Π. παραδόθηκε στους Γάλλους, πιστεύοντας ότι, μαζί με άλλους στρατιώτες, θα τους έστελναν στην Ελλάδα, αλλά, δυστυχώς γι' αυτούς, οι Γάλλοι τους παρέδωσαν στους Τούρκους! Έτσι αρχίζει η «φριχτή αιχμαλωσία» από τις 29 Αυγούστου 1922, ημέρα «απαίσια», όπως σημειώνει στο Ημερολόγιο.

Από τα Μουδανιά αρχίζουν οι «περιποιήσεις» των Τούρκων. Μαρτύρια και εξευτελισμοί, πείνα, κακουχίες και αγγαρείες. Από τις 19 Φεβρουαρίου 1923 θ' αρχίσουν κοπιώδη πορεία, επί ένα μήνα, μέσα από βουνά και χαράδρες, με κρύα και χιόνια για να φθάσουν στην Σαπάντζα και να επιβιβαστούν σε τραίνα με προορισμό τη Σμύρνη. Οι αιχμάλωτοι, στη συνέχεια, με ταξίδι ταλαιπωρίας 10 ημερών μέσα στα βαγόνια, περνώντας από το Εσκή Σεχίρ-Αφιόν Καραχισάρ-Ουσάκ, φθάνουν στη Σμύρνη. Με πλοίο, μετά 4 μέρες, αποβιβάζονται στον Πειραιά και την Κυριακή του Θωμά (2 Απριλίου 1923) ο καθένας θα παεί «για το σπιτάκι του», όπως γράφει.

Εδώ, γίνεται λόγος για αιχμαλωσία των στρατιωτών. Έχουμε, όμως, και την αιχμαλωσία των απλών πολιτών, κυρίως, από την προκουμαία της Σμύρνης, οι οποίοι, σύμφωνα με τη διαταγή του Νουρεντίν πασά⁹, «Όλοι οι Έλληνες και αρμένιοι από το 18^ο έτος μέχρι του 45^{ου}...θα κρατηθούν ως αιχμάλωτοι»¹⁰ και απαγορεύονταν να επιβιβαστούν στα πλοία με τις οικογένειές τους (τέλος Αυγούστου 1922). Αυτούς τους Έλληνες πολίτες-πολλές χιλιάδες-τους οδήγησαν στο εσωτερικό της Μικρασίας, όπου οι περισσότεροι εξοντώθηκαν από τις κακουχίες, την πείνα, το κρύο και τα βασανιστήρια.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΡΑΣ-ΣΤΑΘΑΡΑΣ

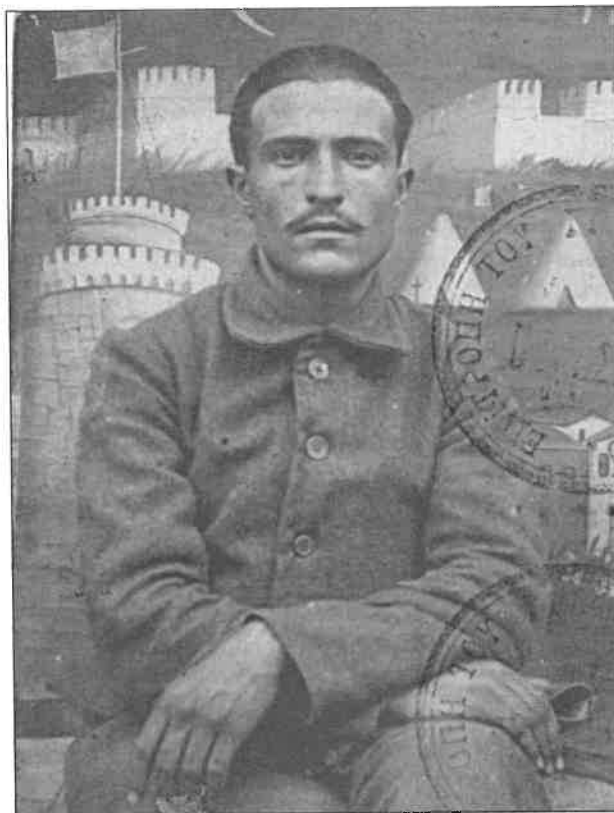
⁸. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π. σ.210.

⁹. Αγγελομάτης, Χρήστος, *Χρονικόν μεγάλης τραγωδίας*, «Εστία», Αθήνα 1971, σ. 262.

¹⁰. Στα Μαθητολόγια των προσφυγικών δημοτικών σχολείων του σχολ. έτους 1924-25 του νεοϊδρυθέντος, τότε, προσφυγικού συνοικισμού της Νέας Ιωνίας Βόλου, από τους 396 μαθητές-μαθήτριες, οι 38 (ποσοστό 9,59 %) δήλωσαν επάγγελμα πατρός «αιχμάλωτος» και, στα επόμενα χρόνια «κορφανός», αφού ο πατέρας τους δεν γύρισε από την αιχμαλωσία.

ΜΕΡΟΣ Α΄
ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΣ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ
«Χάριν της μονάκριβής μας Πατρίδος Ελλάδος»

(Φότο. Αρχείο: Αχιλλέα Π. Παναγιώτου)

Παναγιώτης Παναγιώτου, λοχίας πυροβολικού

Στις 22-02-1922 ο Παναγιώτης Παναγιώτου έγραψε στο Ημερολόγιό του:
 « Χάριν της μονάκριβής μας Πατρίδος Ελλάδος... Αρχίζω να αναπολώ τες περασμένες
 άνοιξες που κάναμε το:

1915 στην Λάρισα και Καβάλλα [ως κληρωτός και πολεμιστής],

1916 στις Σέρρες [ως πολεμιστής],

1917 στο Γκαίρλιτς της Γερμανίας [ως αιχμάλωτος],

1918 στη Λάουτα Βερκ της Γερμανίας [ως αιχμάλωτος-εργαζόμενος],

1919 στη Σούδα της Κρήτης [ως στρατιώτης που επέστρεψε από το Γκαίρλιτς],

1920 στον Βόλο [ως απολυμένος από τις τάξεις του στρατού στο σπίτι του],

1921 στην Αθήνα, Σμύρνη και Μαγνησία [ως έφεδρος πολεμιστής στη Μ. Ασία] και

1922 εδώ σ' αυτά τα αφιλόξενα μέρη και στο μέτωπον Δορυλαίου (Εσκή Σεχέρ)».

Παναγιώτης Παναγιώτου, Μέτωπο Δορυλαίου (Εσκή Σεχέρ), 22-02-1922

Εν Γκαίρμπε τῆ 17 Φεβρουαρίου 1917

Ἐνωσίους εἰς Δράμας
εἰς Γκαίρμπε εἰς Γερμανίας

Ἐξεντιθάσαν ἀπὸ τῶν Δράμων τῶν
3^{ων} πρῶτῶν ἡρᾶν τῆ 13-14 ἑσθλομβρίου 1916.

Τῶν 4^{ων} ὠρῶν τῶν ἡρᾶσαν εἰς τῶν
Σιδηροδρομῶν Ἑλαδῶν τῶν Νουτραυχί. Με-
τὰ ἀπὸ 1 ἡρᾶν ἡρᾶσαν εἰς τῶν Ἑλαδῶν Κου-
σοῦμοι.

14 ἑσθλομβρίου 1916 ἡμέρα Γκαίρμπε

Ἀπὸ τῶν Ἑλαδῶν τῶν Κουσοῦμοι ἀ-
ναχωροῦντες ἀπὸ ἡρᾶσαν 5 σιδηροδρομῶν (χα-
ρακί) καὶ τῶν σιδηρῶν γέφυραν τῶν Νιέλου
ποταμοῦ (ὁμοίαν μὲ τῶν τῶν Διμῶ-Τσοῦρ-Ἐ-
διρομαῖον) ἡρᾶσαν τῶν 6.30 πρῶτῶν
ἡρᾶν εἰς τῶν Ἑλαδῶν Μουσοῦμα. Ἀπὸ τῶν
τῶν Ἑλαδῶν Μουσοῦμα προχωροῦντες εἰς ἀμαρ-
σλοχία ἡρᾶσαν μίαν γέφυραν σιδηρῶν

ΜΕΡΟΣ Α΄
ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΣ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ

Α.1. Από τη Δράμα στο Γκαίρλιτς της Γερμανίας σιδηροδρομικώς
[Αντιγράφω το κείμενο του Παναγιώτη Παναγιώτου, που είναι γραμμένο σε 20 λυτά φύλλα μικρού τετραδίου 15X20 σε 39 σελίδες].

Εν Γκαίρλιτς ¹¹ τη 17 Φεβρουαρίου 1917¹²

Εντυπώσεις από Δράμας ¹³

Εις Γκαίρλιτς της Γερμανίας

Εξεκινήσαμεν από την Δράμαν ¹⁴ την 3^{ην} πρωινήν ώραν της 13-14 Σεπτεμβρίου 1916.

Την 4^{ην} πρωινήν εφθάσαμεν εις τον σιδηροδρομικόν σταθμόν του Νουστρακλή. Μετά από 1 ώραν εφθάσαμεν εις τον σταθμόν Κουσλούκιοϊ

14 Σεπτεμβρίου 1916 ημέρα Τετάρτη | Στην Ξάνθη|

Από τον σταθμόν του Κουσλούκιοϊ αναχωρούντες αφού επεράσαμεν 5 σήραγγας (γαλαρίας) και την σιδηράν γέφυραν του Νέστου ποταμού (ομοίαν με την του Δεμίρ Ισάρ-Σιδηροκάστρου) εφθάσαμεν την 6.20' πρωινήν ώραν εις τον σταθμόν Μπούκια. Μετά από τον σταθμόν Μπούκια προχωρούσα η αμαξοστοιχία περάσαμε μίαν γέφυραν σιδηράν

¹¹ . «Το Γκαίρλιτς (Görlitz) η μικρή συνοριακή πόλη της πρώην Ανατολικής Γερμανίας με 60.000 κατοίκους σήμερα, τότε όμως –την εποχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου– επαρχιακό κέντρο της Σιλεσίας με 90.000 πληθυσμό και με αέρα μεγαλούπολης, είναι με παράδοξο τρόπο πολλαπλά συνδεδεμένη με τη νεότερη ελληνική ιστορία. Το Γκαίρλιτς εν τω μεταξύ μετά το 1945 έχει διχοτομηθεί, με σύνορο τον ποταμό Νάισε που διασχίζει την πόλη και οι ανατολικές συνοικίες του είχαν παραχωρηθεί στην Πολωνία με το όνομα Ζγκορτζέλετς (Zgorzelec)». (Βλέπε: Γεράσιμος Αλεξιάτος, «Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919», Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη α.ε., 2010, σ. 19)

¹² . Αυτό το ημερολόγιο, όπως δηλώνει ο Παναγιώτης Παναγιώτου, το γράφει στις 17 Φεβρουαρίου 1917, δηλαδή 5 μήνες μετά την άφιξή τους στο Γκαίρλιτς.

¹³ . Η Δράμα περιήλθε στους Βουλγάρους κατά τον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο (Οκτώβριος 1912). Απελευθερώθηκε και ενώθηκε με την Ελλάδα στη 1 Ιουλίου 1913. Κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο (το 1916) καλήφθηκε ξανά από τους Βουλγάρους, οι οποίοι αποχώρησαν το 1918, μετά τη λήξη του πολέμου.

¹⁴ . « Σύμφωνα με την επίσημη έκθεση του διοικητή (Ιωάννη Χατζόπουλου), μετακινήθηκαν συνολικά 6.100 στρατιώτες 430 αξιωματικοί, αποσπάσματα της χωροφυλακής (δύναμη τάγματος), στρατιωτικοί υπάλληλοι, 93 γυναίκες και 5 παιδιά» (Βλέπε: Γεράσιμος Αλεξιάτος, «Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919», Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη α.ε., 2010, σ. 68).

και εφθάσαμεν περί ώρι 7.10' εις τον σταθμόν
Γυνή-Κιόϊ. Από τον σταθμόν Γυνή-Κιόϊ προ-
χωρούμεν η σιδηροδρομική ἀμφιστόχια μετὰ
εἰς τὸ βουνό και τὴν γέφυραν και διαβαίνοντα
1 μεγάλο γέφυ (σίρμυα-γαγαρία) πάλιν
ἀνορθοῦν 2 μικρά γέφυ, 2 μεγάλα, 1 μι-
κρό, 1 μεγάλο, 2 μικρά, 1 μεγάλο, 1 μικρό,
2 μεγάλα, 1 μεγάλο πρὸν αὐτὸ τὸ στέθα, 1
μεγάλο ἀναθήκη καὶ ἄλλων μεγάλων, 2 μικρά
και ἕνα μεγάλο.

Ὑπο 8.15' ἐφθάσαμεν εἰς τὸ ὄρυγμα κα-
ταστάσιον σιδηροδρομικὸν ἑλληνικὸν σταθμόν,
τον ὁποῖον ἔγραψα τὸν ἔχον μαλακὰ καὶ βροχί-
γαροι. Ἐπειὰ αὐτὸν τὸν σταθμόν τὸν ἐξελθόν-
τες εἰς τὸ βουνοειδὲς ἔδαφος, ὡσεὶ τὸ 9^{ον}
πρὸς τὴν ἐφθάσαμεν εἰς τὸν σταθμόν τῆς Ζάνθης.
Ἐν τῷ σταθμῷ ὑπάρχοντες γέφυ εἰς Βουνοειδὲς
και Γαλακτικὴν γέφυραν ἀνεμῶνται τὸ ὄνο-
μα τῷ σταθμῷ. Ἡ Ζάνθη δὲν εἶναι ἡ αἰσθη-
τικὴ αὐτὸν τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμόν και

και εφθάσαμεν περί την 7.10' εις τον σταθμόν Γενή-Κιοϊ. Από του σταθμού Γενή-Κιοϊ προχωρούσα η σιδηροδρομική αμαξοστοιχία μέσα από τα βουνά και τους λόγγους και διαβαίνουσα 1 μεγάλο τούνελ (σήραγγα-γαλαρία), κατόπιν ακολουθούν 2 μικρά τούνελ, 2 μεγάλα, 1 μικρό, 1 μεγάλο, 2 μικρά, 1 μεγάλο, 1 μικρό, 2 μεγάλα, 1 μεγαλύτερον από τα πρώτα, 1 μεγάλο αναλόγως των άλλων μεγάλων, 2 μικρά και ένα μεγάλο.

Την 8.15' εφθάσαμεν εις το Όκτσιλαρ τελευταίον σιδηροδρομικόν Ελληνικόν σταθμόν τον οποίον τώρα έχουν καταλάβη οι Βούλγαροι. Μετά από τον σταθμόν τούτον εισήλθομεν εις το Βουλγαρικόν έδαφος όπου την 9^{ην} πρωϊνήν εφθάσαμεν εις τον σταθμόν της Ξάνθης¹⁵. Εις τον σταθμόν υπάρχουν λέξεις εις Βουλγαρικήν και Γαλλικήν γλώσσαν σημειώνουσαι το όνομα του σταθμού. Η Ξάνθη δεικνύει ωραίαν θέαν από τον σιδηροδρομικόν σταθμόν και

¹⁵ . Η Ξάνθη, κατεχόταν από από τους Βούλγαρους από τις 8 Νοεμβρίου του 1912. Στις 13 Ιουλίου του 1913 απελευθερώθηκε από τον ελληνικό στρατό, που, ωστόσο με τη Συνθήκη Βουκουρεστίου (1913) όλη η Θράκη αποδόθηκε στην Βουλγαρία. Η οριστική απελευθέρωση από τους Βούλγαρους έλαβε χώρα στις 4 Οκτωβρίου του 1919, μετά την ήττα των Γερμανών και των συμμάχων τους, ο ελληνικός στρατός εισήλθε στην Ξάνθη και απελευθέρωσε την πόλη. Η πλήρης ενσωμάτωση της Ξάνθης και όλης της Δυτικής Θράκης στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκε με την Συνθήκη των Σεβρών, στις 28 Ιουλίου 1920 (Πηγή: [http: Wikipedia.org/wiki](http://Wikipedia.org/wiki)).

Με τη μαύρη γραμμή φαίνεται η διαδρομή της αμαξοστοιχίας από τη Δράμα έως το Γκαίρλιτς της Γερμανίας, που κράτησε 13 ημέρες, από τις 14 έως τις 26 Σεπτεμβρίου 1916, όπως σημειώνει στο αναλυτικό ημερολόγιο των σταθμών που πέρασε ο Παναγιώτης Παναγιώτου, διά μέσου των κρατών Ελλάδα, Βουλγαρία, Σερβία, Ουγγαρία, Αυστρία και Γερμανίας.

(Πηγή χάρτη χωρίς τη μαύρη γραμμή: <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php>)

προτού εισέλθομεν εις αυτόν. Με τα ωραία κτίρια που έχει είναι μία από τας ωραίας πόλεις που κρατεί η Βουλγαρία, τελείως όμως ελληνική.

Φεύγουσα από εδώ η σιδηροδρομική αμαξοστοιχία προχωρεί ολοταχώς διά μέσου καρποφόρων δένδρων και φθάνει την 9.30' π.μ. εις τον σιδηροδρομικόν σταθμόν Kizilja-Kouy (Κιζιλτζά-Κιού).

[Στην Γκιουμουλτζίνα (Κομοτηνή) υποδοχή από Ελληνίδες]

Η αμαξοστοιχία προχωρεί ολοταχώς, ότε την 10.13' π.μ., αφού περάσαμεν

τον σταθμόν Narli-Kouy (Ναρλί-Κιοϊ) εις την Γιουμουλτζίνα (Γιουμουλτζίνα) ¹⁶. Εδώ λοιπόν κατέφθασαν πλείσται Ελληνίδες παρθένας με διάφορα άνθη και καρπούς (κυδώνια, μήλα, ρόδια και διάφορα άλλα), τα οποία μόλις τα αντελήφθησαν οι Βούλγαροι στρατιώται τες κακομεταχειρίστηκαν, διότι έφερον δώρα προς ημάς. Ημείς όμως τι να κάμωμεν δεν μπορούσαμε να τες προσφέρομεν ουδεμίαν βοήθειαν, διότι βρισκόμασταν εις Βουλγαρικόν έδαφος. Τέλος την 1.30' μ.μ. ανεχώρησεν η αμαξοστοιχία και με την ιδίαν πάντοτε ταχύτητα εφθάσαμεν περί την 3.35', αφού διήλθομεν την 2.15' τον σιδηροδρομικόν σταθμόν Demir-Beyli (Δεμίρ-Μπειλί) και την μεγάλην σιδηράν γέφυραν εις τον σταθμόν Kese-Mezid (Κεσσέ-Μεζίντ). Εδώ εσταθμεύσαμεν περίπου 3 ώρας, όπου την 6.20' μ.μ. ανεχώρησεν η σιδηροδρομική αμαξοστοιχία και διελθούσα δύο τούνελ (σήραγγας) έφθασεν εις τον σταθμόν Kourka (Κούρκα). Εν τω μεταξύ επήλθε η νύξ και ο καθείς έπεσεν και εκοιμήθη. Περί το λυκαυγές, αφού διήλθομεν την νύκτα 3 τούνελ από Κούρκα και τους σιδηροδρομικούς σταθμούς Σουφλί και Διδυμότειχον εφθάσαμεν εις τον σταθμόν Kouleli-Bourgas (Κουλελή-Μπουργκάς). Εδώ λοιπόν εκαθήσαμεν περίπου ημίσειαν ώραν. Από τον σταθμόν αυτόν η αμαξοστοιχία εξεκίνησε και με την ιδίαν πάντοτε ταχύτητα και διελθόντες τον με Βουλγαρικά γράμματα γραμμένον σταθμόν Καμπλάσκοβο εφθάσαμεν περί την 7.30' πρωϊνήν ώρα της Πέμπτης 15^{ης} Σεπτεμβρίου εις τον σιδηροδρομικόν σταθμόν Andrinople (Endrine- Εντρινέ-Αδριανούπολις).

[Στην Αδριανούπολη υποδοχή από Ελληνίδες]

Η πόλις Αδριανούπολις εκτίσθη επ'ονόματι του Αδριανού, εξ ου και Αδριανούπολις ονομάσθη. Η άποψις της Αδριανουπόλεως από τον σιδηροδρομικόν σταθμόν παρουσίαζεν ωραϊόν θέαμα. Βλέπει επίσης τα τουρκικά τεμένη (τζαμιά) δείγμα ότι η πόλις είναι υπό την τουρκικήν κυριαρχίαν κατά το φαινόμενον τουρκικήν, αλλά Ελληνική κατά τον πληθυσμόν Ελληνικωτάτη μάλιστα ¹⁷. Οι μιναρέδες των τζαμιών υψούμενοι προς τον ουρανόν σαν γραφίδες αι οποίες θέλουν να γράψουν. Ωραϊόν θέαμα παρουσιάζει και το τζαμί με τους τέσσαρες (4) μιναρέδες το

¹⁶ . Είναι η ελληνική πόλη Κομοτηνή, που τότε κατεχόταν από τους Βουλγάρους (1913-1920). Οι Ελληνίδες βρήκαν την ευκαιρία να προσφέρουν φρούτα στους Έλληνες φαντάρους, που περνούσαν από την πόλη τους (Βλέπε και σημείωση 13 του παρόντος).

¹⁷ . «Την Αδριανούπολη, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, το καλοκαίρι του 1920, κατέλαβε ο ελληνικός στρατός, που ορίστηκε ως έδρα γενικής διοικήσεως, αλλά αναγκάστηκε να την εκκενώσει το φθινόπωρο του 1922. Το ελληνικό στοιχείο, 30.000 άτομα περίπου, με την ανταλλαγή των πληθυσμών εγκατέλειψαν την πόλη και εγκαταστάθηκαν στη Δυτική Θράκη και τη Μακεδονία» (Πηγή: Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα, Πάπυρος, 1998, τ. 2ος, σ. 366).

λεγόμενον Σελήμ τζαμί. Μόλις εξήλθομεν από τα βαγόνια προσέτρεξαν πολλαί Ελληνίδες παρθένοι, όπου ήρχισαν να σαρώνουν τα βαγόνια όπου μέναμεν.¹⁸ Η χαρά των ήτο ανέκφραστη γιατί έβλεπαν Ελληνικό Στρατό. Μετά ημίσειαν ώραν προσέτρεξαν και ήρχοντο εις τον Σταθμόν πολλαί Ελληνίδες γυναίκες και παρθένοι, συνάμα και Έλληνες διά να μας υποδεχθούν. Μόλις λοιπόν αντίκρισαν τους Έλληνας στρατιώτας η χαρά των εξωγραφίζετο εις τα πρόσωπα πάντων νομίζοντες ότι πήγαμε να τους απελευθερώσουμε. Το Τάγμα μας (Δον Τάγμα Μεταγωγικού) ηκολούθει και άπασα η Χωροφυλακή της Ανατολικής Μακεδονίας, όπου οι πλείστοι χωροφύλακες ήσαν εκ των μερών της Θράκης και εκ της Αδριανουπόλεως. Πολλοί, λοιπόν, χωροφύλακες είδον ύστερον από δυο τρία και τέσσερα χρόνια τους παμφιλτάτους των γονείς, αδελφούς, αδελφάς και συγγενείς. Η χαρά των δεν περιεγράφετο. Έκλαιον από την χαράν των. Και εις όλην αυτήν την χαράν ήλθεν η βαρβαρότης των Βουλγάρων στρατιωτών, όπου, ενώ κάποιος χωροφύλαξ ωμίλει με την αδελφήν του, ήλθεν εις Βούλγαρος σκοπός στρατιώτης και ήρπασε την παρθένον από την χείρα με βάρβαρον τρόπον και την εξεδίωξεν, δίχως ο αδελφός της να προφέρει λέξιν, πράγμα το οποίον έπρεπεν να τον άρχιζε στα χαστούκια και να του έδειχνε πόσα απίδια κρατεί ο σάκκος. Αυτό το γεγονός ήτο που μας ελύπησεν πολύ όλους τους Έλληνας χωροφύλακας και στρατιώτας. Τη συνδρομή των μάς παρεσκεύασαν συσσίτιον διά την μεσημβρίαν και μας διένειμαν από έναν μικρόν άρτον. Το συσσίτιον απετελείτο από κρέας με μελιτζάνες. Μέσα εις μίαν σάλα του σταθμού ήσαν τραπέζια εκστρατείας και καθίσματα, όπου καθίσαμε και φάγαμε. Δεν παραλείπω να αναφέρω ότι σ' όλους τους μεγάλους σταθμούς που περάσαμε η διοίκησι είναι γερμανική. Οι Γερμανοί στρατιώται μάς εφέρθησαν πολύ ευγενικά. Το συσσίτιόν μας και τον άρτον μάς διένειμον αι Ελληνίδες και τα Ελληνόπουλα της Αδριανουπόλεως.

15 Σεπτεμβρίου 1916 ημέρα Πέμπτη [Αδριανούπολη, Φιλιππούπολη]

Την 11 και ημίσειαν επιβιβάσθημεν εις τας σιδηροδρομικάς αμάξας (βαγόνια), όπου και την ιδίαν ώραν ανεχώρησεν η σιδηροδρομική αμαξοστοιχία. Εκεί υπήρξεν μεγάλη η συρροή από τας γυναίκας, τας παρθένας και τους άνδρας της Αδριανουπόλεως. Άπαντες έκλαιον από την χαράν των. Εννοείται και οι δικοί μας στρατιώται συνεκινήθησαν και δάκρυα έτρεχαν από τους οφθαλμούς των. Η αμαξοστοιχία εκκινεί και φεύγει ολοταχώς, ενώ ημείς χαρούμενοι παρηγορούσαμεν αυτούς λέγοντες : «Θα έλθουμε και πάλι διά παντός! Έχετε γεια!», «Ζήτω ο Βασιλευς».

¹⁸ . Αποσπάσματα της υποδοχής αυτής στην Αδριανούπολη δημοσιεύτηκαν στο βιβλίο του Γεράσιμου Αλεξάτου «Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919» β' εμπλουτισμένη έκδοση 2015, σημείωση 83, σελίδα 84.

Και αυτοί μας φωνάζουνε «Ζήτω παιδιά, ώρα σας καλή και με το καλό ναρθήτε! Ωρα σας καλή λεβέντες!». Ο ασύρματος (Δεκανεύς Συρμάς Δημήτριος) δακρύζει από την χαράν του και κατηφής μου έλεγε: «Δεν ξέρεις, μωρέ Παναγιώτη μου, πόσο συνεκινήθηκα, ράγισε η καρδιά μου από την συγκίνησιν». Η αποθέωσις του στρατού μας υπήρξε μεγάλη. «Ωρα σας καλή και με το καλό ναρθήτε λεβέντες» ήσαν αι λέξεις, αι οποίες από τα βάθη της καρδιάς έβγαιναν από κάθε Ελληνίδα παρθένα της Αδριανουπόλεως. Μας είχαν αποστείλει εις τον σταθμόν και πολλά φρούτα (σταφύλια, κυδώνια, μήλα, ρόιδα και άλλα διάφορα), αλλά οι Βούλγαροι σκοποί στρατιώται μάς τα κατέσχον και δεν αφήκαν δια να μας τα φέρουν.

Μετ' ολίγον διαβαίνομεν την μεγάλην σιδηράν σιδηροδρομικήν γέφυραν του Έβρου (Μαρίτσα) ποταμού (μήκους 220 μέτρων και πλέον). Ο ποταμός Μαρίτσας είναι το σύνορον της Τουρκίας και Βουλγαρίας. Το περίεργον είναι ότι η Αδριανούπολις είναι Τουρκική και ο σταθμός Βουλγαρικός. Ο σιδηρόδρομος προχωρεί ολοταχώς διά μέσου μεγάλων δένδρων περνά τους Βουλγαρικούς σταθμούς Svilegrad (Σβίλεγραντ), Loumibets (Λούμιμπετς) Harmanli (Χαρμανλή) και φθάνει εις την αρχαίαν πρωτεύουσαν της Βουλγαρίας το Tsernonon (Τσέρνονον) την 2.10' μ.μ. Απ' εδώ εκκινεί η σιδηροδρομική αμαξοστοιχία και με την ιδίαν πάντοτε ταχύτητα διαβαίνουσα τους σταθμούς Rahovsi (Ραχόβτσι), Krovilevo (Κροβίλεβο), Vorisongrad (Βορισόγκραντ), Katsinitza (Κατσένιτσα), φθάνει εις τον σταθμόν Plovdin (Πλοβντίβ)- Philipropi (Φιλίππουπόλεως) την 6.40' μ.μ. Ο σταθμός ούτος είναι που εξωραΐζει την πόλιν. Μόλις, λοιπόν, εσταμάτησεν η σιδηροδρομική αμαξοστοιχία μάς διέταξαν οι αξιωματικοί μας, όπως λάβωμεν τις караβάνες για συσσίτιον. Εξήλθομεν, λοιπόν, όλοι οι στρατιώται του Τάγματος και ανά δύο πορευόμενοι λαμβάνομε από μίαν ωραίαν γυναίκα ένα μικρόν άρτον ο καθείς στρατιώτης και μετά το συσσίτιον το οποίον ήτο κρέας με φασόλια γιαχνί. Μετά από 35' λεπτά της ώρας ξεκίνησεν η αμαξοστοιχία και διαβαίνουσα πολλούς σταθμούς έφθασεν περί τας πρωινάς ώρας της 16^{ης} Σεπτεμβρίου και την 6.25' πρωινήν εις τον σταθμόν Bacareli (Βακαρέλι).

16 Σεπτεμβρίου 1916, ημέρα Παρασκευή [Στη Σόφια]

Από τον σταθμό Βακαρέλι ανεχώρησεν η αμαξοστοιχία την 6.30' π.μ. και διαβαίνουσα τους σταθμούς Novo-Seltji (Νόβο Σέλτζι), Karditzena (Καρδίτσεινα), και την μεγάλην σιδηράν σιδηροδρομικήν γέφυραν προτού φθάσωμεν εις την Σόφιαν, εφθάσαμεν εις τον σιδηροδρομικόν σταθμόν της Σόφιας την 8.45' π.μ. Σήμερον προτού φθάσωμεν εις τον σταθμόν βλέπομεν άνωθεν 2 αγγλογαλλικά αεροπλάνα, τα οποία εβομβάρδιζον την Σόφιαν.

Τα βουλγαρικά πυροβολεία έβαλλον κατά των αγγλογαλλικών αεροπλάνων ανηλεώς. Ο λαός της Σόφιας εκύτταζε τα αεροπλάνα και ερέμβαζε με το σκάσιμο των οβίδων εις τον αέρα. Μετ' ολίγα λεπτά υψώθησαν και γερμανικά αεροπλάνα, όπου τα αγγλογαλλικά ετράπησαν εις άτακτον φυγήν.

Η Σόφια, λοιπόν, είναι η πρωτεύουσα της Βουλγαρίας. Απ' εδώ, λοιπόν, κατά τον ελληνο-βουλγαρικόν πόλεμον του 1913, οι Βούλγαροι φοβούμενοι μήπως οι Έλληνες καταλάβουν την πόλιν των, επήραν τα αρχεία του Βουλγαρικού κράτους και τα μετέφεραν εις την Βάρναν (ανατολικήν παραθαλάσσιαν πόλιν της Βουλγαρίας). Από άποψιν και εξωραϊσμόν η Σόφια κατατάσσεται ως μία ωραία Ευρωπαϊκή πόλις. Το μόνον που βλέπει κανείς και ακούει είναι η πολυθόρυβος ζωή της και η βοή που ακούεται από τας ατμομηχανάς τους σιδηροδρομικού σταθμού. Ο σταθμός είναι καλύτερος των Αθηνών ακόμη κατά τας διαβεβαιώσεις πολλών στρατιωτών δικών μας, που είδον αυτόν, αν και εγώ ακόμη δεν ηξιώθην να κάμω ταξείδιον δι' Αθήνας. Τα κτίρια της Σόφιας είναι πολύ καλά και μεγάλα. Ως πρωτεύουσα όμως που είναι πρέπει να τα έχει αυτά. Μετ' ολίγον εξήλθομεν έξω με τις караβάνες μας για συσσίτιον, όπου μας επήγαν και επήραμεν από ½ άρτον και συσσίτιον, το οποίον ήτο κρέας πλάφι και δυο αυγά έκαστος στρατιώτης. Διανομή τα έκαμον Γερμανοί στρατιώτες. Εκαθίσαμεν και εφάγαμεν εις την Γερμανικήν αίθουσαν εστιατορίων, με τα καθίσματα και τα τραπέζια, τέλειον εστιατόριον. Μετά το φαγητόν μας ήλθον και μάς επεσκέφθησαν πολλοί Γερμανοί αξιωματικοί και τρεις έμορφες και παχουλές νοσοκόμες, μετά της αρχινοσοκόμου, όπου έμειναν τελείως ευχαριστημένοι. Η χαρά των ήτο ανέκφραστος. Πάντοτε μόλις μας έβλεπον αι νοσοκόμαι μάς υπεδέχοντο με το γλυκύ χαμογέλαμά των. Αι νοσοκόμες έλαβον αυτοστιγμεί πλείστας φωτογραφίας αξιωματικών και στρατιωτών μέσα και έξωθεν των βαγονίων. Μετά από ¾ της ώρας ανεχώρησαν μετά του αυτοκινήτου των κατενθουσιασμένοι, αποχαιρετώντας ημάς με τα χέρια των. Τα Γερμανικά αεροπλάνα δεν έπαυσαν μετά την καταδίωξιν των εχθρικών να κάμουνσι πτήσεις υπεράνω της Σόφιας και των προαστείων. Ωραίον θέαμα παρουσιάζει η Ρωσική εκκλησία με τον επίχρυσον θόλον και ο Ασύρματος της Σόφιας.

Την 2.15' μ.μ. η σιδηροδρομική αμαξοστοιχία ανεχώρησεν εκ Σόφιας και όσον φεύγει τόσο αισθητόν γίνεται το ψύχος. Και δικαίως, διότι όσο βαίνομεν, πηγαίνομεν σε βορεινά μέρη. Διαβαίνομεν τους σιδηροδρομικούς σταθμούς Kostoubred (Κοστουβρέντ), Slivnitsa (Σλίβνιτσα), Dragouman (Δραγουμάν), Spirka (Σπίρκα) και διαφόρους άλλους σταθμούς και εφθάσαμεν την 3 π.μ. ξημερώνοντας το Σάββατο της 17 Σεπτεμβρίου 1916 εις τον σιδηροδρομικόν σταθμόν της Σερβίας Νύσσαν (Nys).

17 Σεπτεμβρίου 1916 ημέρα Σάββατον [Στη Νύσσα της Σερβίας]

Και εις τον σταθμόν αυτόν μόλις έφθασεν η σιδηροδρομική αμαξοστοιχία και εσταμάτησεν εξήλθομεν με τες караβάνες και διευθυνθήκαμεν προς τα μαγειρεία εκστρατείας τα Γερμανικά της Νύσσης, τα οποία ήσαν μέσα στον σταθμόν και ελάβομεν από ¼ άρτου και συσσίτιον το οποίον απετελείτο από φάρον με κρέας [δεν καταλαβαίνω τι σημαίνει η λέξη φάρον]. Η χαρά των Γερμανών στρατιωτών και αξιωματικών ήτο μεγάλη. Εκαθήσαμεν και εφάγαμεν εις την αίθουσαν εστιατορίου, ομοίαν με την της Σόφιας. Μας περιποιήθησαν οι Γερμανοί στρατιώται με το παραπάνω. Στο τέλος μας έδωσαν και ρόφημα τσαΐ δίχως ζάχαρι. Έτσι φαίνεται το πίνουν το ρόφημα χωρίς ζάχαρι. Επίσης ο σταθμός της Νύσσης είναι ωραίος και ηλεκτροφώτιστος. Πλησίον των μαγειρείων ήσαν και τα Γερμανικά Νοσοκομεία του Ερυθρού Σταυρού. Με την Γερμανικήν σημαίαν και με την σημαίαν του Ερυθρού Σταυρού κυματίζουσαι. Φαίνεται ότι την σημαίαν του Ερυθρού Σταυρού την σέβονται τα εμπόλεμα κράτη. Μετ' ολίγην ώραν ήρχισεν να πίπτη ψιλή βροχή στον σταθμόν που μένομε. Εδώ εις την Νύσσαν μετέφερον κατά το 1915 οι Σέρβοι την πρωτεύουσάν των εκ του Βελιγραδίου. Εμείναμεν εδώ επί 3 ώρας. Εδώ εις τον σταθμόν της Νύσσης σε όλας περίπου τα αίθουσας καθώς και σε πολλά βαγόνια οι Γερμανοί έχουν κολλήσει ή κόκκινα ή πράσινα ή κίτρινα προγράμματα με μεγάλα γράμματα Γερμανικά τες λέξεις: «Vorsicht Soldaten bei gesprochenen Spionengefahrt», «Προσοχή Στρατιώτες κατά τας συνομιλίας κίνδυνος κατασκόπων».

Την 8^{ην} πρωϊνήν, λοιπόν, της 17^{ης} Σεπτεμβρίου 1916 και ημέραν Σάββατον ανεχωρήσαμεν εκ της Νύσσης. Περνούμε τον σταθμόν Γκρεάκ οι Γερμανοί στρατιώται του σταθμού μάς χαιρετούν. Η αμαξοστοιχία προχωρεί και φθάνουμε εις τον σταθμόν Aleksinak (Αλεξενάκ). Εδώ βλέπουμε τα Νοσοκομειακά τραίνα του Γερμανικού Ερυθρού Σταυρού. Περνούμε τους σταθμούς Adrovak (Αντροβάκ), Korman (Κόρμαν), Vitkovak (Βιτκοβάκ), Djounis (Ντζούνης), Btalsina (Μπραλζίνα), Stevanak (Στεβανάκ), εδώ περνούμε μια γαλαρία μεγάλη, Stalan (Σταλάν), περνούμε μίαν μεγάλην γέφυραν σκεπαστήν, Kisevak (Κίσεβακ), Sikirisa (Σικιρίζα), Ratari (Ρατάρι), Paracin (Παρασίν) και φθάνουμε στην Kourpisa (Κούπριζα) την 11.30' π.μ. Εδώ μας είχαν παρασκευάσει φαγητόν ρίζι χωρίς λάδι, μόνον δε για άρωμα είχανε βάλει στην караβάνα εκάστου στρατιώτου μια κουταλιά μαρμελάδα (γλυκό φράουλα) και είχε γίνει έξοχον.

[Στο Βελιγράδι, πρωτεύουσα της Σερβίας]

Αναχωρήσαμεν την 12 μεσημβρινήν ακριβώς. Περνούμε μία μεγάλη

σιδηρά γέφυρα μήκους 260 μέτρων και πλέον και φθάνομεν εις τον σταθμόν Jonak (Γιοβάκ). Περνούμε τον σταθμόν Jakodina (Γιακουτίνα), κατόπιν 1 μικράν γέφυραν, τους σταθμούς Iavista (Λαβίστα), Bakrdau (Μπακρντάου), Btasn (Μπραζν), Lapono (Λάποβο), το χωρίον Lapono (Λάποβον), Markovaz (Μαρκόβαζ), Antzekovak (Ανσέκοβαν), Velika-Plana (Βελίκα-Πλάνα), Glibovak (Γκλίμποβακ), Kouzandak (Κουζαντάκ), κατόπιν 3 τούνελ (γαλαρίες), 2 μικρά και 1 μεγάλο έως 20'της ώρας και η αμαξοστοιχία έφθασεν εις τον σταθμόν του Βελιγραδίου (Beograd-Belgrade) την 12 νυκτερινήν ακριβώς. Αφού επήραμεν τα πράγματά μας έκαστος, τον γυλιόν μας και τα ξίφη μας, εβγήκαμεν έξω του σταθμού προς την Σερβικήν πρωτεύουσαν το Βελιγράδιον. Αυτοστιγμεί μας έδωσαν ρόφημα καφέν νερόβραστον, όπου αφού εφάγαμεν, εσηκώθημεν και επήγαμεν εις την πόλιν την 12.30' νυκτερινήν. Αφού επεράσαμε τας οδούς της πόλεως επί μίαν και ημίσειαν ώραν επήγαμεν και εκοιμηθήκαμεν μαζί με πολλούς άλλους συναδέλφους μου μέσα σε ένα σπίτι, όπου ήτο εγκαταλελειμμένον από τους ενοίκους και ήτο επίσης μέσα στο σπίτι αυτό και ένα αρτοποιείον (δηλαδή στο σπίτι ενός φούρναρη Σέρβου φευγάτου τις οίδε) και εσηκώθημεν την πρωΐαν της 18 Σεπτεμβρίου, ξημερώνουσα η Κυριακή ημέρα.

18 Σεπτεμβρίου 1916 ημέρα Κυριακή |Βελιγράδι|

Εσηκώθημεν, λοιπόν, την πρωΐαν και επικεφαλής αξιωματικός μας κ. Αριστείδης Μητσόπουλος (σπλήνα Βενιζελικός) και τινων Αυστριακών Χωροφυλάκων μάς επήγαν εις ένα λουτρόνα διά να πληθώμεν. Το νερό του λουτρού ήτο κρύο. Τας ίδιας ώρας μάς απελύμαναν τα ρούχα μας και τα σκεπάσματά μας, καθώς και τον ιματισμόν μας. Όλοι, λοιπόν, οι στρατιώται μαζί με τους αξιωματικούς, τους υπαξιωματικούς έκαμον το λουτρό τους την ιδίαν στιγμήν μέσα σε μίαν πελώριαν αίθουσαν λουτρού. Πολλοί από τους στρατιώτας, επειδή το νερό του λουτρού ήτο κρύο έμπηξαν τις φωνές. Το μεσημέρι μάς είχαν ετοιμάσει το φαγητόν, το οποίον ήτο κρέας με ζυμαρικό (κριθαράκι). Εδώ μέσα στο Βελιγράδι είχαν και πολλούς Σέρβους αιχμαλωτους, μαζί μ' αυτούς ήτο και ένας λοχίας. Μεταξύ αυτών ήσαν και πολλοί αιχμάλωτοι Ιταλοί στρατιώται. Η χαρά των Γερμανο-αυστριακών στρατιωτών. Αι εναπομείνασαι Σερβίδες, οι πολίται και τα Σερβόπουλα, που δεν ακολούθησαν ή δεν μπόρεσαν να ακολουθήσουν τους φεύγοντας άλλους Σέρβους τα περνούσαν καλά, με την κατοχήν αυτών των Γερμανοαυστριακών.

Το φρούριον του Βελιγραδίου. Ο σταθμός του Βελιγραδίου, οι δρόμοι και τα εργοστάσια του Βελιγραδίου. Η διά του Δουνάβεως ποταμού από τα φρούρια του Βελιγραδίου. Το κρύο. Η ραγδαία βροχή. Η βροχή μάς έφθασεν

έως τα σάρκας μας. Τα Ενετικά φρούρια και οι φυλακαί. Πώς μεταχειρίζονται τους Ιταλούς στρατιώτας οι αυστριακοί. (Εργαζόμεθα σε γεωργικές δουλειές και μας κακομεταχειρίζονται χειρότερα από τα ζώα και μας δίνουν ένα κομμάτι ψωμί). Το πρωϊνόν ρόφημα καφές και μετά λουτρόν. Οι όμορφες Σερβίδες και τα χαμογελάματά των. Την 1 μετά μεσημβρινήν ώραν εξεκινήσαμεν από τας σκηνάς και μετά πορείαν μιας και πλέον ώρας εφθάσαμεν πλησίον της ξυλίνης γέφυρας του Ίστρου ποταμού (Δουνάβεως). Διερχόμεθα την γέφυραν η οποία είναι μιας και ημισείας ώραν πορείαν και εφθάσαμεν εις τον απέναντι του Βελιγραδίου Αυστριακόν σιδηροδρομικόν σταθμόν Semoun (Ζεμούν).

[Στο Σεμλίνο με τους πατριώτες του Ι. Διάλλα και Ι. Μπασδέκη]

Σεμλίνον. Τα πλοία πλέουν τον Δούναβιν ποταμόν. Τα ποταμόπλοια έχουν τους έλικας στα πλευρά. Η γέφυρα η ξυλίνη του Δουνάβεως θα είναι 5.500 με 6.000 μέτρα. Μετ' ολίγην ώραν εισήλθομεν εις την πόλιν Σεμλίνον¹⁹. Τα ωραία κτίρια και καταστήματα. Εδώ συνητήσαμεν και τον υπόλοιπον Ελληνικόν Στρατόν που είχε αναχωρήσει εκ Δράμας ενωρίτερον από μας δύο ή τρεις ημέρας, ίσως και εβδομάδα.

Η πόλις. Την εσπέραν επήγαμεν και εκοιμήθημεν εις τον επί της οδοῦ Ζουρνα-Ulisa (Ζούπνα- Ούλιζα) αριθμόν 3 οικίαν κάποιας ουγγρικής οικογένειας. Εδώ, λοιπόν, εκοιμήθημεν την νύκτα της Κυριακής 18^{ης} Σεπτεμβρίου 1916. Εμείναμεν, λοιπόν, εις ταύτην την οικίαν την Δευτέραν 19 Σεπτεμβρίου, την Τρίτην 20 Σεπτεμβρίου, την Τετάρτην 21 Σεπτεμβρίου, την Πέμπτην 22 Σεπτεμβρίου και την Παρασκευήν 23 Σεπτεμβρίου 1916 μέχρι της μεσημβρίας. Η ποιότης του άρτου. Ο άρτος κατασκευάζεται με ραδικόζωμο, σιτάρι, γεώμηλα και άλλα μίγματα. Το συσσίτιό μας ήτο πρωϊ και βράδυ συκοκαφές [;] και το μεσημέρι κρέας με όσπρια (φασόλια γιαχνί). Την Τετάρτην 21 Σεπτεμβρίου επήγαμεν περί την 2 μ.μ. με επικεφαλής τον υπολοχαγόν Αριστείδην Μουτσόπουλον και μας εμβολίασαν.

Την Δευτέραν ήλθε και μας επεσκεφέθη ο φίλος μας και γείτων Ιωάννης Μπασδέκης του Γεωργίου. Εις το Δον Τάγμα Μεταγωγικού είμεθα δυο εξ Αγίας Παρασκευής του Δήμου Ιωλκού ο υποφαινόμενος Δεκαμεύς Παναγιώτης Παναγιώτου του Αθανασίου κλάσεως 1914 και ο Ιωάννης Διάλλας του Αθανασίου κλάσεως 1910 ή 1911. Συνεννοηθήκαμε, λοιπόν, οι τρεις και πίναμε τον συκοκαφέν. Επίσης, καθ' εκάστην ημέραν εδώ εις το

¹⁹ . «Σεμλίνο: την εποχή εκείνη συνοριακή πόλη της Αυστροουγγαρίας. Σήμερα είναι ενσωματωμένο στο Βελιγράδι και αποτελεί βορειοδυτική συνοικία του (Zemun)». (Βλέπε: Γεράσιμος Αλεξάτος, «Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919», Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη α.ε., 2010, σ. 70).

Σεμλίνον μας έδιδον εκτός της τροφής και ανα ½ άρτον καθώς και δώδεκα σιγαρέττα εις έκαστον στρατιώτην (άτομον).

[Αναχώρηση από το Σεμλίνο με παρέλαση]

Την Πέμπτη 22 Σεπτεμβρίου 1916 ανεχώρησεν το 37^{ον} Σύνταγμα Πεζικού, Την Παρασκευή 23 Σεπτεμβρίου 1916 πρωϊ-πρωϊ συσκευάσαμε τους γυλιούς μας και τες κουβέρτες και είμεθα έτοιμοι προς αναχώρησιν. Προπορευομένων των σαλίγγων, αι οποίαι έπαιζον διάφορα τεμάχια και συντεταγμένοι κατά τετράδας εβαδίσαμεν προς τον σιδηροδρομικόν σταθμόν του Σεμλίνου. Όλοι οι κάτοικοι του Σεμλίνου, συν γυναιξί και τέκνοις, από τα παράθυρα και τα μπαλκόνια και τους δρόμους βγήκαν για να θαυμάσουνε το ωραίο παίξιμο των σαλίγγων μας καθώς και το παράστημα των ανδρών του Ελληνικού Στρατού. Κατόπιν από τα πεζικά ακολουθεί το Σώμα του Πυροβολικού με επικεφαλής τους σαλιγκτάς μας, οι οποίοι και ούτοι παίζοντες διάφορα τεμάχια εθαυμάστησαν και κατεχειροκροτήθησαν πολύ από το ιστάμενον πλήθος της πόλεως του Σεμλίνου. Εθαυμάστησαν πρωτίστως, διότι ήταν η περισσοτέρα μερίς των γιγάντων του 1912 και 1913. Την 2.45' είχομεν όλοι επιβιβασθή της αναμενούσης προς εκκίνησιν αμαξοστοιχίας. Ανεχωρήσαμεν, λοιπόν, εκ Σεμλίνου την Παρασκευήν της 23^{ης} Σεπτεμβρίου 1916.

Αφού διήλθομεν τους σιδηροδρομικούς σταθμούς Simscá-Ombori (Ζίμσκα-Όμπορν), Batasnica (Μπατασνίκα), Nova-Pasova (Νόβα-Πάζοβα), Stark-Pasova (Σταρκ-Πάζοβα), εφθάσαμεν εις σιδηροδρομικόν σταθμόν India (Ιντιά). Την ημέραν αυτήν φαίνεται πως κάποια γιορτή είχαν οι Ούγγροι και είχαν μαζευθή πολλοί εις τον σταθμόν. Ο λαός μάς χαιρετά με χαράν. Εδώ σ' αυτόν τον σταθμόν ο κόσμος μάς προσέφερεν δώρα, αυγά, κρέας, ψωμί, τυρί, ζαμπόν, και διάφορα άλλα. Η χαρά των ήτο μεγάλη και μας χαιρετούσαν αδιάκοπα. Κατά τες βραδινές ώρες είχαμε φθάσει εις τον σταθμόν Karlovsi (Καρλόβσι). Η πόλις φέγγει με τα ηλεκτρικά νύκτα.

Η αμαξοστοιχία προχωρεί και φθάνει εις τον σιδηροδρομικόν σταθμόν Ousvendac (Ουζβεντάκ). Η πόλις είναι πολύ ωραία. Εδώ μας έχουν συσσίτιον. Μας προσφέρουνε ένα τεμάχιον κρέατος χοιρινού παστωμένον και καφέν. Ο ύπνος μάς έκλεισε τα μάτια και κοιμούμαστε ενώ η αμαξοστοιχία προχωρεί περνώντας διαφόρους σταθμούς. Ξημερώνει το Σάββατον 24 Σεπτεμβρίου 1916.

24 Σεπτεμβρίου 1916 ημέραν Σάββατον

Περί τας πρωϊνάς ώρας χαράγματα εφθάσαμεν εις τον σταθμόν Pyrto (Πύρτο). Περνούμε τους σταθμούς Solvatcir-Tzatar (Σολβατκίρ-Τζατάρ) και φθάνομεν εις τον σταθμόν Kiscorous (Κίσκουρους). Εις τον σταθμόν αυτόν μάς προσέφερον 1 τεμάχιον τυρού και ρόφημα καφέ. Κοντά μας ήταν και

ένας εύζωνας. Ο εύζωνας αντιπροσωπεύει το Ευζωνικό Σώμα. Η αμαξοστοιχία εκκινεί και περνώντας τους σταθμούς Singst (Ζινγστ), Foulopsalas (Φουλοψάλας), Zambarsalas (Ζαμπαράλας), Konigmileter-tas (Κένιχμιλιτέρ-τάς) φθάνουμε στον σταθμόν Τοχανί (Τοξάνι). Εδώ κοντά εις τον σταθμόν είναι μεγάλη σωροί από κοκκινογούλια.

[Στη Βουδαπέστη, πρωτεύουσα της Ουγγαρίας]

Περνούμε και το σταθμόν Sorloci (Σορλόκι) και φθάνουμε εις τον σταθμόν Bouddh-Pesth (Βουδαπέστη), πρωτεύουσα της Ουγγαρίας, η οποία απαρτίζεται από 2 πόλεις, επί του ποταμού Δουνάβευς, η μία εις μίαν όχθην και η άλλη από την άλλην. Αύται είναι η Βούδα και η Πέστη. Μεγάλη πρωτεύουσα, κάτωθεν του σιδηροδρομικού σταθμού υπάρχουνε δρόμοι και περνούνε κόσμος. Μεγάλη βοή ακούεται από τον σταθμόν. Τα τραμ τα ηλεκτρικά πάνε και έρχονται. Εδώ είναι που χάνει η μάνα το παιδί και το παιδί τη μάνα. Ο σταθμός είναι πολύ μεγάλος.

Τα εργοστάσια. Η πόλις. Ο ποταμός. Αι γέφυραι. Αι Ουγγρίδες μάς χαιρετούν με τα μαντήλια. Το συσσίτιόν μας ήτο κρέας-φασόλια και μας το διένειμαν δυο όμορφες Ουγγαρέζες. Οι Ευρωπαϊκοί Σιδηρόδρομοι. Από εδώ, μετά από $\frac{3}{4}$ με μίαν ώραν παραμονήν, η αμαξοστοιχία αναχωρεί και περί τας εσπερινάς ώρας εφθάσαμεν εις τον σιδηροδρομικόν σταθμόν Parkan-Nan (Παρκάν-Ναν). Εδώ σ' αυτόν τον σταθμόν μάς προσέφερον τσαϊ με κονιάκ και ένα τεμάχιον σαλάμι. Την νύκτα εκοιμήθημεν.

25 Σεπτεμβρίου 1916 ημέρα Κυριακή

Σήμερον ξημερώνει η Κυριακή και περί τας πρωϊνάς ώρας βρισκόμαστε εις τον σιδηροδρομικόν σταθμόν Ilava (Ιλλάβα), Bellus (Μπέλλους), Pucos-Roskoz (Πούκο-Ροσκόζ), Miloho (Μιλόχο), Jusolna (Γιουζόλνα). Εδώ μας είχαν ρόφημα καφέν και εν τεμάχιο τυρού. Απ' αυτόν τον σταθμόν πέρασε και μία αμαξοστοιχία γεμάτη με Γερμανούς στρατιώτας. Ένας από τους στρατιώτας κρατούσε ένα ωραίο γατάκι. Τον ρώτησαν τι είναι και μας είπε πως είναι Ρωσικό γατάκι (Rous-land-Ρωσσία). Περνούμε τους σταθμούς Borodno (Μπορόδνο), Kiskusoseli (Κιζουσόζελι), Osvennes (Οσβόνες), Karasno (Καράζνο), Csacza (Ξάτζα), ένα μεγάλο τούνελ Mosty (Μόστν), πολλά δάση με πεύκα Jamblukau (Γιαμπλουγκάου), Grydek (Γρούντεκ), Bistriz (Μπίστριτς), Vendrin (Βέντριν), Driesjetz (Ντρίσιγιετς), Kuskan (Κούσκαν), Ropitz (Ρόπιτς), Iessen (Ιέσσην). Αι γυναίκες της Αυστρίας μάς χαιρετούν και μας δίδουν εναέρια φιλήματα, καθώς και οι δεσποινίδες. Διαβαίνομεν τους σταθμούς Eligoth (Έλιγκοθ), Tiergarten (Τιεργκάρτεν), Loukau (Λουκάου), Ort ή Ost Loukaou (Ορτ ή Όστ Λουκάου), Darkau (Νταρκαού), Karvin (Κάρβιν), Dombrau (Ντομπράου), Bergrau (Μπεργγκράου). Τα φιλιά των Αυστριακών παρθένων Orlau (Ορλάου).

Εφθάσαμεν εις αυτόν τον σταθμόν τη 2.50' μ.μ. Τα χάχανα και αι Αυστριακές δεσποινίδες με τα χαμογελάσματά των. Ανεχωρήσαμε την 3.20' μ.μ. και εφθάσαμεν εις τον σιδηροδρομικόν σταθμόν Odemberg (Οδεμβέργη).

Η πόλις είναι βιομηχανική. Εδώ υπάρχουν πολλά εργοστάσια χυτηρίων και κατασκευή μηχανών, με ένα λόγο είναι κέντρο βιομηχανικόν. Ο σταθμός αποτελείται από πολλάς γραμμάς. Εδώ μας είχαν ετοιμάσει και συσσίτιον, το οποίον απετελείτο από κρέας με ζυμαρικά (φιδέ) και με φασόλια αναμίξ, 1 τεμάχιον άρτου και μας περιποιήθησαν πολύ ωραία. Και εδώ σ' αυτόν τον σταθμόν βλέπουμε Νοσοκομειακάς αμαξοστοιχίας. Η αμαξοστοιχία εκκινεί και αφού περνούμε τους σιδηροδρομικούς σταθμούς Annaberg (Ανναμπέργκ), Jhworkau (Τβορκάου), φθάσαμεν εις τον τελευταίον συνοριακόν σιδηροδρομικόν σταθμόν της Γερμανίας μετά της Αυστροουγγαρίας. Βασιλεύς της Αυστροουγγαρίας και αυτοκράτωρ είναι ο Φραγκίσκος Ιωσήφ. Ο σταθμός ούτος ονομάζεται Ratibor (Ράτιμπορ).

Από τον σταθμόν Ratibor αι σιδηροτροχιαί είναι διπλαί και καθώς η αμαξοστοιχία προχωρεί άλλη περνά απέναντί μας αμαξοστοιχία. Μετά από τον σταθμόν Ratibor εφθάσαμεν εις τον σιδηροδρομικόν σταθμόν Opeln-Ost (Όπελν-Όστ=Ανατολικόν Όπελν). Σ' αυτόν τον σταθμόν εφθάσαμεν την 10ην μ.μ. ώραν. Εξήλθομεν όλοι οι στρατιώται με τα πράγματά μας από τας σιδηροδρομικάς άμαξας και διευθύνθημεν εις τον λουτρόνα οι άνδρες και πράγματά μας εις το απολυμαντήριον προς απολύμανσιν. Οι Γερμανοί στρατιώται μάς περιποιούνται πολύ. Μετά από το λουτρόν μάς προσέφερον τσαϊ άνευ ζαχάρεως, κατόπιν του ροφήματος μάς παρετέθη το συσσίτιον το οποίον απετελείτο από κρέας σούπα δίχως άρτον. Ο άρτος των στρατιωτών στο μεταξύ είχε τελειώσει και άρχισαν να πεινάνε. Από την 10.30' νυκτερινήν της 25 Σεπτεμβρίου ημέραν Κυριακήν έμειναν τα ρούχα εις τον κλίβανον μέχρι της 4^{ης} πρωϊνής της Δευτέρας 26 Σεπτεμβρίου 1916.

**[Υποδοχή από τους Γερμανούς: «Χαίρετε» στον σταθμό Όπελν-Όστ]
Δευτέρα 26 Σεπτεμβρίου 1916**

Την 7^{ην} πρωϊνήν εξήλθομεν εκ του λουτρού.

Ο σταθμός είναι διακεκοσμημένος με σημαίας μικράς Ελληνικάς και Γερμανικάς και με δύο άλλας μεγάλας Ελληνική και Γερμανική σε σχήμα Χ. Μία πάλι Ελληνική Σημαία κυματίζει επάνω σε μιαν πελώριαν αψίδα η Ελληνική λέξη «ΧΑΙΡΕΤΕ». Η Γερμανική μουσική επαιάνισε διάφορα τεμάχια και τον Εθνικόν Ύμνον της Ελλάδος και της Γερμανίας. Εν μέσω χειροκροτημάτων και ζητοκραυγών υπέρ του Βασιλέως μας Κωνσταντίνου και της Γερμανίας και αναθεμάτων κατά του Βενιζέλου και των Αγγλογάλλων. Οι Βενιζελικοί αξιωματικοί είχαν κατεβασμένα τα πρόσωπα.

Οι Έλληνες στρατιώται εκραύγαζον «Ζήτω η Γερμανία», «Κάτω η Αγγλογαλλία». Η αμαξοστοιχία ητοιμάζετο προς αναχώρησιν.

Αφήγηση Παναγιώτη Παναγιώτου : *"Ο σταθμός είναι διακεκοσμημένος με σημαίες μικράς Ελληνικής και Γερμανικής και με δύο άλλας μεγάλας Ελληνική και Γερμανική σε σχήμα Χ. Μία πάλι Ελληνική Σημαία κοματίζει επάνω σε μιαν πελώριαν αψίδα η Ελληνική λέξη «ΧΑΙΡΕΤΕ». Η Γερμανική μουσική επαιάνισε διάφορα τεμάχια και τον Εθνικόν Ύμνον της Ελλάδος και της Γερμανίας» ...». (Φωτογραφία: Γεράσιμος Αλεξιάτος, «Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919», Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη α.ε., 2010, εξώφυλλο του βιβλίου).*

Επιβιβάσθημεν επί των σιδηροδρομικών αμαξοστοιχιών και εν μέσω ενθουσιωδών εκδηλώσεων, τόσον των στρατιωτών μας υπέρ της Γερμανίας, όσον και των Γερμανών υπέρ της Ελλάδος και του Ελληνικού Έθνους, ανεχώρησεν η αμαξοστοιχία την Δευτέραν 26 Σεπτεμβρίου 1916.

Διερχόμεθα τους σιδηροδρομικούς σταθμούς Schuliestabitz (Σιλιεστάμπιτς), Deber-Kurp (Ντέμπερ-Κουππ), Hroschitz (Χρόσιτς), Popelau (Ποπελάου). Περνούμε ένα πυκνό δάσος, το Heichen (Χάϊχεν), Hartsmark (Χατσμάρκ), Raschitz (Ράσβιτς), Manchiz (Μανσιτς), Brunerg (Μπάρντς), Rodelant (Ρόντελαντ), Sachonvirz-Reichen (Ζάχοβιτς-Ράϊχεν), Mehleschitz (Μέλεσβιτς), Tod-Tchirn (Τόνε-Σιρν) και φθάνουμε στο Dwe-

Tchirn (Ντβε-Σιρν) την 10.5'π.μ. Εδώ υπάρχει μεγάλη σιδηροδρομική γέφυρα μήκους 400 και πλέον μέτρων σκεπαστή και με το Γερμανικό Στέμμα (τον αετό). Περνούμε άλλη μία γέφυραν 180 μέτρων, τους σταθμούς Gottbusch (Γκότβις), Ton-Tschernitz (Τον-Τσέρνιτς), Dbe-Tschernitz (Ντβε-Τσέρνιτς), Stell-werh (Στελλ-βέρκ) και φθάνουμε εις τον σιδηροδρομικόν σταθμόν Broskau (Μπρόσκαου) την 10.30'π.μ. Το Μπρόσκαου είναι μία ωραία βιομηχανική πόλις και εδώ βλέπουμε πολλά εργοστάσια με τας καπνοδόχους. Οι Γερμανοί μάς υποδέχονται ενθουσιωδώς.

Το συσσίτιό μας σήμερα ήτο κρέας όρυζα (πιλάφι) άνευ άρτου. Σήμερον ήτο η ημέρα διανομής άρτου, αλλά οι κ.κ. αξιωματικοί μας δεν εφρόντισαν καθόλου γι' αυτό και οι στρατιώται άρχισαν να δυσανασχετούν. Οι στρατιώται μας τώρα και δύο ημέρας είχαν μείνει χωρίς άρτον και αρχίζουμε από τώρα να μαθαίνουμε στην πείνα. Μας έδωσεν ο λόχος μας από μικρό απόθεμα που είχαμε από την Ελλάδα από 2 τετριμμένες γαλέττας, για να σβήσωμεν την πείναν.

Αναχωρήσαμεν από αυτού του σταθμού την 12 μεσημβρινήν ακριβώς και αφού περάσαμε τους σιδηροδρομικούς σταθμούς Block-Stelle (Μλοκ-Στέλλε), Boischwitz (Μπόασβιτς), εφθάσαμεν στο Breslou (Μπρεσλάου). Και το Μπρεσλάου είναι μία μεγάλη βιομηχανική πόλις, ωραία και έχει και Πανεπιστήμιον. Ο σταθμός είναι μεγάλος και με πολλές γραμμές. Εδώ εις τον σταθμόν είχαν καταφθάσει από την πόλιν πολλοί Γερμανοί καθώς και Γερμανίδες και μας υπεδέχθησαν και εδώ ενθουσιωδώς.

Περνούμε τους σταθμούς Marie-Hofschen (Μαρία Χόφσεν), Neu-Kirk (Νοϊ-Κιρκ-Νέα Εκκλησία), Deutch-Lisa (Ντοϊτς-Λίζα), Blos-Station (Μπλός-Στασιον), Nippeln (Νίπερν), Nur Nimkan (Νουρ-Νίμκαν), Neu-Nimkan, (Νοϊ-Νίμκαν-Νέα Νίμκα), Bruchwisch (Μπρουχβις-Ντορφ-Μπρουχβις-χωρίον), Neu Mark (Νοϊ-Μαρκ-Νέα Αγορά), Mor-haltzen (Μορ-Χαλτσεν), Spiteln -Dorf (Σπίτελν-Ντορφ), Sechschen-Dorf (Ζεξεν-Ντορφ-έξι χωριά), Kunitz (Κούννες-Ντορφ), Liegnitz (Λίγωνιτς). Το Λίγωνιτς είναι μία ωραία πόλις και έχει μεγάλα κτίρια.

Περνούμε τους σταθμούς Heinau (Χάινάου), Kaiser-Waldau (Κάϊζερ Βαλντάου-Δάσος του Κάϊζερ), Thomas Waldau (Τόμας-Θωμάς, Βαλντάου-Δάσος του Θωμά), Bunsiau (Μπουνσλάου), Kohlfurt (Κόλφουρτ), Pansitz (Πάνζιτς), Lissa (Λίζα), Heines-Dorf (Χάϊνες Ντόρφ) μάλλον Χανς Ντορφ, είναι όπερ σημαίνει Ορνιθοχώρι, Loys (Λόις) και φθάσαμεν εις Görlitz (Γκαίρλιτς) την 6 μ.μ. ακριβώς.

[Υποδοχή στο Γκαίρλιτς, Δευτέρα 26 Σεπτεμβρίου 1916]

Μόλις, λοιπόν, εφθάσαμεν εις το Γκαίρλιτς η Γερμανική Στρατιωτική

Μουσική του 19^{ου} Σώματος Στρατού επαιάνισεν τον Ελληνικόν Εθνικόν Ύμνον και τον Γερμανικόν²⁰. Εμείς κατόπιν εξήλθομεν από τα βαγόνια και συνετάχθημεν κατά τετράδας και διά της κεντρικής οδού του Γκαίρλιτς την Berliner-Strasse (οδός Βερολίνου) κατηθύνθημεν εις τον καταυλισμόν που

Αφήγηση Παναγιώτη Παναγιώτου: «Εμείς κατόπιν εξήλθομεν από τα βαγόνια και συνετάχθημεν κατά τετράδας και διά της κεντρικής οδού του Γκαίρλιτς την Berliner-Strasse (οδός Βερολίνου) κατηθύνθημεν εις τον καταυλισμόν, που είχεν ορισθή για μας». (Φωτογραφία: Γεράσιμος Αλεξιάτος, «Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919», Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη α.ε., 2010, σ. 268).

²⁰ . Ο γνωστός μας Έλμουτ Σέφελ, Γερμανός πρόξενος στον Βόλο στις 15 Ιουλίου 1920 κατέθεσε λεπτομερή έκθεση, σχετικά με την παρουσία των Ελλήνων στο Γκαίρλιτς, με τον τίτλο "Das IV Griechische Armeekorps in Görlitz" (Το Ελληνικό Σώμα Στρατού στο Γκαίρλιτς). Στην έκθεση αυτή σχολιάζοντας τη θερμή υποδοχή που επεφύλαξαν οι γερμανικές Αρχές και οι κάτοικοι του Γκαίρλιτς στους Έλληνες δίνει και μια πολιτική χροιά στο γεγονός: «Η υποδοχή των Ελλήνων στο Γκαίρλιτς ήταν εξαιρετικά εγκάρδια, επειδή οι κάτοικοι γνώριζαν ότι στην Καβάλα το μεγαλύτερο μέρος αυτού του στρατού είχε αρνηθεί να τεθεί στη διάθεση του εχθρού μας. Τους υποδέχθηκαν ως φίλους και με μια ακόμη πιο μεγάλη εγκαρδιότητα, επειδή αυτή την εποχή η Γερμανία δεχόταν σπάνια δείγματα αληθινής ουδετερότητας από τις ουδέτερες χώρες» (Δημήτριος Μπενέκος «Ο Γερμανός πρόξενος στο Βόλο ΕΛΜΟΥΤ ΣΕΦΕΛ, Ένας αληθινός θρύλος, 1882-2012 Γερμανικό Προξενείο στο Βόλο», Βόλος 2012, σελ. 50).

είχεν ορισθή για μας. Κοντά μας ήτο και κάποιος εύζωνας δικός μας με την καλή στολή του. Αι Γερμανίδες και τα Γερμανόπουλα μόλις τον έβλεπον έλεγαν Γερμανιστί fasan-fasan (δηλαδή φαζάν, φαζάν), αλλά ως αργότερα εμάθαμεν στην Γερμανική γλώσσα “fasan” θα πη το πουλί ο φασιανός.

Εις τον σταθμόν μάς είχαν και το συσσίτιον το οποίον απετελείτο από κρέας, φασόλια, πατάτες, μακαρόνια και διάφορα άλλα. Περί την 8^η εσπερινήν εφθάσαμεν εις τον καταυλισμόν μας, όπου και εκοιμηθήκαμεν.

27 Σεπτεμβρίου 1916 ημέρα Τρίτη.

Άρτον σήμερον δεν έχουμε. Μας έδωσαν όμως ρόφημα.

[Εδώ τελείωσε το κείμενο του Παναγιώτη Παναγιώτου, που ήταν γραμμένο στα 20 λυτά φύλλα των 39 σελίδων μικρού τετραδίου 15X20]

Εξώφυλλο της Εικογραφημένης Εφημερίδας του Βερολίνου (BIZ): «Οι Έλληνες στο Γκαίρλιτς. Σκηνή από την άφιξη των πρώτων στρατιωτών. Ο Έλληνας συνταγματάρχης Καρακάλος με Έλληνες αξιωματικούς και τον υπασπιστή του Κάιζερ Φον Έστορφ (PHOTO: ULISTEIN BILD)».

(Φώτο και κείμενο από το βιβλίο «Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919», Γεράσιμος Αλεξιάτος, εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 264).

Α.2.1α. Η ζωή των Ελλήνων στρατιωτών (και του Παναγιώτη Παναγιώτου) στο Γκαίρλιτς της Γερμανίας

Δυστυχώς, μέσα στα χειρόγραφα που μου παραδόθηκαν, δεν υπάρχει συνέχεια, που να περιγράφει ο Παναγιώτης Παναγιώτου ή Νώτας κάτι σχετικό με τη διαμονή του στο Γκαίρλιτς και στο στρατόπεδο των «αιχμαλώτων». Μόνο από έμμεσες πληροφορίες και αναφορές δικές του μπορούμε να πούμε τα παρακάτω:

Ο Παναγιώτης Παναγιώτου δεν φαίνεται πουθενά να εκφράζει, γραπτά, δυσαρέσκεια για τη ζωή που πέρασε εκεί στο Γκαίρλιτς. Μόνο στο αρχείο

Γράφει ο ίδιος πάνω στη φωτογραφία: «Μελαγχολικός και θυμωμένος, Κυριακή Βαΐων, 15-4-1918/28-4-1918» (Αρχείο: Αχιλλέα Παν. Παναγιώτου).

των φωτογραφιών του φαίνεται σε μια φωτογραφία «μουντωμένος» και γράφει ο ίδιος πάνω στη φωτογραφία: «Μελαγχολικός και θυμωμένος, Κυριακή Βαΐων, 15-4-1918/28-4-1918». Βέβαια, δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετικά για έναν νεαρό φαντάρο-«αιχμάλωτο» για 2 ½ χρόνια μακριά από την πατρίδα του. Ωστόσο, φαίνεται, ότι προσαρμόστηκε με τη σκληρή πραγματικότητα και προσπάθησε, μάλιστα, να επωφεληθεί –επαγγελματικά και μορφωτικά– από τη διαμονή του στο Γκαίρλιτς.

Στο ημερολόγιό του στη Μικρά Ασία αναπολεί και κάνει σύγκριση της αιχμαλωσίας στη Γερμανία και στην Τουρκία (βλέπε σελίδα 112 του παρόντος). Επίσης εκεί στο ίδιο

ημερολόγιο της Μικράς Ασίας θυμάται τις σχέσεις που είχε αναπτύξει με τη νεαρή Γερμανίδα Έλση από το Βερολίνο και από εκεί που βρίσκεται στο μέτωπο της στέλλει γράμματα (βλ. σελίδα 78 του παρόντος).

Ο Παναγιώτης Παναγιώτου με τη Γερμανίδα φίλη του Έλση (Αρχείο Αχιλλέα Παν. Παναγιώτου)

Για την εργασία που έκανε εκεί δε γράφει τίποτε. Όμως, μέσα στα λυτά χαρτιά του βρέθηκε και μία κάρτα εργασίας με επικολλημένα ένσημα. Φαίνεται, όπως και άλλοι στρατιώτες Έλληνες, εργάστηκε σε γερμανικό εργοστάσιο και όπως γράφει ο ίδιος στην πόλη Λάουταβεργκ.

Επίσης ο Π.Π. εκεί στο Γκαίρλιτς, έμαθε ή τελειοποίησε την τέχνη του τυπογράφου-στοιχειοθέτη. Σε μία κάρτα του Ταμείου Ασθενείας (δικό μας ΙΚΑ) έχει τη σφραγίδα της Εταιρείας που εργαζόταν (Linden-Druckerei u. Verlag, που ερμηνεύεται: τυπογραφείο και εκδόσεις) και θα εργαζόταν στην εφημερίδα «Νέα του Γκαίρλιτς», που την εξέδιδε στα ελληνικά ένας Γερμανός μεγαλοεκδότης (βλ. σελίδα 86 του βιβλίου

«Έλληνες στο Γκαίρλιτς»).

Επίσης, ο Π.Π. έγραφε και μιλούσε γερμανικά (έστειλε γράμματα στη Γερμανίδα φίλη του Έλση (βλ. σελ. 78 του παρόντος), που, νομίζω, πως θα

00. 11.		
7. 12.	9. 12. 18.	8.
14. 12.		15.
21. 12.		22.
28. 12.		29.

Η σφραγίδα της εκδοτικής Εταιρείας με ημερομηνία 9-12-18 στο Βιβλιάριο Ασθενείας του Π.Π. (Αρχείο «ΙΩΝΕΣ»).

τα έμαθε εκεί στο Γκαίρλιτς, όπου λειτουργούσε σχολείο εκμάθησης της γερμανικής γλώσσας (βλ. σ. 105 του βιβλίου «Έλληνες στο Γκαίρλιτς»). Επίσης στα λυτά χαρτιά του βρέθηκε και μια αίτηση άδειας προς το Γερμανικό Φρουραρχείο του Βόλου (Κομμαντατούρ) στην Κατοχή (1944) γραμμένη από τον ίδιο σε αλάνθαστα Γερμανικά.

Α.2.1β. Πληροφορίες (επιγραμματικά) για τη ζωή των Ελλήνων «αιχμαλώτων» στο Γκαίρλιτς της Γερμανίας, μέσα από το βιβλίο του Γεράσιμου Αλεξάτου «Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919»:

«Σε κανέναν δεν επετράπη, να εγκαταλείψει το γερμανικό έδαφος (σ.75). Οι αξιωματικοί εξακολουθούσαν να εισπράττουν τον προηγούμενο μισθό τους σε μάρκα, όπως και οι απλοί στρατιώτες (σ.77). Οι αξιωματικοί είχαν στη διάθεσή τους δύο λέσχες στο κέντρο της πόλης. Για τους ασθενείς διατέθη στρατιωτικό νοσοκομείο, με γερμανική διοίκηση (σ.77). Για τον στρατονισμό των ανδρών του Σώματος χρησιμοποιήθηκε ένα πρώην στρατόπεδο Ρώσων αιχμαλώτων κατασκευασμένο προ έτους στις ανατολικές παρυφές του Γκαίρλιτς (σ.79). Οι στρατιώτες διέμεναν σε ξύλινα παραπήγματα (παράγκες). Έξω από τις παράγκες σε απόσταση λίγων βημάτων, ήταν τα αποχωρητήρια και οι κεντρικές εγκαταστάσεις λουτρών και απολύμανσης. Υπήρχε μικρή εκκλησία (σ.80). Μέσα στο στρατόπεδο λειτουργούσαν συνεργεία ραπτών και υποδηματοποιών, πλυντήρια και μαγειρεία (σ.82).

Αξιοπρόσεκτη ήταν και η έκδοση μικρής σε σχήμα με τέσσερις σελίδες

Η κάρτα Εργασίας με επικολλημένα ένσημα (δεξιά) στο όνομα του Παναγιώτη Παναγιώτου (Αρχείο «ΙΩΝΕΣ»-Προσφορά Αχιλλέα Π. Παναγιώτου)

ελληνόφωνης καθημερινής εφημερίδας, από τις 3 Νοεμβρίου 1916, με τον τίτλο «Νέα του Γκαίρλιτς». Στις σελίδες του περιέχονταν οι τρέχουσες εξελίξεις στα μέτωπα του πολέμου και ειδήσεις από την Ελλάδα, λογοτεχνικά κείμενα, χρονογραφήματα, άρθρα επιστημονικού ενδιαφέροντος Γερμανών και Ελλήνων επιστημόνων και λογοτεχνών και κοινωνικά της ελληνικής παροικίας, αναγγελίες αρραβόνων, γάμων, θανάτων, περιγραφές εκδηλώσεων και διαφημίσεις ελληνικών και γηγενών επιχειρήσεων (σ. 84).

Το τεχνικό προσωπικό της εφημερίδας απαρτιζόταν, όπως και η συντακτική επιτροπή, αποκλειστικά από Έλληνες στρατευμένους, οι οποίοι εργάζονταν ως στοιχειοθέτες, λιθογράφοι, πιεστές ή ως απλοί βοηθοί υπό την επίβλεψη Γερμανού ειδικού. Οι στρατευμένοι στα τυπογραφεία, εκτός από την εκμάθηση της τέχνης, εισέπραταν και χαμηλό μεροκάματο και απαλλάσσονταν από τις σκοπιές και τα γυμνάσια του στρατοπέδου (σ.86). [Εδώ, φαίνεται, πως ο Παναγιώτης Παναγιώτου, έμαθε ή τελειοποίησε την τέχνη του επαγγέλματος του τυπογράφου, το οποίο εξάσκησε αργότερα στη ζωή του, εργαζόμενος στις εφημερίδες του Βόλου και της Λάρισας].

Ομάδα Ελλήνων στρατιωτών εργαζομένων στη Λάουταμπεργκ

Γράφει ο ίδιος Π.Π. πίσω από τη φωτογραφία: « Ελληνικό προσωπικό, επιστάτης κτιστάδων και μαραγκών *Gustav Pleschke*» και σημειώνει τα ονόματα: «Στη μέση ο Γερμανός επιστάτης (1), αριστερά του καθήμενος ο Παναγιώτης Παναγιώτου (2), αριστερά στη φωτογραφία πρώτος όρθιος ο φίλος και συμπατριώτης του Ιωάννης Μπασδέκης (3), πάνω από τον Π.Π. με αριθμό 5 ο Ιωάννης Σαρακατσάνος, πίσω από τον επίστατη (αριστερά του-4) ο Σαγόνας. Η επιγραφή που κρατούν γράφει: «Έλληνες στρατιώτες, 10 Σεπτεμβρίου 1918, ελληνικό προσωπικό *Gustav Pleschke* για εργασία». Πίσω αριστερά γράφει: Λάουταμπεργκ (Αρχείο Αχιλλέα Παν. Παναγιώτου).

Επίσης η έλευση χιλιάδων Ελλήνων εκεί σήμανε συναγεμμό στους ελληνολάτρεις Γερμανούς καθηγητές και καλλιτέχνες που τους δόθηκε η ευκαιρία να κάνουν μελέτες και έρευνες σε γλωσσικά, λαογραφικά και μουσικά θέματα (σ.105).

Μέσα στην πόλη του Γκαίρλιτς από την άνοιξη του 1917 άρχισε να λειτουργεί σχολείο για την εκμάθηση της γερμανικής γλώσσας. Σ' αυτό δίδαξαν διακεκριμένοι πανεπιστημιακοί καθηγητές (ελληνιστές). Στο σχολείο έγιναν δεκτοί 700 περίπου μέσης ηλικίας 23 ετών (επιστήμονες, φοιτητές, απόφοιτοι γυμνασίου, δημόσιοι υπάλληλοι, έμποροι, τεχνίτες, αγρότες κ.ά.), σ.115). **[Εδώ ο Π.Π. πρέπει να έμαθε τη γερμανική γλώσσα].**

Η παρουσία 7 χιλιάδων Ελλήνων έδινε ασυνήθιστη κίνηση και ζωντάνια (σ. 119). Στο κέντρο της πόλης δυο μεγάλες αίθουσες μισθώνονται και μετατρέπονται σε λέσχες αξιωματικών. Ξενοδοχεία, πανσιόν και σπίτια θα ερίζουν επί μακρόν για την προσέλκυση της τόσο ανέλπιστας πελατείας, ενώ στις βιτρίνες των καταστημάτων γράφονται οι πρώτες ελληνικές επιγραφές (σ.119). Σε διάστημα ολίγων εβδομάδων το Γκαίρλιτς της μακρινής Σιλεσίας παρουσιάζει όψη ελληνικής επαρχιακής πόλης (σ. 120).

Ο ασυνήθιστα βαρύς χειμώνας δυσκόλευε τη ζωή των Ελλήνων. Εδώ ο Παναγιώτης Παναγιώτου με άλλους συναδέλφους του σε αποχιονισμό μέσα στο στρατόπεδο. Αριστερά διακρίνονται οι ξύλινες παράγκες που διέμεναν. Στο περιθώριο ο Παναγιώτης Παναγιώτου γράφει τα ονόματα: «(δεξιά) 1. Δεκανεύς Παναγιώτου Παναγιώτης, 2. (στη μέση) Δεκανεύς Νασόπουλος Ευθύμιος, 3 (αριστερά) Στρατιώτης Παπαδάκης Αλέξανδρος» (Αρχείο Αχιλλέα Παν. Παναγιώτου).

Ωστόσο, τα πράγματα πίσω από τη βιτρίνα δεν ήταν καθόλου ειδυλλιακά. Ο ασυνήθιστα βαρύς χειμώνας (διαρκείς χιονοπτώσεις και θερμοκρασίες 22°

βαθμούς υπό το μηδέν) σε συνδυασμό με την ανεπαρκέστατη θέρμανση των απέραντων θαλάμων του στρατοπέδου, στους ασυνήθιστους στο δριμύ ψύχος στρατιώτες, προκάλεσαν ασθένειες και θανάτους. Επίσης η επισιτιστική κρίση του 1916 στη Γερμανία έφερε δυσκολίες και στους Έλληνες (σ.122). Στο ξένο στρατόπεδο οι στρατιώτες έκαναν καθημερινά ασκήσεις, περιπολίες και γυμνάσια, σε συνθήκες μάλιστα αφόρητου ψύχους και πείνας (σ.124). Ανάσα και ανάπαυλα ήταν οι σποραδικές γιορτές (Πάσχα, γιορτή του βασιλιά Κωνσταντίνου) (σ.124). Κάκιστες εντυπώσεις προκαλούσαν επίσης οι προκλητικοί διαχωρισμοί και οι εξωφρενικές διακρίσεις σε βάρος των στρατιωτών από τους αξιωματικούς (ξεχωριστά καφενεία, ξεχωριστό βαγόνι στο τραμ) αναφέρει ο Έλμουτ Σέφελ (σ.129). (Scheffel, Das IV.Griechische Armeekorps, σ. 37-38).

Εντυπωσιακή ήταν η επιτυχία των Ελλήνων στο γυναικείο πληθυσμό... Μεγάλος ήταν ο αριθμός των δεσμών, αρραβώνων και γάμων και εκατοντάδες γυναίκες του Γκαίρλιτς, που όταν ήλθε η ώρα της επιστροφής, ήταν έτοιμες και αποφασισμένες να ζήσουν τον ελληνικό τους «μύθο» (σ.131).

Οι Έλληνες στρατιώτες εργάζονται σε εργοστάσια, σε αγροτικές εκμεταλλεύσεις και σε ανθρακωρυχεία με αμοιβή. Θα εργαστούν σε νεοϊδρυμένο τότε βιομηχανικό κολοσσό παραγωγής αλουμινίου στο γειτονικό Λάουταβερκ [Εδώ εργάστηκε και ο Π.Π, βλέπε σελ.40 του παρόντος] και στα εργοστάσια Κρουπ, τον βιομηχανικό γίγαντα της Έσσης (σ.133).

Παρά το ειρηνικό περιβάλλον, οι ανθρώπινες απώλειες στο στρατόπεδο ήταν σημαντικές. Η φυματίωση και η ισπανική γρίπη, θέρισαν κυριολεκτικά τους στρατιώτες... 4.600 άνδρες, εισήχθησαν κατά διαστήματα στο ελληνικό νοσοκομείο (σ. 135). Ο ενταφιασμός των νεκρών γινόταν στο ελληνικό νεκροταφείο, ένα ξεχωριστό τμήμα του δημοτικού κοιμητηρίου που είχε παραχωρηθεί από τις αρχές (σ.137).

Στο Γκαίρλιτς ανήκει και η αθρόα συμμετοχή των Ελλήνων στρατιωτών στη γερμανική επανάσταση του Νοεμβρίου 1918, τη γνωστή ως επανάσταση των Σπαρτακιστών, με επικεφαλής την Ρόζα Λούξεμπουργκ και τον Καρλ Λήμπνεχτ. Επηρεασμένοι από το ανατρεπτικό μεταπολεμικό κλίμα, αλλά και για δικούς τους λόγους ήρθαν σε ρήξη με τους αξιωματικούς, καθαίρεσαν τη διοίκηση του Σώματος και εξέλεξαν επαναστατικά στρατιωτικά συμβούλια («σοβιέτ») με κορυφαίο αίτημα την άμεση επιστροφή στην πατρίδα (σ. 22). Το κίνημα κατεστάλη (σ. 160)...Απελπισμένοι και πανικόβλητοι, χιλιάδες στρατιώτες εγκατέλειπαν άρον άρον τους στρατώνες και πάσχισαν να διαφύγουν με οποιοδήποτε τρόπο για την Ελλάδα (σ. 161). Στο άδειο στρατόπεδο –δεν είχαν απομείνει παρά 600 το πολύ άνδρες- η κατάσταση σταδιακά άρχισε να εξομαλύνεται. Το κίνημα των στρατιωτών για άμεση

επιστροφή στην πατρίδα είχε λήξει, αιματηρά και άδοξα (σ.163)... Εν τω μεταξύ στο ίδιο στρατόπεδο, το τελευταίο διάστημα, η ζωή των υπολειμμάτων του Σώματος (360 αξιωματικοί, 600 στρατιώτες και 150 βαρέως ασθενούντες) είχε καταστεί ανυπόφορη... Εν τέλει, η ημέρα της επιστροφής, το «νόστιμον ήμαρ», έφτασε. Η πρώτη αμαξοστοιχία αναχώρησε από το Γκαίρλιτς στις 21 Φεβρουαρίου 1919... και τελευταίοι εγκατέλειψαν το Γκαίρλιτς οι στρατιώτες. Ήταν 24 Φεβρουαρίου 1919. Στην πόλη της Σιλεσίας δεν υπήρχαν πια Έλληνες, εκτός από κάποιους που την είχαν επιλέξει για μόνιμη πατρίδα τους (σ. 173).

Βαρύ ήταν το κλίμα στην Ελλάδα για τους παλιννοστούντες... Όλοι αδιακρίτως –αξιωματικοί, υπαξιωματικοί και στρατιώτες– λάμβαναν τη διαταγή να παρουσιαστούν πάραυτα στη Σούδα Χανίων, όπου είχε συγκροτηθεί στρατόπεδο ειδικά για τη «φιλοξενία» τους, παραμένοντας έγκλειστοι στη διάθεση των ανακριτικών αρχών (σ.174). **[Μαζί με αυτούς ήταν και ο Παναγιώτης Παναγιώτου, όπως δείχνει πιο κάτω η φωτογραφία που στέλνει στους γονείς του από τη Σούδα]**

...Τα πρώτα πορίσματα ανακοινώθηκαν στον Τύπο τον Ιούνιο του 1919. Σύμφωνα με αυτά, όλοι οι υπαξιωματικοί και οι οπλίτες απολύονταν και πήγαιναν στα σπίτια τους (σ. 175) [... και ο Παναγιώτης Παναγιώτου].

...Την άνοιξη του 1921, όταν αυξήθηκαν οι επιχειρησιακές ανάγκες στο μέτωπο, ανακλήθηκαν από την εφεδρία πολλές παλαιότερες κλάσεις, επαναφέροντας στον στρατό και μεγάλο αριθμό πρώην αιχμαλώτων του Γκαίρλιτς (σ.185) **[Και ο Παναγιώτης Παναγιώτου πάλι επιστρατεύτηκε].**

«Σούδα-Κρήτης. Σεβαστοί μου γονείς Διά της παρούσης σας πληροφορώ ότι υγιαίνω το οποίον ποθώ και για σας. Προ ημερών ήλθον μαζί με άλλους στρατιώτες από τη Γερμανία. Είμαι καλά. Χαίρετε. Ο υιός Σας Παναγιώτης.

Προς Ιωάννην Καλτσογιάννην Φαρμακείον η Ελπίς, οδός Δημητριάδος, παρά την Τράπεζαν Αθηνών. Διά τον κ. Αθανάσιον Νώταν ή Παναγιώτου εκ Μπαξέδων. Βόλον-Θεσσαλία».

[Αυτά γράφει ο ίδιος πίσω από τη φωτογραφία. Δεν έχει ημερομηνία, αλλά πρέπει να είναι αρχές Μαρτίου του 1919, αφού έφυγαν από το Γκαίρλιτς στα τέλη Φεβρουαρίου 1919. Η φωτογραφία αυτή πρέπει να είναι «τραβηγμένη» στο Γκαίρλιτς, γιατί έχει μια παρόμοια παραπάνω στο ίδιο φόντο με τη Γερμανίδα φίλη του Έλση]. (Αρχείο Αχίλλεα Παν. Παναγιώτου).

Επιμέλεια: Δημήτρης Κωνσταντάρας-Σταθαράς

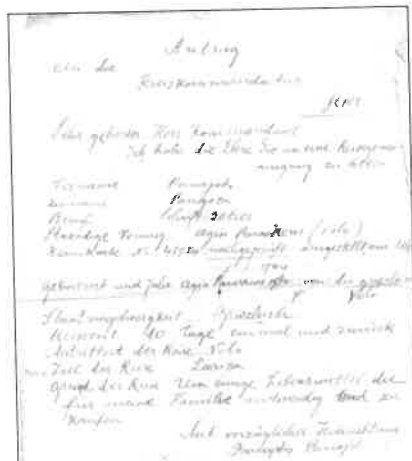
Α.2.1γ. Αποδεικτικά έγγραφα (documentum) του Παναγ. Παναγιώτου (Αρχείο: Αχιλλέα Π. Παναγιώτου)

Κάρτα Ταμείου Ασθενοίας του Π.Π. στο Γκαίρλιτς της Γερμανίας (1918)

Ταυτότητα τυπογράφου στον «Τύπο του Βόλου» θεωρημένη από την Κομμαντατούρ (Βόλος 10-05-1944).

Αίτηση άδειας στην Κομμαντατούρ για μετακίνηση από Λάρισα προς Βόλο γραμμένη από τον Π.Π. στα Γερμανικά (05-05-1944) (Αρχείο Αχιλλέα Π. Παναγιώτου).

Ταυτότητα τυπογράφου στον «Λαρισαϊκό Τύπο», θεωρημένη από την Κομμαντατούρ (Λάρισα 16-09-1944) (Αρχείο Αχιλλέα Π. Παναγιώτου)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΙ ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΓΝΗΣΙΑ ΣΤΟ ΓΚΑΪΡΛΙΤΣ

1. Κωνσταντίνος Αγορίτσης του Παναγιώτη από τον Άγιο Λαυρέντιο

Ο Κων/νος Αγορίτσης στο
Γκαίρλιτς της Γερμανίας
(1916-1919)

Ο Κωνσταντίνος Αγορίτσης του Παναγιώτη γεννήθηκε στον Άγιο Λαυρέντιο του Πηλίου το 1894. Ήταν ο πρωτότοκος γιος μιας πολυμελούς οικογένειας (5 αγόρια, 3 κορίτσια). Η μητέρα του ονομαζόταν Μαρία αλλά τη φώναζαν Μπουζώ. Ο πατέρας του, Παναγιώτης, ήταν ένας προκομμένος κτηματίας. Η κτηματική του περιουσία απλωνόταν, από την τοποθεσία «Ασπρόη», πάνω από τον Άγιο Λαυρέντιο μέχρι κάτω στον γιαλό, στο «Σουτραλί» της Αγριάς. Ο Κωνσταντίνος ήταν απόφοιτος του Σχολαρχείου Αγίου Λαυρεντίου και μετά τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις (8 χρόνια στρατιώτης!)

ασχολήθηκε με την καλλιέργεια των κτημάτων του και την προστασία της οικογένειας, καθότι ήταν ο μεγαλύτερος

γιος, γιατί στο μεταξύ πέθανε ο πατέρας του. Πάντρεψε τις τρεις αδερφές του, δίνοντας προίκες, όπως γινόταν τότε και φρόντισε να σπουδάσει γιατρός ο μικρότερός αδελφός του, Λαυρέντης.

Μετά τις στρατιωτικές του περιπέτειες παντρεύτηκε το 1936 την Όλγα Αθανασάκη από τη Δράκεια και μαζί της απέκτησαν δυο κόρες, την Μαρίκα και την Καίτη, που υπογράφει το παρόν σημείωμα. Απεβίωσε το 1980 σε ηλικία 86 ετών.

Η στρατιωτική του θητεία: Στρατεύτηκε το 1915 και υπηρέτησε στο Δ' Σώμα Στρατού με έδρα την Καβάλα. Ήταν κι αυτός ένας από τους στρατιώτες του Δ' Σώματος Στρατού, που παραδόθηκαν «αιχμάλωτοι» στους Γερμανούς και μεταφέρθηκαν σιδηροδρομικώς στο Γκαίρλιτς της Γερμανίας τον Σεπτέμβριο του 1916 και έμεινε εκεί μέχρι το 1919.

Υπηρέτησε ως έφεδρος Λοχίας Πυροβολικού. Στις φωτογραφίες στο Γκαίρλιτς, φαίνεται, με επίσημη στολή αξιωματικού (πληθίκιο, σπάθα, γκέτες), όπως συνειθιζόταν τότε. Κατά τη διάρκεια των δύομισι ετών παραμονής του στο Γκαίρλιτς (1916-1919) έμαθε τη Γερμανική γλώσσα.

Ο Κων/νος Αγορίτσης (μεσαίος) στο Γκαίρλιτς της Γερμανίας (18-07-1917)

Ο Κων/νος Αγορίτσης στο Εσκή-Σεχέρ της Μικράς Ασίας (12-10-1921)

Μετά την επιστροφή του από το Γκαίρλιτς συνέχισε, χωρίς να φαίνεται ότι γύρισε σπίτι του, την στρατιωτική του θητεία στη Μικρασιατική Εκστρατεία. Πολεμάει και φθάνει μέχρι το Εσκή Σεχέρ. Στη Μικρά Ασία πολεμούσε και ο αδελφός του Γιάννης, ο οποίος σκοτώθηκε. Ο ίδιος κατά τις επιχειρήσεις του Αυγούστου 1922, υποχώρησε, όπως όλος ο ελληνικός στρατός και βρέθηκε τελικά στην Κρήτη καταπονημένος, όπου συνάντησε στρατιώτη τον αδελφό του Αριστείδη.

Πληροφορήθηκε τον θάνατο του αδελφού του Γιάννη και εκεί, λόγω αδελφού, αποστρατεύτηκε το 1923 και επέστρεψε στον Άγιο Λαυρέντιο και άρχισε να ζει μέσα στην οικογένεια, όπως σημειώσαμε παραπάνω.

Δεν άφησε καμιά γραπτή μαρτυρία για τις στρατιωτικές του περιπέτειες και σπάνια αναφερόταν σ' αυτές. Όμως από την παραμονή του στο Γκαίρλιτς της Γερμανίας έχει πολλά ενθυμήματα, όπως προσωπικές φωτογραφίες, πολλές καρτ-ποστάλ από τοπία του Γκαίρλιτς και προπαγανδιστικά καρτ-ποστάλ του Α' Παγκοσμίου πολέμου, που κυκλοφορούσαν τότε οι Γερμανοί. Είναι μια σπάνια συλλογή που την κατέχει και έχει επιμεληθεί η κόρη του και γράφουσα το σημείωμα αυτό.

**Κείμενο και φωτογραφίες (Αρχείο):
Καίτη Κων. Αγορίτση - Καραγιάννη**

2. Από τη συλλογή του Κων/νου Αγορίτση (καρτ-πορτάλ της εποχής)

Η πλατεία Ταχυδρομείου του Γκαίρλιτς

Προς Κ. Αγορίτση καρτ-ποστάλ από Γερμανίδα (11-02-1919) λίγο πριν φύγει από το Γκαίρλιτς.

Προπαγανδιστικό καρτ-ποστάλ για τον πόλεμο: «Όταν θα ξαναειδθούμε θα είμαστε ευτυχισμένοι».

(Αρχείο: Καίτης Κων. Αγορίτση-Καραγιάννη)

**3. ΟΝΟΜΑΤΑ ΝΕΚΡΩΝ ΑΠΟ ΤΟΝ Ν. ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ
(ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΙ ΠΟΥ ΑΠΕΒΙΩΣΑΝ ΣΤΟ ΓΚΑΪΡΛΙΤΣ
ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑ 1916-1919)²¹**

1. Γιαννακόπουλος Αθανάσιος (Άγιος Ιωάννης Μαγνησίας), απεβ. 02-07-1917.
2. Καούρης Βασίλειος Παύλου, στρ/της (Κατηχώρι Μαγνησίας) απεβ. από φυματ. 14-06-1918.
3. Καραγκούνης Ιωάννης, στρ/της (Καραμπάσι/Άγιος Βλάσιος Μαγνησίας, απεβ. από φυματ. πνευμονίας 04-10-1918.
4. Κατσαμπέκης Κων/νος, στρ/της (Σούρπη Αλμυρού, Μαγνησίας), απεβ. από φυματίωση 23-08-1918.
5. Κοτίνας (ή Κοντίνας) Σπυρίδων Χρ., στρ/της (Βόλος), απεβ. από φυματίωση 02-05-1917.
6. Λουλούδας Γεώργιος, στρ/της (Λαύκος Μαγνησίας), απεβ. 24-10-1918.
7. Μαυροειδής Διονύσιος, στρ/της (Βόλος), απεβ. από φυματ. 08-06-1917.
8. Μπουχμάβας Κων/νος, στρ/της (Ζαγορά Μαγνησίας), απεβ. από φυματίωση 20-05-1918.
9. Νέστωρ Δημήτριος του Ι., στρ/της (Κοκκωτοί Αλμυρού Μαγνησίας), απεβίωσε από φυματίωση 19-09-1918.
10. Ντόβας Απόστολος, στρ/της (Λαύκος Μαγνησίας), απεβίωσε από πνευμονία 24-10-1918.
11. Πανής Στέργιος, στρ/της (Άγιος Γεώργιος Μαγνησίας), απεβ. 18-06-1917.
12. Παπαδημούλας Ευστάθιος, στρ/της (Γούρα/Αναύρα Αλμυρού Μαγνησίας), απεβ. από βρογχίτιδα 06-10-1918.
13. Πατακούτης Κων/νος, στρ/της (Άγιος Λαυρέντιος Μαγνησίας), απεβίωσε από πνευμονία 10-01-1917.
14. Πρασινάκης Ιωάννης, στρ/της (Ζαγορά Μαγνησίας), απεβ. από πλευρίτιδα 11-07-1918.
15. Σιοχάμης Μωυσής, δεκανέας (Βόλος), απεβ. από πνευμονία 24-04-1918.
16. Σμας Σωτήριος, λοχίας (Αργαλαστή Βόλου), απεβίωσε 07-05-1917.
17. Σούρδας Χρίστος του Κων/νου, δεκανέας (Σέσκουλο Μαγνησίας), απεβίωσε από γριπ. πνευμονία 30-06-1918.
18. Ψαθάς Νικόλαος, στρ/της (Κανάλια Μαγνησίας), απεβ. από πλευρίτιδα 18-07-1916 (;), Γερμανία (αορίστως).

²¹. «Η αποδελτίωση, η καταγραφή και η διόρθωση των ονομάτων έγινε από τον επιμελητή του βιβλίου «Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919» δρ Θεόδωρο Α. Νημά, φιλόλογο-ιστορικό (Βλέπε: Γεράσιμος Αλεξιάτος, «Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919», Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη α.ε., 2010, σ. 301).

ΜΕΡΟΣ Β΄
1. ΠΟΛΕΜΙΣΤΗΣ ΣΤΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

[Γράφω και αντιγράφω από ένα μικρό τετράδιο 15X20 ό,τι ακριβώς γράφει στις 74 πυκνογραμμένες σελίδες του ο Παναγιώτης Παναγιώτου, που απ' έξω γράφει-στο εξώφυλλο του τετραδίου- με καλλιγραφικά γράμματα:]

« ΣΕΛΙΔΕΣ της Ζωής μου».

Γράφει ο Π.Π. πίσω από τη φωτογραφία: " Σ.Τ. 905, 11 Αλωνάρης [Ιούλιος] 1922: Σεβαστέ μου πατέρα. Είμαι καλά, το αυτό ποθώ καρδιακά να μαθαίνω και για Σένα και για τη μητέρα μου. Καιρό έχω να πάρω γράμμα. Περιμένω το δίχως άλλο γράμμα. Φιλιά στη μητέρα, αδελφή μου και σ' όλους οικογενειακώς. Σε φιλώ. Το παιδί σου. Παναγιώτης» (Αρχείο «ΙΩΝΕΣ»).

[Μετά από 48 ημέρες -στις 29 Αυγούστου 1922- αιχμαλωτίστηκε]

1

ΠΑΝΔΕ. ΠΑΝΔΕΣΙΩΤΟΥ

ΤΟ ~~Κιτρινο~~ Λοξίας πυρ/κού.
Λοστερακι

ΞΕΧΕΘΡΟΛΟΓΙΟ

ΧΟΥ

Από

19^{ης} Μαρτίου μέχρι

1921

14^{ης} Δεκεμβρίου 1922.

Gelb Sternchen

19 Μαρτίου 1921 - Εξέλιξη ελάσσωνων γράμματα. Το βιβλίο
δεν περιέχει πληροφορίες για το γράμμα σαρκοσφόμοιο στο ελάσσων. Θα
ήταν καλό να μάθω αν υπάρχει ομοίωση. Το μόνον βιβλίο είναι
πληρ. και το βιβλίο γίνεται με συνδυασμό και εμπίπτει στον
π. 1922 αν δεν έχουν πωληθεί πωλητή και αν όχι αν
ομοίωση.

ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΜΟΥ
ΠΑΝΑΓ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
Λοχίας πυρ/κού
Κίτρινο Αστεράκι

Από 19^{ης} Μαρτίου 1921 μέχρι 14^{ης} Αυγούστου 1922 ²²

Gelb Sternchen²³

[Στην Αθήνα και Πειραιά]

19 Μαρτίου 1921: Εις τας Αθήνας έφθασα πολύ ωραία. Το ταξίδι υπήρξεν ευχάριστον. Σήμερα το πρωϊ παρουσιάζομαι στο Σώμα. Δεν ξέρω καλά καλά αν θα μείνω στην Αθήνα. Το μόνο βέβαιο είναι ότι χθες το βράδυ εγίνηκε μια αποστολή για την Σμύρνη από 300 ή 500 άνδρες. Ελέγανε ότι θα φύγουνε και άλλες αποστολές.

²² . Ο Παναγιώτης Παναγιώτου γράφει το παρόν ημερολόγιο όχι μέχρι τις 14 Αυγούστου 1922, που σημειώνει εδώ στην επικεφαλίδα και αρχή, αλλά μέχρι τις 28 προς 29 Αυγούστου 1922, που παραδόθηκε στους Γάλλους και αυτοί τον παρέδωσαν, μαζί με άλλους Έλληνες στρατιώτες στους Τούρκους.

²³ . Το Geld Sternchen είναι στα Γερμανικά και μεταφράζεται κατά λέξη «κίτρινο αστεράκι». Αυτό το έχει γραμμένο στα ελληνικά κάτω από το όνομά του και τον βαθμό του, λίγο πιο πάνω, στην προμετωπίδα του Ημερολογίου. Όμως, τι σημαίνει αυτό κυριολεκτικά ή μεταφορικά και για ποιο λόγο το έγραψε στην πρώτη σελίδα, μάς είναι άγνωστο.

Η Αθήνα βράζει από φιλοπολεμίαν, αυτό ας βεβαιωθή από όλους. «Ελλά, ελλά και Κώτσο Βασιληά» και στον Τύπον να φωνάζει η Τρελλοαθήνα.

23 Μαρτίου: Από τον Πειραιά εφύγαμε στις 5 η ώρα το πρωϊ με το βαπόρι «ΧΑΛΚΙΣ». Στες 12 η ώρα και ½ φτάσαμε στην Κάρυστο. Ωραία πόλις η Κάρυστος. Τρικυμία μεγάλη.

[Στη Σμύρνη]

24 Μαρτίου: Στες 7 η ώρα το πρωϊ πλέγαμε τα παράλια της Μικράς Ασίας, βλέπομεν την άνοιξιν στην θάλασσα, ως πέρα τα κύματα είναι ένα χαλί από πασχαλιές και πάνω σ' αυτά αναπαύονται οι γλάροι, όμοιοι σαν λουλούδια πασχαλιάς. Συντροφιά μας ήταν τα δελφίνια της θάλασσας. Η Σμύρνη είναι μια ωραία πόλις. Την ώραν που προσήγγιζεν το βαπόρι μας, κατέπλευσεν προερχόμενον εκ Βόλου το υπερωκεάνιον «Θεμιστοκλής» με 3 με 4 χιλιάδες επιστράτους Θεσσαλούς. Στες 12 ½ με 1 η ώρα μ.μ. βγήκαμε στην πόλιν μας Σμύρνη.

25 Μαρτίου: Σήμερα μέρα Εθνικής Παλιγγενεσίας, όλα τα φύλλα (εφημερίδες) της Σμύρνης εξεδόθησαν πανηγυρικές, κάποια μάλιστα εφημερίδα της Σμύρνης εξέδωσε και παράρτημα των Ηρώων του 1821. Εγώ βρήκα περίπατο στες εξοχές της Σμύρνης και πρωτίστως στο Μερσενλή.

«Μαγευτικές εξοχές έχει...

Σμύρνη όμορφη

θα ζούμε πάντα μαζί...».

Μεγάλη κίνησι παρατηρεί κανείς στην πόλι. Οι φαντάροι όλο και αμαξάδα είναι, όλο και «Κώτσο» φωνάζουνε. Μόλις βλέπουνε οι φαντάροι καμμιά κοριτσιίστικη παρέα φωνάζουν μ' όλη τη δύναμή τους: «Ζήτω ο Κώτσοσ ο Κουμπάρος, έρχεται στη Σμύρνη». Κι αυτές κατεβάζουνε θυμωμένα τα μούτρα των, επειδή είναι Βενιζελικές. Η αλήθεια είναι και δεν μπορεί να το διαφεύση κανείς, ότι όλες ανεξαρτήτως αι Σμυρνιές καθώς και οι άνδρες των δεν θέλουν τον Βασιληά τον «Ούζο», είναι όλοι και όλες κυριολεκτικώς Βενιζελικές. Κακό του κεφαλιού τους όμως, γι' αυτές πολεμάνε οι Παλαιοελλαδίτες και για τον Βασιληά τους τον λατρευτό τους Κώτσο και όχι για τον Βενιζέλο.

[Στη Μαγνησία]

26 Μάρτη: Σήμερα φεύγομε από την Σμύρνη για πού όμως δεν ξέρομε. Για πανηγύρι, βεβαίως, όχι, αλλά για πόλεμο. Χθες ήτο η 25 Μαρτίου. Εδώ στη Σμύρνη καλά έγινε η τελετή. Κατά το μεσημέρι της χθες ήλθε και ένα θωρηκτό (Λήμνος ή Κιλκίς;) και έρριξε μερικούς κανονιοβολισμούς, όχι κατά των Τούρκων, αλλά στον αέρα χάριν γούστου και για την γιορτή. Το τραίνο φεύγει κατά τες μεσημεριανές ώρες και κατά τες βραδινές μας

πηγαίνει στην ωραία Μαγνησία. Καταυλιστήκαμε μέσα σ' ένα χωράφι κοντά στην αποθήκη πυρομαχικών του Κεμάλ (τόρα δική μας).

27 Μάρτη: Πρωϊ, πρωϊ ήλθαν αξιωματικοί και μας χώρισαν κατά σώματα. Με τοποθέτησαν εις την Β' Μοίρα Πεδινού Πυροβολικού και εις την 2^η Πυροβολαρχία, που διοικητής ήταν ο Βενιζελικός λοχαγός Κασκαβέλης Γεώργιος.

28 Μάρτη: Σήμερα είναι Κυριακή και πηγαίνω έξω στα χωράφια. Κάθομαι τώρα σε μια άκρη εξοχής της Μαγνησίας και θυμούμαι καμμιά γωνιά...ή σκέπτομαι. Την Γερμανίδα; Όχι! Καμμιά Σμυρνιά γιαβουκλού; Όχι! Σκέψεις είναι και περνούνε τρεχάτες στο νου μου η μια κοντά στην άλλη σαν ατέλειωτη κορδέλλα κινηματογράφου. Αγαπώ πολύ την μοναξιά. Τα δένδρα έχουνε όλα πια τα φύλλα τους, αι μηλιές τα λουλούδια. Το αηδόني φωνάζει ανάμεσα από τα φύλλα των δένδρων το ταίρι του. Η δροσιά έχει σκεπάσει πια τα χόρτα και τα αγριολούλουδα της γης. Ο ήλιος κτυπώντας πάνω στην δροσιά κάνει το γύρο όλο χρυσές ακτίνες και χρωματιστές σαν τα γυαλιά των πολυελαίων των εκκλησιών. Τα χωράφια γεμάτα αγριολούλουδα. Χρώματα, χρώματα που με χτυπητά χρώματα κτυπούν τον καθένα στα μάτια και του φέρνουν λογιών λογιών ενθύμησες, την χαρά και την λύπη, τον καϋμό και τον πόνο, την ελπίδα και την αγάπη, την πίστη και την πατρίδα.

30 Μάρτη: Έχω έναν μεγάλο πυρετό.

8 Απρίλη: Εδώ είμαστε πολύ ωραία!!...θαυμάσια!!...Από τον σταθμόν Μαγνησίας περνούνε διάφορα τραίνα με τραυματίας, που τους πάνε για τη Σμύρνη. Ο πόλεμος δεν έπαψε ακόμη. Ζήτω ο Κωνσταντίνος!! Τον εφέραμε!!! Ο πόλεμος δεν ετελείωσεν. Τώρα αρχίζει. Ο Κεμάλ φαίνεται έχει σκοπό να εξακολουθήση τον αγώνα μέχρι τέλους και ενός Τούρκου. Αλλά αυτά που κάνει δεν περνούνε στους φαντάρους, στους Έλληνας και στους Εφέδρους 1913β', 1914, 1915 και άλλους, που δεν απολυθήκανε ακόμα. Έχουμε σκοπό να του δώσουμε ένα γερό κτύπημα στο κεφάλι να το θυμάται για όλα του τα χρόνια ο Κεμάλ. Όσο βιαζόμαστε να τον κυνηγήσουμε...οι παληοπατσαβούρες (εφημερίδες), που δεν μπορεί κανείς μια αλήθεια να μάθη, λένε πως ο Κεμάλ έχει την πρωτεύουσα στην Άγκυρα και όχι στην άγκυρα (το σύνθημα) του παληανθρώπου Βενιζέλου²⁴. Εκεί, λοιπόν, στην Άγκυρα υπάρχουνε αι ξακουσμένες για το μαλλί τους και το δέρμα τους γάτες και κατσίκες.

²⁴ Η άγκυρα ήταν έμβλημα του κόμματος των Φιλελευθέρων (Ελευθερίου Βενιζέλου).

9 Απρίλη: Σήμερα πηγαίνω στην Σμύρνη για να παραδώσω μερικά παληοκιβώτια και μερικά όπλα Μάουζερ λάφυρα και μετά την παράδοσι θα τραβήξω πάλιν για την όμορφη Μαγνησία. Το τραίνο έφυγε τες βραδινές ώρες και κατά τα μεσάνυχτα έφτασε στην Σμύρνη και στον σταθμό Μπασμα-χανέ!

10 Απρίλη: Σήμερα παρέδοσα τα παληοκιβώτια στον όρχο Στρατιάς Μικράς Ασίας και στην διεύθυνση Πυροβολικού.

[Στο Σεβδίκιοϊ]

11 Απρίλη, Κυριακή των Βαΐων: Βρίσκομαι στο μέρος που έμεινα κατά τον Δεκέμβρη του 1919 της Σμύρνης και στο χωριό Σεβδή-Κιοϊ, δηλαδή χωριό του Σεβντά (έρωτος). Το Σεβδή-Κιοϊ, ελληνικά λέγεται «Ερωτοχώρι». Σ' αυτό το χωριό εκάμανε πολλές αγάπες με τα όμορφα κορίτσια του Σεβδή-Κιοϊ οι φαντάροι και πλέξανε στεφάνια αμάραντα δόξης και όνειρα γλυκά γάμου βλέπανε κάθε νύχτα έως ότου: «ένα όμορφο πρωϊ με το κελάϊδεμα του πετεινού»²⁵ εμείνανε εγκαταλελειμμένες, όταν επήρανε το απολυτήριο στο χέρι οι φαντάροι. Εγκατάληψις, αποχωρισμός!!! Τι σκληρός που είναι!!!...σκληρότερος και από την πέτρα. Τι να κάνουμε εάν έτσι θέλει η μοίρα!;; Εκάθησα όλην την ημέρα σ' αυτό το χωριό. Δεν βαριέσαι! Το χωριό έρημο γιατί πάνω-κάτω 600 παιδιά Σεβδηκόπουλα πάνω στο άνθος της ηλικίας τα κάλεσε κι αυτά η επιστράτευσι υπό τα όπλα. Μονάχα καμμιά γρηιά γυναίκα βλέπει κανείς στα χωράφια. Ήλθα για να γλεντήσω λιγάκι, αλλά πού γλέντι; Το γλέντι δεν έγεινε και κατά το βράδυ γύρισα πάλιν στην Σμύρνη. Θα μείνω ακόμα δυο ή τρεις μέρες έως ότου να πάρω κάτι αποδείξεις για την παράδοσι των κιβωτίων και κατόπιν θα πάγω πάλιν στην Μαγνησίαν.

[Στο ιπήλατο τραμ της Σμύρνης ένας διάλογος για τον Βενιζέλο]

12 Απρίλη, Μεγάλη Δευτέρα: Πολλά είναι τα μικροεπεισόδια μεταξύ των φαντάρων και των κοριτσιών της Σμύρνης. Σ' ένα ρυμουλκούμενο βαγόνι του αλογοτράμ, γεμάτο φανταρία και μερικά κορίτσια από το Κορδελλιό στριμογμένα κι αυτά μέσα, ένας ζωηρός φαντάρος πιάνει σιγανή κουβέντα με μια νεάνιδα.

- Καλέ δεσποινίς, γιατί όλα τα κορίτσια εδώ πέρα είσθε τόσο όμορφα;
- Είναι το νερό μας που μας κάνει όμορφες.
- Σε ποιο μέρος μένεις;
- Στο Χαλκά-Μπουνάρι.
- Πολύ ωραίο νερό έχει!

Και μετά ολίγον, κατατρώγων αυτήν με τα μάτια της λέγει.

²⁵ . Υπογράμμιση και εισαγωγικά του Π. Παναγιώτου. Είναι από κάποιο ποίημα;

- Και γιατί όλα τα κορίτσια εσείς εδώ πέρα στη Σμύρνη είσθε Βενιζελικές; Σάμπως ήλθε ο Βενιζέλος για να σας ξελευτερώσει; Εμείς ήρθαμε τότε και εμείς ήρθαμε και τώρα πάλιν για να πολεμήσουμε τον Κεμάλ.

Και το κορίτσι απαντά.

- Εμείς είμαστε Βενιζελικές και τον Βασιληά τον Κώτσο κι αυτόν τον αγαπούμε.

- Ναι, για!!!;

Οι παρευρισκόμενοι φαντάροι του βαγονιού αρχίζουν να φωνάζουν:

«Εληά, εληά και Κώτσο Βασιληά!!! Όχι άγκυρα! Όχι!

Εληά, εληά κι Κώτσο Βασιληά!» και άρχισαν να τραγουδούν: «Του αητού ο γυιος πάει πάντα μπρος ...κ.λ.π. Ζήτω, ζήτω!!! να ο αητός θα' ρηθή!!! Έρχεται!!! Έρχεται! Τον εθέλαμε και τον εφέραμε! Κι ακόμα μια φορά ρε παιδιά. Ζήτω του Κώτσου».

13 Απρίλη, Μεγάλη Τρίτη: Σήμερα αναχωρώ με την πρωϊνήν αμαξοστοιχίαν για την Μαγνησία. Κατά το μεσημέρι φθάνω εις την πόλιν.

14 Απρίλη, Μεγάλη Τετάρτη.

16 Απρίλη, Μεγάλη Παρασκευή.

18 Απρίλη, Κυριακή Πάσχα: !!! Χριστός Ανέστη!!!

Σήμερα είμαι λοχίας της υπηρεσίας.

23 Απρίλη: Δεν αντιλαμβάνεται κανένας την στεναχώρια πού'χω. Και ξάφνου, που μου φαίνονται όλα γύρο μου μαύρα και σκοτεινά, αμέσως έρχονται δυο γράμματα από τους σεβαστούς μου γονείς για να μου γιάνουν την στεναχώρια. Είχα καιρό να πάρω. Χαίρομαι όσο δεν μπορεί κανένας να φαντασθή. Τα πήρα και κατά καθήκον τα φίλησα προς ένδειξι σεβασμού και αγάπης. Τα άνοιξα. Τα διαβάζω και τα ξαναδιαβάζω και φαίνεται πως βλέπω τους γονείς μου κοντά μου να μου μιλούν. Μου φαίνεται πως νοιώθω το τελευταίο φιλί του αποχωρισμού της γλυκειάς μου μανούλας και πατέρα στο μέτωπό μου κατά την ώρα του αποχωρισμού, του θλιβερού αποχωρισμού, για τον πόλεμο. Τα ζεστά δάκρυα που κύλαγαν από τα βαθουλά τους μάτια. Αυτή την ώρα αρχίζω να πονώ, να πονώ, να πονώ πολύ...

ώρα 12 το μεσημέρι

Είμαι αφηρημένος και μόλις έρχομαι στα λογικά μου. Δεν μ' αρέσει το φαγητό μου. Σήμερα είναι του Αγίου Γεωργίου, φαντάζομαι. Τι ωραία θα γίνη η τελετή για το διάδοχο μας τον Γάγο!

25 Απρίλη: Αυτές τες ημέρες μάς λένε πως θα μας στείλουνε στην 8^η ή στην 6^η Πυροβολαρχία, που μένει κοντά στο σιδηροδρομικό σταθμό της Μαγνησίας. Μου' παν να πάγω για Σιτιστή, αλλά δεν δέχθηκα.

29 Απρίλη: Και σήμερα καμιά απόφασι της μετάθεσής μου.

[Λατρεία στον βασιλιά Κωνσταντίνο και απέχθεια στον Βενιζέλο]

1 Μάη: Το Πάσχα το πέρασαν αλλού θαυμάσια, θαυμάσια!! με θαυμαστικά. Επήσανε αρνί. Σχετικώς και εμείς τα περάσαμε ωραία. Καλύτερα να τα πέρναγα αν ήμουν στην Γερμανία κοντά στην Έλση²⁶... Υπέρ πάντων όλων η Πατρίς του Κωνσταντίνου, ναι του Κωνσταντίνου και όχι του βάρβαρου και τυράννου Ελευθερίου Βενιζέλου, που του βγήκαν τα δυο μάτια και του μείναν τα γυαλιά. Ποιος τούπε να του βγουν τα δυο του μάτια; «Κώτσο, εληά, εληά και Κώτσο Βασιληά, ψωμί και αλάτι κι ο Κώτσος στο παλάτι». Έτσι θέλαμε και τον εφέραμε και μας εφέρανε πάλιν στρατιώτες, δεν το βλέπομεν. Όχι. Με τον Κώτσο Βασιληά και είκοσι χρόνια ακόμα λοχίας του πυροβολικού και άλλα είκοσι χρόνια ακόμα πρόσθετα.

6 Μάη: Από σήμερα εφαρμόζεται στην αλληλογραφία μας (στα στρατιωτικά γράμματα) η προληπτική λογοκρισία. Για την καλοπέρασι που έχουμε και την στρατιωτική ζωή που περνούμε «Ζήτω ο Κώτσος!!! Ζήτω η Πατρίδα μας»!!!

13 Μάη: Ακόμα μένω στην 2^α Πυροβολαρχία και θα μείνω σ' αυτή γιατί στην άλλη στείλλανε άλλους.

20 Μάη, ώρα 10 μ.μ.: Μετά λύπης έμαθα ότι η μανιά πέθανε. Την αγαπούσα και θα την αγαπώ και πέραν του τάφου που βρίσκεται. Αλλά σαν παράξενο μου φαίνεται πώς πέθανε; Γιατί, γιατί την άφησαν και πέθανε; Μου φαίνεται πως θα την ξαναϊδώ. Εγώ της είπα να μην πεθάνη, αλλά να περιμένη ν' απολυθώ, να της ξαναφέρω μερικά λουλουδια ανθισμένης μυγδαλιάς.

Φαίνεται πως δεν θ' απολυθούμε σύντομα.

«Εληά, εληά και Κώτσο Βασιληά!!!».

Δεν ξέρω τι διάβολο μας κάνει το Στρατιωτικό μάς ρίχνουνε από την μία πυροβολαρχία στην άλλη.

Αύριο εορτάζει ο δαφνοστεφανωμένος μας Στρατιώτης και Βασιληάς μας Κωνσταντίνος. «Ζήτω η εληά, η εληά που τον έφερε. Κατω ο Βενιζέλος ο τύραννος».

²⁶ . Εδώ ο Παναγιώτης Παναγιώτου υπαινίσσεται κάποια σχέση που είχε με νεαρή Γερμανίδα, όταν βρισκόταν «αιχμάλωτος» στο Γκαίρλιτς της Γερμανίας από το 1916 έως το 1918. Τότε ήταν 22 χρονών, τώρα είναι 27 και ακόμα τη θυμάται...

24 Μάη: Φεύγω από το Βον Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού και πάγω για να εγγραφώ στην δύναμιν του Έμπεδου Πυροβολικού της Σμύρνης. Και από την Σμύρνην ελπίζουμε πως θα μας διώξουνε για το Μέτωπον.

[Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος στη Σμύρνη]

30 Μάη 1921: Σήμερα ήλθε στην Σμύρνην κι ο Βασιλιάς μας Κωνσταντίνος. Τι ωραία υποδοχή του έγινε. Όλος ο κόσμος της Σμύρνης κατέβηκε στην παραλία για να τον υποδεχθή με λουλούδια στα χέρια. Τι χαρά έχουνε οι Σμυρνιοί και Σμυρνιαί, μολονότι δεν τον χωνεύουνε. Τα κανόνια των πολεμικών μας ταράζουνε τον αέρα της Σμύρνης, αληθινό πανδαιμόνιο.

Σμύρνη 2 Θεριστή (Ιούνιος) 1921: Προχθές του Βασιλιά Κωνσταντίνου του έγινε θαυμάσια υποδοχή. Όχι όμως από τους ντόπιους, αλλά από τους βέρους συντρόφους, τούς στρατιώτας του της Παλαιάς Ελλάδος. Είμαστε όλοι για το μέτωπον. Προσωρινώς μένω στην Σμύρνη έως ότου μας διώξουνε για το μέτωπο.

Σμύρνη 4 Θεριστή: Βρίσκομαι στην Σμύρνη. Λίγο καιρό θάμαι και δω, κατόπιν ίσως θα πάγω για το μέτωπο. Σε διάφορα Σώματα για βραδινό φαγητό τους έχουνε δώσει κεφαλοτύρι σκουλικιασμένο. Ναι σκουλικιασμένο. Ακόμα δεν φαίνεται τίποτα να γίνη και στεναχωρούμεθα πολύ, μα πάρα πολύ. Περιμένομεν ώρα με την ώρα να γίνη η Επίθεσις και να πάρη ένα τέλος αυτή η κατάσταση. Για να ιδούμεν! ; ; Τι θα γίνη ;

[Μετακίνηση από τη Σμύρνη στα Μουδανιά. Το θαλάσσιο ταξίδι]

Ατμόπλοιο «Άγιος Νικόλαος», 6 του Θεριστή 1921

Σήμερα μας είπαν ότι θα μας στείλλουνε ατμοπλοϊκώς εις τα Μουδανιά και από κει για την Προύσα²⁷. Κατεβήκαμε στην αποβάθρα Πούντα της

²⁷. Είναι η χρονική περίοδος κατά την οποία η κυβέρνηση του Δημητρίου Γούναρη και το Γενικό Επιτελείο Στρατού είχαν σχεδιάσει και είχαν αρχίσει στρατιωτικές επιχειρήσεις στην περιοχή της Νικομήδειας-Προύσας εναντίον των κεμαλικών δυνάμεων. Στο πλαίσιο του σχεδίου αυτού χιλιάδες Έλληνες της περιοχής αυτής ήλθαν «προσωρινοί πρόσφυγες» στην Ελλάδα. Επιβιβάστηκαν «κανονικά» από τα λιμάνια της Προποντίδας στα πλοία με ό,τι υπάρχοντα μπορούσαν να μεταφέρουν και κατανεμήθηκαν σε διάφορες περιοχές της χώρας μας «προσωρινά». Ένα μέρος από αυτούς ήλθε και εγκαταστάθηκε στον Βόλο στα μέσα του Ιουνίου του 1921 (Βλέπε: Δημήτρης Κωνσταντάρης-Σταθαράς «Μικρασιάτες πρόσφυγες στη Μαγνησία», έκδοση Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Νέας Ιωνίας Μαγνησίας, 2008, σελ.17-26).

Σμύρνης και ανεβήκαμε στο ατμόπλοιο «Άγιος Νικόλαος». Το ατμόπλοιο απέπλευσεν εις τας 10 παρά 5' προ μεσημβρίας.

Τι χαρούμενοι που ήσαν ο φαντάρει. «Ζήτω ο Κώτσος» φωνάζουμε όλοι στο καράβι. Ο καιρός είναι πολύ ωραίος. Η θάλασσα ήσυχη-ήσυχη και το βαπόρι γλυστρά στα απαλά γαλάζια νερά. Η Σμύρνη πολύ όμορφη φαίνεται από το βαπόρι. Κατ' αρχήν το βαπόρι φεύγει και άσπρους αφρούς αφήνει πίσω. Οι γλάροι (τα πουλιά της θάλασσας) πετούν γύρο μας σαν να μας λένε: «Στο καλό λεβέντες! Ώρα σας καλή και με το καλό νικητές να' ρθήτε!». Όσο πάει, τόσο αφήνουμε και τη γλυκειά μας Σμύρνη.

*«Σμύρνη όμορφη
θα ζούμε πια μαζί
κι αν κανένας σε κυττάξη
με κακό σκοπό
Ω, σ' ορκίζομαι πως τον εκδικηθώ»*

Ναι θα τον εκδικηθώ.

Η θάλασσα κατά το μεσημέρι ήτο λίγο κυματιστή, τώρα πια είναι ήσυχη, ήσυχη. Στες 6 η ώρα το βράδυ πλέγαμε τες ακτές της νήσου Μυτιλήνης και της Μικράς Ασίας. Στες 7 η ώρα είμεθα απέναντι της πόλεως Μυτιλήνης. Ο ήλιος αρχίζει σιγά-σιγά να βασιλεύη. Τι ωραίο είναι το θέαμα της δύσεως μέσα στη θάλασσα. Μαγεία! Τα πουλιά της θάλασσας και εδώ πετούνε πίσω, γύρο ή μπροστά στο καράβι σαν να θέλουνε κι αυτά να μας πούνε «στο καλό». Σιμώνουμε στη νύκτα. Όλη την νύκτα πλέγαμε, η θάλασσα είναι θαυμάσια, κατά τα μεσάνυχτα χαλνά δυο φορές η μηχανή του караβιού.

7 Θεριστή 1921:

*Ωραία ανατέλλει και πάλιν η αυγή
και φως γλυκό μας στέλλει...*

Σήμερα το πρωϊ πλέγομεν απέναντι της Μικρασιατικής ακτής. Στες 5 ½ η ώρα είχαμε απέναντί μας από μεν το αριστερόν μέρος την νήσον Τένεδον, από δε το δεξιόν μέρος την Ασιατικήν ακτήν της Τροίας. Ενθύμησες περνούνε στο μυαλό μας. Θυμάται κανένας πως στον παλαιό καιρό, οι παλαιοί Αχαιοί καταφύγανε μαζί με τα καράβια τους στο νησί Τένεδο και τον δεκαετή Τρωϊκό πόλεμο και την πόλι Τροία, εκείνη την εποχή πολιορκουμένη από τους παλαιούς Έλληνας.

Στις 8 η ώρα το πρωϊ μπαίνουμε στα Δαρδανέλλια (στον Ελλήσποντο). Α!!! σαν τι ωραίες και λυπηρές ενθύμησες μας φέρνει κι αυτός ο Πόντος της Έλλης;

Σ' αυτόν τον Πόντο η δυστυχισμένη αδελφή του Φρίξου η Έλλη, που ταξίδευαν για την Κολχίδα πάνω στο χρυσό κριάρι για να ξεφύγουνε την οργή της μητριάς των της Ινώς, γλύστρησε και έπεσε μέσα στον Πόντο και πνίγηκε.

Αριστερά και παρά το ακρωτήριο της θρακικής χερσονήσου ευρίσκονται 5 φορτηγά ατμόπλοια καταβυθισμένα (από την εποχή του καταστρεπτικού Ευρωπαϊκού πολέμου). Εις το Στόμιον των Στενών των Δαρδανελλίων και επί μεν της θρακικής ακτής είναι τα φρούρια Σεντίλ-Μπάχρι, επί δε της ασιατικής ακτής φρούρια Κουμ-Καλέ. Μπαίνουμε στα στενά δεξιά και αριστερά φρούρια. Μετά από λίγες ώρες αφίνουμε τους «Αιγός ποταμούς». Εδώ έπαθε την πανωλεθρίαν ο αθηναϊκός στόλος από τον αρχηγό του στόλου των Λακεδαιμονίων τον Λύσανδρον, κατά τον απαίσιο Τριακονταετή Πελοποννησιακόν πόλεμον.

Ταξιδεύουμε και κατά τες 10 η ώρα το πρωϊ φθάνουμε στο λιμάνι της πόλεως Δαρδανελλίων (Τσανά-καλέ). Απέναντι του Τσανά-καλέ στην απέναντι μικρασιατική ακτή είναι η πόλις Μάδητος. Μένομε στο λιμάνι του Τσανά-καλέ 1 ½ ώρα. Στες 12 παρά 20' σηκώνει την άγκυρα το βαπόρι για τα Μουδανιά.

Στες 2 η ώρα παθαίνει για τρίτη φορά βλάβη η μηχανή του караβιού και αναγκάστηκε το καράβι να μένη ακίνητο στη θέσι του 45' λεπτά της ώρας. Από μακρυνά στο στενό παρατηρείται καπνός μεγάλου караβιού, προφανώς πολεμικού. Μόλις είδε το πολεμικό ότι σταμάτησε το καράβι μας και σήκωσε τα σημάδια της βλάβης, αμέσως έβαλλε όλη την δύναμή του και έτρεξε σε μας. Όταν σίγωσε βλέπομε πως είναι το ατμόπλοιο μας «ΝΙΚΗ» ήλθε προς βοήθειάν μας λαχανιασμένη από την τρεχάλα η καϋμένη. Μας ρώτησε αν πάθαμε τίποτα, εάν μας χρειάζεται και ο καπετάνιος του караβιού «Άη-Νικόλα», που είχε επιδιορθώσει τας βλάβας της είπεν δεν μας χρειάζεται. Πλέγομε το στενό έχοντας δεξιά μας την ασιατικήν ακτη και αριστερά μας την θρακικήν.

Επί της θρακικής ακτής παρατηρούμεν τας σκηνάς του Λευκορώσων στρατιωτών του Βράγγελ²⁸. Κατόπιν βλέπομεν την Καλλίπολιν. Ωραία

²⁸ . Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, αυτοί οι Λευκορώσοι στρατιώτες του στρατηγού Βράγγελ ήλθαν στην Ελλάδα πρόσφυγες και ένα μέρος από αυτούς είχε κατασκηνώσει στον Ξηρόκαμπο του Βόλου, λίγο πάνω από τον Κραυσίδωνα, πριν ιδρυθεί ο προσφυγικός συνοικισμός της Νέας Ιωνίας. Τελικά αυτοί από διάφορες αιτίες (ελονοσία, ασθένειες κ.ά.) εξαφανίστηκαν. (Βλέπε: Δημήτρης Κωνσταντάρης-Σταθαράς «Το Χρονικό της Νέας Ιωνίας 1924-1994», έκδοση Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Νέας Ιωνίας Μαγνησίας, 1994, σελ. 29, σημείωση 18).

πόλις. Ο ήλιος αρχίζει και πάλιν σιγά-σιγά να βασιλεύη, ενώ το καράβι και αυτό με πολύ, πολύ μικράν ταχύτητα γλυστρά πάνω στα απαλά γαλανά νερά του Πόντου της Έλλης. Οι γλάροι ολόγυρά μας πετούνε. Επίσης και τα δελφίνια στα πλάγια του караβιού κολυμπούνε με μεγάλη χάρη. Ζυγώνει η νύκτα.

8 Θεριστή 1921: Ο ήλιος ανατέλλει στο βάθος της θάλασσας. Τι ωραία είναι η ανατολή μέσα στη θάλασσα; Νομίζει κανείς πως ο ήλιος βγαίνει από μέσα από την θάλασσα. Τα λίγα συννεφάκια που είναι κοκκινίζουνε κι αυτά από τες ακτίνες του ανατέλλοντος ήλιου...

σιγά, σιγά ροδίζουν αι άκρες των βουνών...

Το καράβι κυλά, κυλά κι εδώ επάνω στα γαλάζια νερά, ενώ ο έλιγκας του караβιού αφίνει άσπρους αφρούς οι οποίοι χάνονται στο διάβα του караβιού

Στες 9 η ώρα ζυγώνομε στο λιμάνι της προωρισμένης πόλεως, τα Μουδανιά. Ωραία πόλις τα Μουδανιά. Αποβιβαστήκαμε στις 10 η ώρα στην αποβάθρα και ύστερα πήγαμε και καταυλισθήκαμε προσωρινά σ' έναν ελαιώνα κοντά στον σιδηροδρομικό σταθμό των Μουδανιών. Ελαιώνας κοντά στον σιδηροδρομικό σταθμό Μουδανιών 9 Θεριστή 1921. Σήμερα το απόγευμα φεύγομε για την Προύσα και κείθε πού;

9 Θεριστή 1921: Μας διώχουν και μας στέλλουνε στο μέτωπο.

[Οι επιχειρήσεις στην περιοχή Προύσας-Νικομήδειας]

18 Θεριστή 1921: Είμαστε εδώ στο μέτωπο τώρα και μια εβδομάδα. Έχουμε χάσει τι μέρα είναι σήμερα. Βρισκόμαστε στα λαγκάδια και τες ρεματιές του βουνού της Προύσας στο Άκσου. Τη μέρα μάς τρώγει το λιοπύρι και την νύκτα μάς τρώγει το κρύο γιατί το βουνό έχει ακόμα χιόνια. Είμαστε σαν τα άγρια θηρία. Δεν παραλάζουμε σε τίποτα. Σ' αυτές τες άγριες ρεματιές και λαγκαδιές που μονάχα την ημέρα τες βλέπει κανείς ανατριχιάζει το κορμί του και όχι την νύκτα. Η επίθεσις ακόμη δεν έγινε. Τι τέλος θα πάρη αυτή η επιστράτευσις και μεις δεν ξέρουμε. Εφημερίδες δεν έχουμε να διαβάζωμε κανένα νέο ή ψέμμα ή παραμύθι. Σήμερα μας έχουνε επίσκεψι τα τουρκικά αεροπλάνα και έχουνε βομβαρδίσει τους καταυλισμούς του Πεζικού μας της θέσεως Μεντελάκιοϊ.

19 Θεριστή 1921: Μας λένε ότι τώρα αυτές τις ημέρες θ' αρχίσει η επίθεση η Πυροβολαρχία μας ετοιμάζεται να καταλάβη τας θέσεις του Μεντελάκιοϊ και εγώ με έναν [*δυσανάγνωστη λέξη*] παραμένω στο χωρίο Τύμπος προς φύλαξιν υλικού.

8 Αλωνάρης (Ιούλιος) 1921: Στρατιωτική Ταχυδρομική Συγκοινωνία εδώ που βρίσκομαι δεν υφίσταται. Ο στρατός μας προελαύνει, προελαύνει διαρκώς και εγώ διαρκώς με κάτι άλλους συντρόφους μου προελαύνω διαρκώς στα χωριά των Τούρκων και κάμνομεν επιθέσεις στα κοτέτσια. Δεν αφίνομεν πετεινούς, κόττες, κοτόπουλα και αυγά σε ησυχία. Πριν αλέκτωρ φωνίσει τρις ήτο εις την κοιλία μας. Εις την πρώτην φωνήν ο αλέκτωρ ευρίσκετο εις τας χείρας μας, εις την δευτέραν φωνήν ευρίσκετο στην χύτραν (τον τέντσερε) και εις την τρίτη ευρίσκετο εν τη κοιλία ημών. Οι Τούρκοι φεύγουνε, φεύγουνε και πάντα φεύγουνε πανικόβλητοι. Εχθές ή σήμερα (κατά την είδησι του Τηλεφωνικού Κέντρου Τύμπου) επίκειται η πτώσις του Εσκή-Σεχέρ (Δορύλαιον), λένε δηλαδή πως το πήραμε χθες. Δεν είμαι βέβαιος, πάντως όμως έχω μεγάλη πεποίθησι πως θα πέση γλήγορα γιατί έχει φύγει ο τουρκικός στρατός. Τώρα πια άμα θα πέση το Εσκή-Σεχέρ ελπίδα ότι θα μας αποστρατεύση η Πατρίδα μας Ελλάδα.

!!!Ζήτω ο Κωνσταντίνος ΙΒ΄.
Ζήτω ο Γενναίος Στρατός μας.
Ζήτω η Ελλάς!!!

[Ο ελληνικός στρατός καταλαμβάνει το Εσκή-Σεχέρ και την Κιουτάχεια]

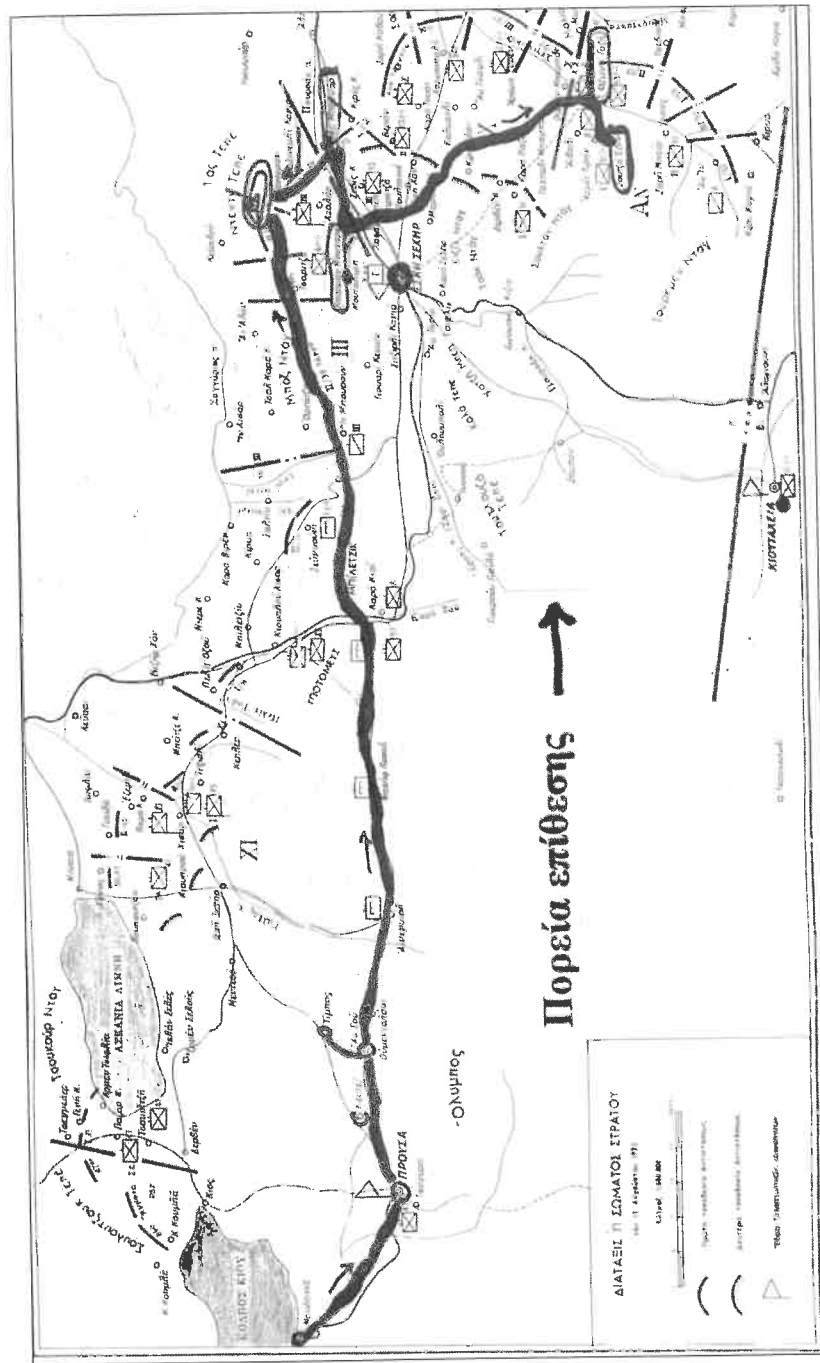
Τ.Τ. 905, 11 Αλωνάρης 1921: Το Εσκή-Σεχέρ καθώς και η Κιουτάχεια, κατελήφθησαν υπό του γενναίου Ελληνικού Στρατού. Πλήθος αιχμαλώτων. Λάφυρα πάρα πολλά καθώς και 168 κανόνια. Ελπίζομε σ' ένα μήνα να τελειώσουνε τα πράγματα.

[Έκφραση θαυμασμού και λατρείας στον βασιλιά Κωνσταντίνο]

Πολεμικόν Μέτωπον Μικράς Ασίας 16 Αλωνάρη 1921:

Του αητού ο γυιος πάει πάντα εμπρός. Ναι πάει εμπρός και στη δόξα αυτός μας οδηγή με γυμνό σπαθί. Η Κουτάχεια, το Αφιόν Καραχισάρ, καθώς και το πολυθρύλητο Εσκή Σεχέρ πέσανε στην ακράτητη ορμή του Ελληνικού Στρατού με την οδηγίαν του Βασιλέως μας Κώτσου. Τα Ελληνικά στρατεύματα προελαύνουν και όλο προελαύνουν για να δρέψουνε

καινούργιες δάφνες για τα στεφάνια τα αμάραντα. Η θεά νίκη διαρκώς είναι μπροστά μας. Ελπίζομε τώρα οι Τούρκοι οι Κεμαλικοί να'ρθούνε σε συνθηκολόγηση. Πιστεύω ότι γλήγορα θα έχωμε τώρα ειρήνη, αφού το Εσκι

Χάρτης πορείας επίθεσης, όπως την περιγράφει ο Παναγιώτης Παναγιώτου.
(Πηγή χάρτη: ΓΕΣ/ΔΙΣ- Η αποτύπωση της γραμμής επίθεσης σημειώθηκε από τον επιμελητή της έκδοσης).

Σεχήρ έπεσε!!! Έπεσε!!! Έπεσε!!! Αν δεν δεχθή; Θα διώξουμε τον Τούρκο εις την Κόκκινην Μηλιά μαζί με το γενναίο μας Βασιλιά.

Τι καλά θα ήτανε αν τον διώχναμε έως εκεί. Έφαγε κτύπημα ο Μουσταφά Κεμάλ, που δεν μπόρεσε να ανασυνταχθή και θα το θυμάται για όλα του τα χρόνια. Τι να γείνη; Κισμέτ ήτανε!

Πήραμε λάφυρα πολλά, αιχμαλώτους πολλούς και 168 κανόνια στο Εσκι Σεχήρ «1 6 8». Είμαστε κατενθουσιασμένοι γιατί διώχουμε τον Κεμάλ.

[Ηρεμία στο Μέτωπο.

Ελπίδες αποστράτευσης]

31 Αύγουστος 1921: Η κατάσταση φαίνεται ότι ουδόλως άλλαξε και ούτε θα αλλάξει. Ο πόλεμος εξακολουθεί. Γράμματα από το σπίτι μου και από τους φίλους έχω καιρό να λάβω λόγω της ανωμάλου καταστάσεως.

14 Οκτώβρης 1921: Άκρα υγεία. Για αποστράτευσι εδώ πέρα στο Μέτωπο που βρισκόμαστε τίποτα δεν ακούγεται. Δεν ξέρουμε όμως και στην Αθήνα. Διαβάσαμε προ ενός και ημίσεως μηνός στες παληοπατσαβούρες (εφημερίδες) της Κωνσταντινουπόλεως και είδαμε ότι μέχρι τέλους του Φθινοπώρου θα απολυθούν μερικές κλάσεις. Τίποτα όμως μέχρι σήμερα δεν γνωρίζομε και δεν γένηκε, αλλά ούτε και κατά τα φαινόμενα θα γίνη. Η Σεβαστή κυρά Ζαφειρίτσα (λογοκρισία) δεν αφήνει αλογόκριτα τα γράμματα.

21 Οκτώβρης 1921: Έως τες 20 Οκτώβρη βλέπαμε και λιγάκι κίνησι και κόσμο. Από τότε και δώθε δεν βλέπω παρά βουνά, λόφους, ρεμματιές και ό,τι άλλο καταστρεπτικό. Καλό τίποτα δεν βλέπει κανείς.

Αύγουστος 1921...κάπου στο μέτωπο προς τον Σαγγάριο. Στρατιώτες σε ώρα ανάπαυλας και αναψυχής με ένα ποτήρι μύρας. Καθήμενος (αριστερά) ο Παναγ. Παναγιώτου (Αρχείο: «ΙΩΝΕΣ» - Προσφορά Αχιλλέα. Π. Παναγιώτου).

Τον Κεμάλ τον λυπηθήκαμε να τον πιάσουμε καθώς ισχυρίζεται ο Ελληνικό Επιτελείο και τα ανακοινωθέντα. Νόμιζε κανείς ότι ήτο εύκολο να πιασθή ο Κεμάλ αιχμάλωτος.

Ήλθα πάλιν στην 7^η Πυροβολαρχίαν.

[Πολεμικές επιχειρήσεις στο βουνό Ντεντέ Τεπέ]

27 Οκτώβρης 1921: Απόψε εβάλαμε 32 βλήματα στον απέναντί μας εχθρό Τούρκο.

31 Οκτώβρης 1921: Σήμερα βρίσκομαι επικεφαλής του έργου «παρατηρητηρίου» μας στην κορυφή του βουνού Ντεντέ Τεπέ. Ο εχθρός μας κατά τις 10 η ώρα το πρωί μάς έβαλλε 20 βλήματα στην θέσι Κατραλή. Από τα 20 βλήματα που μας έβαλλε μονάχα τα 4 με 5 πήρανε φωτιά. Τα άλλα δεν σκάζανε (Δεν παίρνουνε φωτιά).

2 Νοέμβρης 1921:

Από την αρχή που άρχισε το κανονίδι έως στις 21 Οκτωβρίου ήμουνα σε κάποιο χωριό κοντά στην Προύσα που το λέγανε Κεστέλ. Από εκεί προ 12 ημερών ανεχώρησα και ήλθα στο Μέτωπο του Εσκή Σεχέρ.

[Πολεμικές επιχειρήσεις στο μέτωπο Δορυλαίου²⁹ (Εσκή Σεχέρ)]

Τ.Τ.915. Μέτωπο Δορυλαίου 11 Νοέμβρης 1921.

Σήμερα με μεταθέσανε στο ανεξάρτητον μακρού πυροβόλον που έμεινε στο Κέντρον αντιστάσεως Σενεκλή Καγιά κοντά στο σταθμό τον σιδηροδρομικό του Αγά Μπουνάρ. Στο μέτωπο έχουμε απόλυτη ηρεμία. Για απόλυσι δεν ακούγεται τίποτα. Το Έργο μας δεν ετελείωσεν «!!! Ζήτω η Πατρίς!!!...».

15 Δεκέμβρης 1921:

Σήμερα διαλύθηκε το ανεξάρτητο μακρού πυροβόλον και πήγα πάλιν στην 7^η Πυροβολαρχίαν του Γ' Συντάγματος Πεδινού Πυροβολικού, που μένει σ' ένα τσιφλίκι το Κουρμπάν Μουχαρί και στους πρόποδες του όρους Ντεντέ Τεπέ, 6 ώρες μακριά από το Εσκή Σεχέρ με τα πόδια. Εδώ που μένουμε έχει χιονίσει και περπατούμε πάνω στο χιόνι. Χιονοπόλεμος ακόμη δεν άρχισε.

²⁹ . Δορύλαιο (Τούρκικα=Εσκή Σεχέρ=παλιά πόλη): Αρχαία πόλη της Φρυγίας. Κατά τη βυζαντινή περίοδο χρησίμευε ως προσωρινή διαμονή των αυτοκρατόρων, ως στρατιωτικό φρούριο και ως κέντρο στρατιωτικών συγκεντρώσεων. Το 1176 κυριεύθηκε από τους Σελτζούκους Τούρκους. Πριν τη Μικρασιατική Καταστροφή στο Δορύλαιο υπήρχε ελληνική ορθόδοξη κοινότητα με 7.000 περίπου κατοίκους, που διατηρούσαν δύο σχολεία (Βλ. Δημήτρης Κωνσταντάρας-Σταθαράς, ΔΡΟΜΟ-ΛΟΓΙΟ ΝΕΑΣ ΙΩΝΙΑΣ (2006), σ.81)

**[Χριστούγεννα του 1921 στο μέτωπο του Εσκή Σεχέρ (Δορυλαίου)]
T.T.905. 25 Δεκέμβρης 1921. Μέτωπον Εσκή Σεχέρ [Δορυλαίου].**

Σήμερα είναι Χριστούγεννα. Το κρύο είναι πολύ τσουχερό. Την γη μάς την έχει σκεπάσει το χιόνι. Και σήμερα χάριν της Πατρίδος κάμνουμε τα Χριστούγεννα ως στρατιώτες.

Το βράδυ βάλαμε μερικά βλήματα στον Τούρκο. Ένα κανόνι όμως της 9^{ης} Πυροβολαρχίας (Βουλγάρας) εξ απροσεξίας του γεμιστού έσκασε, σχίστηκε στη μέση και σκότωσε τον σκοπευτή, τον γεμιστή και τον χειριστή του κλείστρου. Ετραυμάτισε δε και άλλους τέσσερες ακόμη.

[Την ημέρα των Χριστουγέννων του 1921 από το μέτωπο του Εσκή Σεχέρ στέλλει αυτή τη φωτογραφία στους γονείς του και γράφει από πίσω]: " T.T. 905, 25-12-21, Σεβαστοί μου γονείς χαίρετε. Είμαι καλά. Το αυτό ποθώ και για σας και όλους τους γνωστούς μας συγγενείς και φίλους. Σας στέλλω για ενθύμιο την κάρτα αυτή. Σας ασπάζομαι. Το παιδί σας, Παναγιώτης. Η σύστασίς μου είναι αυτή: Λοχίαν Παναγιώτη Παναγιώτου του Αθαν. Γ' Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού, III Μοίρα 7^η Πυροβολαρχία, T.T. 905» (Αρχείο Αχιλλέα Π. Παναγιώτου).

[Σημείωση: Από το ύφος του Παναγιώτη Παναγιώτου, μπορούμε να καταλάβουμε την ψυχική του κατάσταση, άσχετα τι γράφει, λόγω της στρατιωτικής λογοκρισίας].

29 Δεκεμβρης 1921: Με τα γράμματα που έλαβα σήμερα έμαθα ότι κάποια γνωστή μου παντρεύτηκε. Δεν φανέρωσα διόλου την χαρά που μου προξένησεν η είδησις. Μάλιστα, κατόρθωσα να κάμω να γελάσω το γράμμα που μου την ανήγγειλε. Το γράμμα που θα χαιρότανε κι αυτό μαζί. Είμαι βέβαιος πως αμφέβαλλε αν η καρδιά μου έγεινε παράδεισος από την χαράν. Τα δάκρυα δεν αναστένουν τον πεθαμένο, μα αν αι σταλαγματιες την βαραίνουν ας κρυφθή και ας κλάψη μονάχη της. Φανερώθηκε η χαρά που μου προξένησεν αυτή η είδησις. Επρόκειτο για μια γυναίκα που μ' αγάπησε χωρίς να μου το πη καθαρά και ξάστερα. Η αλοιφή στο μάγουλό της άγγιχτη είναι ακόμα, η πούδρα η Γαλλική δεν έχει πέσει από τα στήθια της, ούτε από τα μάτια η βαφή και ανέπαφο είναι το κοκκινάδι στα προσκεφαλάκια των χειλιών της. Και λέει πως μ' αγαπά ή μήπως είναι κάνα (κανένα) παιδάκι ο άνδρας της. Μου 'λεγε «Σε περίμενα! γιατί δεν ερχόσουν;» αναστενάξει! Κύτταζα πέρα στο δρόμο μήπως φανείς. Καιόμουννα σαν τον θάμνο του Μανσουρά, που ενώ καιγότανε στη γαλήνη της νύχτας φεγγοβολούσε ο κάμπος. Της έλεγα: η μόνη μου σκέψη ήτανε να την κάνω ευτυχισμένη. Κι αυτή χαμογελούσε μακάρια, όπως ένα μωρουδάκι χαμογελά στον ύπνο του...μ' άσπρα λουλούδια της μουσμουλιάς, με τα κατακόκκινα της ροδιάς και τα μωβ του μενεξέ. Της εύχομαι η ζωή της να περάση σαν μια βασίλισσα. Αυτός είναι ο επίλογος μιας «Σβυσμένης αγάπης».

[Έτος 1922. Χειμώνας στο Μέτωπο. Γενάρης 1922]

6 Γενάρης 1922: Εδώ που βρισκόμαστε έχουμε πολύ κρύο και χιόνι. Υποθέτω πως ο καινούργιος χρόνος θάναι ευτυχισμένος και ότι γρήγορα θα βρεθούμε στα σπίτια μας. Έχω αυτήν την ιδέαν, ας ευχηθούμε, λοιπόν, να επαληθέψη.

11 Γενάρης 1922: Χιόνια, μα πάρα πολλά χιόνια έχουμε. Κρύο πολύ, πολύ. Λάσπες άλλο καλό κι αυτές. Νομίζω πως δεν θα ξαναϊδούμε σπήτια πια. Σήμερα έχουμε 11 Γενάρη σαν να λέμε. Έως την άνοιξιν δεν θέλουμε και πολύν χρόνον. Από υγεία είμαστε καλά.

12 Γενάρη 1922: Ο καιρός είναι ωραίος, με κάτι λιακάδες πούνε σπάνιες.

13 Γενάρη 1922: Κρύο αφόρητο. Ελπίζουμε ότι λίγος θάναε ο καιρός ακόμη. Φαίνεται, πως ο κύριος Δημητράκης³⁰ ο αγαπητός μας και μόνος ανά το Κράτος προστάτης, θα λάβη πρόνοια και για μας τους δυστυχισμένους

³⁰ . Εδώ ο Παναγιώτης Παναγιώτου, προφανώς, υπαινίσσεται τον φιλοβασιλικό και αντιβενιζελικό Δημήτριο Γούναρη, ο οποίος τότε ήταν πρωθυπουργός της Ελλάδας. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922 ο Δημήτριος Γούναρης και οι υπουργοί του Νικόλαος Στράτος, Νικόλαος Θεοτόκης, Γεώργιος Μπαλτατζής, Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης και ο αρχηγός της Στρατιάς της Μικράς Ασίας Γεώργιος Χατζηανέστης καταδικάστηκαν σε θάνατο (Δίκη των Έξ) και τουφεκίστηκαν στου Γουδή στις 15 Νοεμβρίου 1922.

Εφένδρους, που πάρα πολύ, νομίζω, πως υπηρετήσαμε την πατρίδα. Οι Τούρκοι, φαίνεται, πως έχουν αποκάμει και έτσι αν δεν θελήσουνε με το καλό να κλείσουμε την Ειρήνη, εδώ πάλι είμαστε εμείς και ένα: «Θα διώξουμε τον Τούρκο στην Κόκκινη Μηλιά, ω Γενναίε Βασιληά» αυτός θα τους δώσει ένα γερό μάθημα που θα τους πάρη ο διάβολος τον π... Εδώ κάθε μέρα του ρίχνουμε και καμιά ορθόδοξο οβίδα και ξυπνούνε τα αίματά του, που έχουνε παγώσει από το κρύο. Αυτοί, φαίνεται, μας αγαπάνε και δεν μας ρίχνουνε, αλλά και πού να βρούνε κι αυτοί τις οθωμανικές οβίδες, την στιγμήν που δεν έχουνε να φάνε ψωμί. Γυρίζουν ξυπόλυτοι οι Μεμέτηδες, οι Χασάνηδες και όλο το άτιμό τους το μελέτι. Καθημερινώς παραδίδονται αιχμάλωτοι στους δικούς μας. Και μας λένε μοναχά 40 δράμια [128 γραμμάρια] αλεύρι σκέτο την ημέρα τους δίνουνε και τους φτιάχνουνε το κουρκούτι τους.

15 Γενάρης 1922: Σήμερα κάθομαι και βλέπω την δύση του ήλιου. Όλα γύρο μου κοκκινίζουνε σαν αίμα. Το χιόνι έχει λιώσει. Τα κλαδιά και οι πέτρες νομίζει κανείς πως είναι βαμμένες με αίμα.

20 Γενάρης 1922: Σήμερα αρχίζει να μας τα θαλασσώνει ο καιρός και μας έρριξε 15 με 20 εκατοστά μέτρα χιόνι. Πολύ κρύο έχουμε.

22 Γενάρης 1922: Κι ακόμα εξακολουθεί να χιονίζει και εννοεί να μας ευχαριστήσει με λίγη ζέστη.

27 Γενάρης 1922: Πέντε μέρες περίπου έχουμε λιακάδα. Περιμένουμε για απόλυσι. Τι θα απογίνει αυτή η κατάσταση;

[*Έκφραση αντιπάθειας προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο και στους Γάλλους*]

29 Γενάρης 1922: Θέλομε και είμαστε ακόμη στρατιώτες, διότι «Τιμιώτερον και σεμνότερον και αγνώτερον πάντων εστίν η Πατρίς». Εννοείται η Πατρίς του Βασιλέως Κωνσταντίνου και ουχί του εξορίστου και παληανθρώπου του αναξίου να φέρη Χριστιανικόν και συνάμα Ελληνικόν όνομα Ελευθερίου Βενιζέλου, ο οποίος έβαλλε την Ελλάδα σε ένα τέτοιο σημείο που είναι δύσκολο κανείς να την ξεκαθαρίση με τέτοιους συμμάχους που έχουμε. Τι να σου κάνει, λοιπόν, μια τέτοια Κυβέρνησις, η οποία έχει πρώτα πρώτα να ανταπεξέλθη τόσους κινδύνους εξωτερικούς και τους θανασιμότερους εσωτερικούς τους φιλελευθέρους. Πρώτον είναι οι κλαίγοντες και οδυρόμενοι και τάχα λένε πως είναι φιλελεύθεροι, ενώ είναι φίλοι του λευθήρη [το λ το έχει μικρό], που να τους πάρη ο διάβολος μαζί με τον αρχηγό τους. Μα θα μου πη κανείς για το Βενιζέλο. Ο Βενιζέλος ένας παληάνθρωπος είναι ένας αγύρτης και τίποτα άλλο επί πλέον ανάξιος επαίνου. Δεύτερον είναι οι εχθροί της Ελλάδος αυτούς που έχουμε εδώ πέρα οι Μεμέτηδες, αλήτες, Χασάνηδες και σύμμαχοί μας του εξορίστου οι

Γάλλοι!...Οι Γάλλοι οι Σύμμαχοι, οι Γάλλοι οι Σύμμαχοι του Κεμάλ,³¹ οι Γάλλοι οι εχθροί της Ελλάδος. Α! θα το βρούνε από τους Γερμανούς, αλλά αργότερα, διότι: «Εστι δίκης οφθαλμός, ος τα πανθ' ορά» και ο Κριτής θα είναι οι Γερμανοί και Γερμανίδες.

Για το Βενιζέλο να μην εύχεται κανείς να ζη, διότι είναι ένα ζώο και κρίμα, γιατί το ζώο φέρει κι αυτό τας υπηρεσίας. Είναι ένα κτήνος. Να μην προσεύχεται κανείς γι' αυτόν, διότι ένα ανθρωπόμορφο τέρας³² είναι, ένας κακοήθης. Εγώ ατομικώς δεν συμφωνώ, ούτε εύχομαι, ούτε θα προσευθηγώ γι' αυτόν, διότι αρκετά μας σκότωσε στη στρατιωτική ζωή καθώς και την πατρίδα. Ας έχει χάρι που την γλύτωσε την δολοφονία στο Παρίσι, αλλά καθώς πάνε τα πράγματα δεν θα την γλυτώσει...

Τις γιορτές σχετικώς τες περάσαμε καλά. Κρύο, πάρα πολύ, νομίζει κανείς πως βρίσκεται σ' ένα δάσος της Γερμανίας, με την διαφορά πως δεν έχομεν κοσμικές κινήσεις.

30 Γεννάρης 1922: Η Πυροβολαρχία για να διασκεδάση τους άνδρας της αγόρασε ένα μανδολίνο.

1 Φλεβάρης 1922: Σήμερα έχουμε καλή μέρα, γιατί μας έχει επισκεφθή ο αγαπητός μας ήλιος.

³¹ . Πράγματι, όπως γράφει ο Π.Π. εκείνη την εποχή οι Γάλλοι ήταν σύμμαχοι με τον Κεμάλ και είχε υπογραφεί μεταξύ τους η λεγόμενη «Συνθήκη της Άγκυρας ή Συμφωνία του Φραγκλέν Μπουϊγιόν (Franklin Bouillon)». Η συμφωνία αυτή συνομολογήθηκε μεταξύ της Γαλλίας και της επαναστατικής Κυβέρνησης της Άγκυρας (του Κεμάλ), στις 20 Οκτωβρίου του 1921 στην Άγκυρα, ακριβώς στη περίοδο που η Ελλάδα επιχειρούσε την Μικρασιατική Εκστρατεία. Μερικοί όροι της Συνθήκης: Πρώτη η Γαλλία αναγνωρίζει De Facto την Κυβέρνηση της Άγκυρας-Τα συμβαλλόμενα μέρη θεωρούν λήξασα την μεταξύ τους εμπόλεμη κατάσταση- Η Γαλλία υποχρεώνεται στην εκκένωση της Κιλικίας με εξαίρεση την Αλεξανδρέττα για την οποία προβλεπόταν ιδιαίτερο καθεστώς οικονομικών κυρίως πλεονεκτημάτων-Επήλθε διακανονισμός επί των γαλλικών συμφερόντων παρά τα σύνορα της Συρίας- Ο σιδηρόδρομος θα παραμένει υπό διοίκησιν των Γάλλων-Η Γαλλία προχώρησε στην παράδοση στην Κεμαλική κυβέρνηση μεγάλης ποσότητας πολεμικού υλικού του γαλλικού στρατού κατοχής της Κιλικίας (αν και ήταν σε γνώση της ότι αυτό θα χρησιμοποιούνταν στη συνέχεια κατά του ελληνικού στρατού). (Πηγή: www.el.wikipedia.org/wiki).

³² . Παρόμοιες σκληρές φράσεις χρησιμοποιούσαν οι αντίπαλοι του Ελευθ. Βενιζέλου. «Στις 12 Δεκεμβρίου 1916 ο αρχιεπίσκοπος Θεόκλητος διάβασε το ανάθεμα κατά του «Σατανά Βενιζέλου...». Χαράλαμπος Γ. Χαρίτος: «Οψεις του Διχασμού και η γαλλική Κατοχή στον Βόλο και το Πήλιο» (Αρχείο Θεσσαλικών Μελετών της Εταιρείας Θεσσαλικών Ερευνών, τόμος 20^ο, Βόλος 2016, σ. 46).

4 Φλεβάρης 1922: Αυτές της ημέρες είχαμε καλωσύνη. Τα χιόνια είχανε λιώσει και όλα δείχνουνε την χαρά τους ως και τα δένδρα ακόμη. Από πάνω, που και εμείς είχαμε λιγάκι βγει όξω σαν τους σαλίγκαρους (από το πέτρινό τους σπιτάκι), νάσου και για να μη λησμονήση ο καιρός τη δουλειά του, αμέσως χιόνισε, μονάχα για ένα πείσμα. Εδώ ο καιρός φαίνεται πως είναι πεισματάρης. Δεν θα του περάση, γιατί όσο πάμε και πλησιάζουμε προς το καλοκαίρι.

5 Φλεβάρης 1922: Σαν όνειρο μου φαίνεται αυτή η απόλυσι. Γεννήκαμε άνδρες 28 χρονώνε, άσπρισαν τα μαλλιά μας και ακόμα στρατιώτες είμαστε.

6 Φλεβάρης 1922: Αυτές τες ημέρες έχουμε κάτι θαυμάσιες λιακάδες που σπάνια κανένας να τες απάνταγε και μέσα στην καρδιά του καλοκαιριού.

7 Φλεβάρης 1922: Ο καιρός καλυτερεύει.

8 Φλεβάρης 1922: Για πρώτη φορά βρήκα απάνω στα χιονισμένα βουνά τα πρώτα λουλούδια της άνοιξης.

14 Φλεβάρης 1922: Σήμερα κλείνουμε τους ένδεκα μήνες πούμαστε επιστρατευμένοι και παίρνουμε τους δώδεκα. Το Έργον μας δεν ετελείωσεν.

17 Φλεβάρης 1922: Ωρες, ώρες αυτός ο Κουτσοφλέβαρος μας τα χαλάει. Πάλι χιόνι μας έπισκέφθηκε και τα κλαδιά των δένδρων και οι πέτρες έχουνε σκεπαστεί μ'ένα άσπρο σεντόνι. Αυτός ο αφιλόξενος τόπος κατήντησε απελπισία. Δεν ξέρουμε πότε θα έρθη εκείνη η ημέρα που θα λάμψη και για μας ο ήλιος μια φορά.

[Αναμνήσεις από τις θητείες του στον στρατό από το 1915]

22 Φλεβάρης 1922: Σαν να λέμε κοντεύει να τελειώση ο Κουτσοφλέβαρος. Εδώ αυτές τες ημέρες έχουμε κάτι θαυμάσιες λιακάδες που δύσκολα κανένας να τες βρη σ' αυτόν εδώ τον άνυδρο και αφιλόξενο τόπο. Τα χιόνια σιγά σιγά αρχίζουν να λιώνουνε. Η άνοιξις έρχεται. Τα δένδρα αρχίζουν να ντύνονται την καινούργια φορεσιά τους. Δείγμα τα μπουμπουκάκια από τα καυμένα τα δενδράκια, τα οποία η ξηροπαγωνιά τα είχε αρρωστήσει, αρχίζουνε τώρα με τον ηλιάκο της άνοιξης να φουσκώνουν και είναι έτοιμα να σκάσουν και να βγάλουνε τα αγαπημένα φυλλαράκια τους και λουλούδια. Μετά από μια βδομάδα θάνε ντυμένα. Τα πουλάκια (κοτσύφια, πέρδικες, σουσουράδες, τσιώνια κ.λ.π.) κελαϊδούνε πρωϊ πρωϊ μια ώρα

προτού ανατείλη ο ήλιος, προσευχόμενα κι αυτά στον πλάστη για την καλωσύνη του. Εμείς εκείνη την ώρα μόλις σηκωνόμαστε από τα πλιθόκτιστα σπιτάκια και από τα ξύλινα κρεβάτια και πηγαίνομε για ζυστρί στ' άλογα, αφού προηγουμένως πάρουμε το πρωινό μας ρόφημα (δηλαδή τσάϊ), κατόπιν επιδιδόμεστε σε διάφορες στρατιωτικές εργασίες και τούτο χάριν της μονάκριβής μας Πατρίδος Ελλάδος. Αυτά όλα δεν προξενούνε καμμιά εντύπωση καμμιά χαρά ή αίσθησι, γιατί αρκετές άνοιξες ίδαμε να περνούνε στα μάτια μας από την εποχή που καταταχτήκαμε στρατιώτες μέχρι σήμερα. Και αρχίζω να αναπολώ τες περασμένες άνοιξες που κάναμε:

το 1915 στην Λάρισσα και Καβάλλα,

1916 στις Σέρρας,

1917 στο Γκαίρλιτς της Γερμανίας,

1918 στη Λάουτα Βερκ της Γερμανίας,

1919 στη Σούδα της Κρήτη,

1920 στον Βόλο,

1921 στην Αθήνα, Σμύρνη και Μαγνησία και

1922 εδώ σ' αυτά τα αφιλόξενα μέρη και στο μέτωπον Δορυλαίου (Εσκή Σεχίρ). Να ιδούμε την ερχόμενη άνοιξη του 1923 θα κάνουμε, κατά τα φαινόμενα, στη θρυλικήν πόλιν «Την Πόλιν» την πόλιν του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Είχαμε ελπίδες να απολυθούμε μέχρι τέλους Οκτωβρίου. Επέρασαν τώρα τρεις μήνες και τελειώνουμεν τους τέσσερες και ακόμα τίποτε δεν φαίνεται, πού θα καταλήξη αυτή η κατάσταση και μεις δεν ξέρομεν. Μας λένε πως γλήγορα να ιδούμε τες προσφιλείς μας υπάρξεις. Αυτοί τα λένε και αυτοί τ' ακούνε. Αρκετές φορές μας είπαν: «Λίγο ακόμα και λίγο ακόμα» και επέρασαν 11 ½ μήνες από τότε και τίποτα δεν λένε για να κάνουνε. Μας είπαν για 2 ή 3 μήνες και κατόπιν άρχισαν τα λογάκια: «Ακούστε παιδιά λίγο ακόμη και θα γυρίσετε στα σπιτάκια σας». Δεν μπορώ να καταλάβω δεν το δίνουνε γραφτό και να μας πούνε ακόμα 4-5 μήνες για να λάβη μια ιδέα ο Ρωμηός, γιατί ο Ρωμηός είναι πολύ ανυπόμονος και πολύ ιδιότροπος σ' αυτά τα ζητήματα.

3 Μάρτης 1922: Είναι κάμποσες μέρες που μας έχει επισκεφθή ο ήλιος.

5 Μάρτης 1922: Από τες θαυμάσιες και έξοχες liaκάδες που είχαμε άρχισε τώρα ο καιρός να χαλά, δείχνοντας σήμερα πως και ο μήνας αυτός θέλει να ακολουθήση την πολιτική του προκατόχου του Κουτσοφλέβαρου και για να επαληθένη το ρητό «Μάρτης-Γδάρτης». Από προχθές αρχίζει και βρέχει και

το κρύο είναι πολύ ανυπόφορο, τόσο ώστε έχουμε χάσει κάθε ελπίδα ότι βαδίζουμε προ το καλοκαίρι. Είναι αληθές ότι καλοκαίρι καιρός βλέπει κανείς και χιόνι πάνω στο βουνό.

8 του Μάρτη 1922: Φαντάζομαι τι χαρές θα κάνουν για τες αποκρηές και μεις εδώ ξεροπαγιάζουμε από το κρύο. Γιατι; ; Έτσι το θέλαμε.

Στεναχωριούμαστε βλέποντας όλα της άνοιξης τα καλά και μεις ακόμα να΄μαστε στρατιώτες, αλλά τι να κάνη κανείς! ; Σαν θυμάμαι όλα αυτά περισσότερη στεναχώρια μας πιάνει. Η στεναχώρια είναι μονάχα για τον άνθρωπο.

Η Γη έχει ντυθή πάλιν τα καινούργια της ρούχα με τα λουλούδια της.

17 Μάρτη 1922: Άρχισε να χιονίζει πάλιν εδώ πέρα και εξακολουθεί.

18 Μάρτη 1922: Σήμερα ξυπνώντας κανένας είδε την γην τηλιγμένη πάλιν με το άσπρο σινδόνη. Ήταν χιόνι. Έως το βράδυ ο ήλιος με τες ζεστές ακτίνες το ΄λυνε όλο το χιόνι. Ο Μάρτης (γράφτης) εδώ που βρισκόμαστε μας έχει γδάρει, όπως έγδαρε κάποια φορά κι ο Απόλλωνας τον Μαρσύα.

[«Για το Έργο». Απορίες για τη στάση της Αγγλίας και Γαλλίας]

19 Μάρτη 1922: «Για το Έργον»

Και για την πόλιν των ονείρων αρκετά εργασθήκαμε και εργαζόμαστε και είναι ανάγκη όλοι ανεξαιρέτως να δώσουμε χείρα βοηθείας και να εργασθούμε γι΄ αυτήν όλοι τιμίως και ευσυνειδήτως και όχι σαν τους φυγάδες της Πόλης (Κονδύλιδες ³³ και Σία), οι οποίοι μονάχα από το κάθισμα και στο τραπέζι ξέρουνε να δείχνουνε την φιλοπατρία τους. Θέλω να την δείξουνε την φιλοπατρία τους εδώ στα χιονισμένα βουνά του Δορυλαίου [Εσκή Σεχήρ] και των υψωμάτων του Ντεντέ-Τεπέ. Ένας γνήσιος αγνός πολεμιστής θα μπορέση μια μέρα να γράψη την καλή και ζωντανή ιστορία και όχι εκείνη των κουραμπιέδων. Ως για την ηγεσία αρκετός είναι ο Κώτσος

³³ . Εδώ ο Π.Π. αναφέρεται στον συνταγματάρχη, τότε, Γεώργιο Κονδύλη, που συμμετείχε στις πολεμικές επιχειρήσεις της Μικράς Ασίας, αλλά μετά τις εκλογές της 1^{ης} Νοεμβρίου 1920 και την ήττα του Βενιζέλου, κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη μαζί με άλλους αξιωματικούς (Βενιζελικούς), όπου ανέπτυξε έντονη αντιπολιτευτική δράση κατά των κυβερνήσεων που ακολούθησαν και ειδικότερα εναντίον του θρόνου. Αξίζει να σημειωθεί ότι, όταν ο Π.Π. υπηρετούσε στο Δ΄ Σώμα Στρατού εκείνον τον κρίσιμο Σεπτέμβρη του 1916, που τους μετέφεραν από τη Δράμα στο Γκαίρλιτς (Βλέπε Α΄ Μέρος του παρόντος) ο Γεώργιος Κονδύλης ήταν λοχαγός και υπερασπίστηκε το οχυρό της Φαιάς Πέτρας (βορείως του Σιδηροκάστρου), δεν παραδόθηκε στους Βουλγάρους, άνοιξε δρόμο μαχόμενος και διέφυγε με όλους τους στρατιώτες του και με όλα τα όπλα και πυρομαχικά τους. Ο Κονδύλης παρέσυρε και άλλους αξιωματικούς και έπεισε και τον εκτελούντα χρέη Μεράρχου Νικόλαο Χριστοδούλου να οδηγήσει μέσω Θάσου τη Μερραρχία στη Θεσσαλονίκη, όπου εντάχθηκε στη Εθνική Άμυνα (Βλέπε: Γεράσιμος Αλεξιάτος, «Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919», Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη α.ε., 2010, σ. 36, σημείωση 11).

μας και άξιος. Απορώ η Αγγλία και Γαλλία, οι Χριστιανικοί λαοί της Δύσης πώς ρίχνουνε τόση συμπάθεια³⁴ σε ένα βάρβαρο και μη Χριστιανόν, τον Τούρκο. Το έργο δεν θα τελειώσει εφέτος, ούτε και του χρόνου, εάν ακολουθήσουνε οι Ευρωπαίοι διπλωμάται την καταστρεπτικήν για τους Έλληνας πολιτικήν.

20 Μάρτης 1922: Λίγος θα 'νε ακόμα ο καιρός που θα 'μαστε στρατιώτες.

21 Μάρτης 1922: Έξω στες ρεμματιές και ανάμεσα στα χαμόκλαδα βρίσκεται κανέναν κάτι όμορφα λουλουδάκια. Είναι οι αγριομενεξέδες που ευωδιάζουνε σ' όλο το ύψωμα που βρισκόμαστε.

23 Μάρτης 1922: Ο τόπος γεμάτος μενεξέδες. Η φύσις γελά. Τι ωραία μυρίζει το πρωϊ πρωϊ εδώ στα βουνά που βρισκόμαστε. Όλα τα λουλούδια σκορπάνε την μυρωδιά τους. Υπάρχουν ρωμάνζες εδώ στο βουνό που δύσκολα μπορεί κανείς να τες βρη και να τες απολάψη στες πόλεις. Ευτυχισμένοι όσοι απολαμβάνουνε πάνω στα βουνά όλα τα αγαθά του Δημιουργού Θεού. Είναι ωραία όλα.

25 Μάρτης 1922: Ο καιρός είναι ακατάστατος. Κει που έβλεπε κανείς χθες ήλιο αμέσως αρχίσανε οι κορυφές των βουνών Ντεντέ-Τεπέ να σκεπάζονται από άσπρα σύννεφα και να χιονίζει. Κατ' αρχάς σιγά, κατόπιν πυκνά. Ευρισκόμεθα σε ύψος 1.600 μέτρων υπεράνω τη θαλάσσης. Από τες εφημερίδες μαθαίνουμε ότι η Σεβαστή και βαγαπόντικη Συνδιάσκεψις απεφάσισεν την εκκένωσιν της Μικράς Ασίας και την τροποποίησιν του καθεστώτος της Θράκης³⁵. Δεν ξέρουμε όμως τι θα απαντήση η Ελληνική Κυβέρνησις και τι η Τουρκική. Όπως και να έχη το ζήτημα τα πράγματα θα ησυχάσουν.

³⁴ . Μετά το αποτέλεσμα των εκλογών της 1^{ης} Νοεμβρίου 1920, κατά τις οποίες ηττήθηκε ο Ελευθέριος Βενιζέλος (Κόμμα Φιλελευθέρων) και ήλθε στην εξουσία το Λαϊκό Κόμμα με επικεφαλής τον Δημήτριο Γούναρη και την διενέργεια τυπικού δημοψηφίσματος στις 22 Νοεμβρίου 1920 για την επάνοδο του βασιλιά Κωνσταντίνου (επανήλθε στις 6 Δεκεμβρίου 1920), οι πρώην σύμμαχοί μας (Αγγλία-Γαλλία-Ιταλία-Ρωσία) με πρόσχημα τις εξελίξεις αυτές θεώρησαν εαυτές απηλλαγμένες από την υποχρέωση τους να στηρίζουν την Ελλάδα στην εφαρμογή της Συνθήκης των Σεβρών (Ιούνιος 1920) στα ζητήματα της Θράκης, της περιοχής της Σμύρνης και παροχή οικονομικής βοήθειας. Και όχι μόνον αυτό, αλλά προσήλθαν σε συμφωνίες και συνεννοήσεις με τον Κεμάλ (Γαλλία με τη Συμφωνία της Αγκυρας, Μπολσεβικική Ρωσία με διευκολύνσεις), προκειμένου να διασφαλίσουν τα συμφέροντά τους στη νέα διαμόρφωση των πραγμάτων στην καταρρέουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία και στην ανάδειξη ενός νέου κράτους υπό τον Κεμάλ. Και όλα αυτά, βεβαίως, σε βάρος της πρώην συμμάχου και φίλης χώρας, της Ελλάδας. Και δικαιολογημένα απορεί ο Π.Π. για τη στάση των Ευρωπαίων (Βλέπε και στο παρόν βιβλίο στη σελίδα 69 τη σημείωση 31).

³⁵ . «Οι κυριότεροι όροι που περιλάμβανε το αγγλικό σχέδιο, όροι-παραχωρήσεις προς την τουρκική πλευρά ήταν τρεις: η αποστρατικοποίηση του ελληνικού τμήματος της Ανατολικής

27 Μάρτης 1922: Φτάνουν οι Άγιες μέρες και μεις είμαστε στρατιώτες. Έως τότε; Είναι άγνωστο και άγνωστο θα παραμείνη μέχρις ότου η γλυκιά Πατρίδα Ελλάδα μάς βαρεθή και μας διώξη. Τα Εθνικά μας ιδεώδη δεν ξεπληρωθήκανε και επέσανε αι αμαρτίες σε μας να ξεπληρώσωμε. Πέρασαν ένας χρόνος και δεν μπόρεσαν κάτι τι να κάμουν οι ιθύνοντες το κράτος και τας τύχας της Χώρας. Και για τους Συμμάχους τι καλά μπορεί να πη κανείς που προδίνουν τον Σταυρό στο Μισοφέγγαρο και την τιμή τους για τα χρήματα! ; ; Για το δάνειο³⁶ που γράφουν οι παληοπατσαβούρες (εφημερίδες) τι λένε τώρα; ; Θα μας δώσουν ή όχι; Και αν μας το δώσουν τι να πρωτοκάμωμεν! ; Ο καιρός ακόμη είναι ακατάστατος. Ο Μάρτης (γδάρτης) κατήντησε ανυπόφορος. Έχει παραβγεί στην ακαταστασία τον Φλεβάρη, τον Γενάρη και τους άλλους χειμωνιάτικους μήνες.

28 Μάρτης 1922: Γράμματα αργούνε να έλθουν και οι λόγοι είναι δύο: Ή τα λογοκρίνει η Σεβαστή Στρατιωτική Τσενσούρα [;] ή διότι τα Ταχυδρομεία τα Ελληνικά καταντήσανε χελονοδρόμια. Θυμούμαι κάποια εποχή μου ήλθε ένα γράμμα από το Κέντρον του Βερολίνου εις Βόλον που έμενα για 15 μέρες, με τας κάτωθι μετασταθμεύσεις:

Από Βερολίνο μέχρι Θεσσαλονίκης για 9 ημέρας, από Θεσσαλονίκη μέχρι Βόλον για 1 ημέρα και από Βόλον μέχρι Αγίας Παρασκευής Μπαξέδων (απόστασις 2.100 μέτρα) για 5 μέρες. Εκάστη ώρα έπαιρνε 175 μέτρα. Εάν βρισκόμουν σε μίαν έρημον της Αφρικής το γράμμα έπρεπε να το λάβω μετά από μίαν σωστήν εκατονταετηρίδα....δεν γνωρίζουν οι κύριοι Ταχυδρομικοί υπάλληλοι τι σημασίαν έχει μια επιστολή; Η καθυστέρησις της αποτελεί έγκλημα, δολοφονίαν και ο υπεύθυνος της

Θράκης..., η αποχώρηση του ελληνικού στρατού όχι μόνο από την περιοχή αλλά και την πόλη της Σμύρνης..., η ακύρωση της «προσβλητικής για τα τουρκικά αισθήματα» Τριμερούς συμφωνίας που είχε υπογραφεί στο Παρίσι ταυτοχρόνως με τη Συνθήκη των Σεβρών...Η απόρριψη του μεσολαβητικού ρόλου των Δυνάμεων, στο στάδιο εκείνο, έγινε αποδεκτή από όλα τα κόμματα στην εθνοσυνέλευση και επικροτήθηκε από τον τύπο, κυβερνητικό και βενιζελικό, που δεν έπαυε να υπενθυμίζει στους Συμμάχους ότι η Ελλάδα και ο στρατός της ήταν η μόνη άμυνα, που είχε να προτάξει η Ευρώπη στο χώρο της Εγγύς Ανατολής στον Πανισλαμισμό και τον Μπολσεβικισμό» (Ιστορία Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε. 1978, τ. ΙΕ', σ.170).

³⁶ . «Αυτή την κρίσιμη εποχή για την Ελλάδα, ο πρωθυπουργός Δημήτριος Γούναρης, «περιόδευσε στις πρωτεύουσες των Συμμάχων για να λάβει δάνειο για την αντιμετώπιση των εξόδων της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Δάνειο, τελικά, δεν πέτυχε και η κυβέρνηση αναγκάστηκε να κάνει εσωτερικό δάνειο. Ο υπουργός Οικονομικών Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης αναγκάστηκε να διχοτομήσει το χαρτονομίσμα, δηλαδή να προβεί σε μια πράξη δανεισμού κόβοντας στην κυριολεξία σε δύο μέρη το χαρτονομίσμα. Το ένα κομμάτι διατήρησε την μισή αξία του χαρτονομίσματος και το άλλο μετατράπηκε σε έντοκο δάνειο, εικοσαετούς διάρκειας» (Πηγή: www.el.wikipedia.org/wiki).

καθυστερήσεως είναι δολοφόνος, εγκληματίας. Δεν βαριέσαι ο Έλληνας γεμάτος από φιλότιμον είναι.

6 Απριλίου 1922: Το Πάσχα πέρασεν προ 4 ημερών και μεις ακόμη είμαστε στρατιώτες. Έως τότε όμως, ένας Θεός το ξέρει.

22 Απριλίου 1922: Βρίσκω σήμερα στο βουνό τα αγαπημένα λουλούδια μιας αγαπημένης μου φίλης. Είναι τα «vergiss mein nicht», «Μη με λησμόνα». Τα «vergiss mein nicht», είναι τα αγαπημένα λουλούδια της δεσποινίδος Έλσης Ρουδόλφου. Τα μόνα λουλούδια που αγαπούσεν ήταν αυτά... Εδώ πέρα έχουν ανοίξει όλα τα δένδρα και τα χωράφια είναι γεμάτα λουλούδια. Μονάχα που δεν βλέπω ακόμη παπαρούνες και δη κόκκινες σαν αυτές που παρατηρεί κανείς στα περίξ της πόλεως Βόλου χωράφια.

1 Μάη 1922: Σήμερα είναι η πρωτομαγιά, η γιορτή της ανοίξεως των λουλουδιών.

2 Μάη 1922: Πότε πέρασε ένας χρόνος από τότε; Πόσα γεγονότα μεσολάβησαν; Άλλα δεν πειράζει μια και είναι όλα για την Πατρίδα μας, ας είναι υποφερτά. Ευχόμεθα όλοι να ιδούμε τα σπήτια μας, αλλά με μια έντιμο ειρήνη και όχι άτιμον. Με ειρήνην υπογραμμένην εις την Κωνσταντινούπολιν και η οποία να μας εγγυάται την πλήρη ελευθερίαν των υποδούλων μας α..... [*δυσανάγνωστη λέξη*] ... Τα περνάμε πολύ καλά.

24 του Μάη 1922: Ο καιρός αυτόν τον μήνα ήταν και είναι πολύ άσχημος, όλο κρύο και βροχή.

5 Θεριστή [Ιούνιος] 1922: Λυπήθηκα κατάκαρδα που η Αργυρούλα ήταν άρρωστη, αλλά φαίνεται, ότι η ασθένεια ήτο παροδική...

Στην Πυροβολαρχία έχω πολλές γραφικές υπηρεσίες. Είμαι αντιγραφεύς των αξιωματικών παρατηρητών της Πυροβολαρχίας μου του κ. ανθυπολοχαγού Βερσή Κωνσταντίνου πού' νε στο παρατηρητήριο του Ντεντέ-Τεπέ και του Εφέδρου υπολοχαγού Μπακλαβά Θεοδώρου πού' νε στο παρατηρητήριο του Κατραλή...

Τα γράμματα των συγγενών μου και των αγαπημένων μου έρχονται να μου διαλύσουνε τες στεναχώριες και να σταλάζουνε την λήθη για κάθε πίκρα της παρούσης ζωής, προς τον καλό εκείνο καιρό, που χαμογελούσε και για μας (τους φαντάρους) η τύχη.

Είναι τόσον αγνές και ωραίες οι σειρές από τα γράμματά τους, όσον αγνή είναι και η αγάπη των για μένα, για μια τέτοια ζωή που περάσαμε κάποτε και για μια ακόμη καλύτερη που θα περάσουμε όταν με το καλό βρεθούμε μαζί.

[*Πριν ένα χρόνο... Ο αρχιστράτηγος Γ. Χατζηανέστης στο μέτωπο*]

10 Θεριστής [Ιούνιος] 1922: Σαν σήμερα μετά από 2 μέρες ταξίδι στη

θάλασσα και προ ενός χρόνου έφθασα στο Γ' Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού που έμενε στην Προύσα και κατόπιν με τοποθετήσανε στην 7^η Πυροβολαρχία. Ένας χρόνος έχει περάσει από τότε που ήλθα σ' αυτήν την Πυροβολαρχία. Όλος ο χρόνος διάβηκε από μπροστά μου σαν μια ατέλειωτη κινηματογραφική κορδέλλα. Και έχομεν το όλον 16 μήνες που' μαςτε στρατιώτες επιστρατευμένοι. Και άγνωστον έως πότε θα είμαστε. Και όλα για την γλυκειά μας Πατρίδα. Τουλάχιστον να μας επικυρώσουνε οι Σύμμαχοι αυτά τα μέρη που είχαμε για να μην πάνε χαμένα οι κόποι μας σε θυσίες και χρήμα. Την περασμένη Κυριακή ήλθε να μας ιδή και ο καινούργιος αρχιστράτηγος κ. Γεώργιος Χατζηανέστης³⁷, αλλά φαίνεται ότι δεν καταδέχτηκε να μας επισκεφθή και έφυγε. Σαν τι θα μας έλεγε; Υπομονή και όλο υπομονή. Υπομονή λέμε και εμείς μας έως πότε;

Εδώ που μένομε προς το παρόν έχομε καλόν καιρόν. Πότε ζέστες, πότε βροχές, πότε συννεφιές. Έτσι περνάει αυτός ο καιρός.

14 Θεριστής 1922: Μάθαμε ότι αι Ελληνοπούλες της Παλαιάς Ελλάδος έχουν δημιουργήσει εράνους για τους αγαπημένους των που έχουν στο Μέτωπο. Ωραία ήτο η ιδέα. Αξίες συγχαρητηρίων είναι...

Πολλές ζέστες έχομε τώρα, αλλά και καλές ρωμάντζες. Το βράδυ έχομε κάτι ωραίες θαυμάσιες Γερμανικές βραδυές εδώ πάνω στα βουνά του Εσκι Σεχίρ που βρισκόμαστε.

[*Γράμματα από την Έλση, τη φίλη του Γερμανίδα*]

15 Θεριστή 1922: Το απόγευμα έλαβα ένα δέμα από το σπήτι μου και είχε δυο Γερμανικά γράμματα καθώς και μερικές κάρτες από την Έλση Ρουδόλφου. Το περιεχόμενο αυτών ήτο:

Σε μια κάρτα:

«Neukolln³⁸ 7 Μαρτίου 1921

Αγαπητέ Παναγιώτη

Πολλούς καρδιακούς χαιρετισμούς και φιλιά από την Γερμανίαν σάς στέλλει εν πιστή σκέψει.

³⁷ . «Χατζηανέστης Γεώργιος, στρατιωτικός, αρχηγός της Στρατιάς της Μικράς Ασίας στην τελευταία φάση του Μικρασιατικού Πολέμου (Αθήνα 1863-Γουδή 1922). Έφθασε στην Σμύρνη στις 23 Μαΐου 1922 ως διοικητής της Στρατιάς της Μικράς Ασίας και στη θέση αυτή παρέμεινε ως τις 24 Αυγούστου, όταν παρέδωσε την αρχιστρατηγία στον αντιστράτηγο Πολυμενάκο. Μετά το κίνημα των Πλαστήρα και Στυλ. Γονατά και τη σύσταση εκτάκτου στρατοδικείου στις 12/25 Οκτωβρίου 1922, που στο μεταξύ είχε συλληφθεί, δικάστηκε (Δίκη των Έξ) ως συνυπεύθυνος για τη Μικρασιατική Καταστροφή, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε στον Γουδή (15 Νοεμβρίου) με άλλους πέντε συγκατηγορούμενους του». (Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα, ΤΟ ΒΗΜΑ, 1997, τόμος 61^{ος} , σ.11),(Βλέπε σχετικά και τη σημείωση 30 του παρόντος).

³⁸ . Το Neukolln είναι συνοικία του Βερολίνου.

Ιδική σου Έλση

Καλήν αντάμωσιν! ! Παρακαλώ προς ταχεία απάντησιν»

Είς μια άλλη κάρτα: «Neukolln τη 12 Μαρτίου 1921

Τους καρδιακούς πασχαλινούς χαιρετισμούς σας στέλλει η πιστή σου Έλση»

Στο ένα γράμμα: «Neukolln τη 10 Απριλίου 1922

Πολυαγαπημένο μου Παναγιώτη!

Είσαι θυμωμένος μαζί μου, ότι εγώ εσάς τόσον καιρόν μίαν απάντησιν δεν σάς έστειλλα, αλλά τώρα οφείλεις συ από μένα ένα σημείο ζωής να λάβης.

Εκ των προτέρων είμαι υγιής και εύρωστη και χαίρομαι ότι επίσης και συ είσαι υγιής. Λοιπόν τώρα στέλλω πολλές εγκαρδίου ευχαριστίας για την αγαπητήν σου επιστολήν. Επίσης έχω τα γραμμάς από τας 11-2-22 (24-2-22) γράμμα σου διαβάσει με τας καλύτερας ευχαριστίας για την αγαπητήν σου επιστολήν. Επίσης σήμερα κατέφθασε η τελευταία επιστολή από τες 5-3-22 (18-3-22) και την έχω στα χέρια μου.

Αγαπητέ Παναγιώτη:

Χαίρω πολύ, ότι Συ, την μικράν Βερολινέζαν Έλση ακόμα δεν την έχεις ξεχάσει (λησμονήσει). Λοιπόν μ' αγαπής ακόμη; ; ; ! ! ...

Τώρα πίσω επίσης εγώ ακόμη σας σκέπτομαι, στες έμμορφες ώρες της αγάπης μας και εις τον αποχαιρετισμόν προ 3 ετών. Ναι, ναι Παναγιώτη πώς ο χρόνος (καιρός) περνά; !

Παναγιώτη μου Παναγιώτη!

Μία ερώτησις:

Θα ξανανταμωθούμε ακόμα μια φορά στο Βερολίνο; Αλλά πότε θα έλθουν αι ώρες; ;

Παναγιώτη!

Φίλησέ με ακόμα μια φορά.

Σας έχω τόσον αγαπήσει

Σκέψου, προς τες ώρες της αγάπης πίσω.

Πότε θα φθάσης πάλιν εις την.....

Ευτυχίαν; ; ; ; ; ; ; ; ; ;

Έτσι δεν πρέπει εγώ ν' αφίσω το κεφάλι μου να σπάση και το θάρρος μου δεν θα χάσω. Επειδή εγώ ελπίζω στο Θεό. Όπως εγώ από τες γραμμές του γράμματός σου καταλαβαίνω είσαι ακόμη όλο στρατιώτης. Γράψε μου όμως μια φορά, πόσον καιρόν στρατιώτης πρέπει να είσαι; Σας στέλλω τες καλύτερες ευχαριστίες, για τους πολλούς σου χαιρετισμούς και φιλιά σου και από τους γονείς σου, αδελφήν σου οικογενειακώς καθώς και από τους άλλους τους συγγενείς σου. Το Πάσχα έχει περάσει πάλι και η Πεντηκοστή ολοένα πλησιάζει. Πώς πάει ο καιρός αυτού πέρα;

Εδώ εις το Βερολίνον είναι πολύ κρύο. Σε πληροφορώ επίσης ότι εγώ τώρα μαθαίνω να παίζω πιάνο. Επίσης έχω ένα σκυλάκι, το οποίον ονομάζεται «Κόρα». Η γάτα μας ζη ακόμη. Νεώτερα δεν έχω να σου γράψω. Όλα υγιά και εύρωστα. Λοιπόν σήμερα κλείνω την επιστολήν και εν τη ελπίδι ότι ταχέως επανιδωθούμε μένουσα σας με χίλιους χαιρετισμούς και φιλία.

Ιδική σου, πιστή, αγαπημένη

Έλση

Πολλούς χαιρετισμούς εις όλους. Χαιρετισμούς από την μητέρα, αδελφήν μου Λίσεν.

!!! Απάντηση!!!

18 Θεριστής 1922: Σήμερα κάθησα και έγραψα την απάντησιν σ' αυτά τα γράμματα που μου έστειλλεν η αγαπημένη μου Έλση. Το έστειλα.

2 Αλωνάρης [Ιούλιος] 1922: Απόψε έλαβα ένα δέμα με τα κάτωθι περιεχόμενα. Ένα (1) ζευγάρι κάλτσες, μία (1) φανέλλα και πέντε (5) κουτιά τσιγάρα Βας ποιότητας Ματσάγγου. Το δέμα το απέστειλε η Επιτροπή του Εράνου Βόλου για τους Θεσσαλούς οπλίτας του Μετώπου. Χάρηκα πολύ που μας θυμούνται λιγάκι οι φιλοπατριώτες Βολιώτες! !... Μέσα το δέμα είχε και ένα γράμμα, πολύ-πολύ καλογραμμένο.

Τ.Τ. 932, 23 Αλωνάρης 1922: Η Πυροβολαρχία μας άλλαξε θέσι και τομέα και από το Κουρμπάν Μπουχαρί που ήτανε πήγε στον τομέα 932 του Σεϊντή Γαζή. Εστάθμευσεν εις ένα χωριό το Σουτσάκ Εδίν.

1 Αύγουστος 1922: Σήμερα έλαβα γράμμα από το σπήτι μου και μου γράφουνε πως το γράμμα που' στειλα στην Γερμανίδα το ξέσχισε η Λογοκρισία. Η σημείωσις της λογοκρισίας είχαν ως εξής: «Η αναφερομένη επιστολή εσχίσθη, διότι ήτο εις γλώσσαν απαγορευομένην από την Λογοκρισίαν (Εκ της Λογοκρισίας)».

[Στα χνάρια του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Ελληνικές επιγραφές]

6 Αυγούστου (19 Αυγούστου Ν.Η³⁹.) 1922: Βρισκόμαστε στα αφιλόξενα μέρη, τα οποία διήλθε μια φορά κατακτητής σε κείνα τα χρόνια ο

³⁹. Αυτό το Ν.Η. που γράφει ο Παναγιώτης Παναγιώτου, θα πει Νέο Ημερολόγιο. Απ' εδώ και πέρα ο Π. Π. σημειώνει δύο ημερομηνίες. Την παλαιά, όπως έγραφε και τη νέα με το Νέο Ημερολόγιο, που προστίθενται 13 ημέρες. Με το νομοθετικό διάταγμα «Περί του νέου Πολιτικού Ημερολογίου», που εκδόθηκε στις 18-01-1923 και δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 24/25-01-1923, τ.Α', καθιερώθηκε στην Ελλάδα το Γρηγοριανό Ημερολόγιο (νέο) «διά την Πολιτείαν μόνον, της Εκκλησίας διατηρούσης το Ιουλιανόν (παλαιό)». Στις 23 Μαρτίου 1924 η Ιεραρχία της Ελλάδος δέχθηκε τη συνταύτιση των δύο ημερολογίων Πολιτικού και Εκκλησιαστικού. Έτσι η Πρωτοχρονιά με τη γιορτή του Αγίου Βασιλείου γιορτάστηκε στις 14 Ιανουαρίου 1924 και τα Χριστούγεννα στις 7 Ιανουαρίου 1924 (Βλέπε Δημήτρης Κωνσταντάρας-Σταθαράς «Το Χρονικό της Νέας Ιωνίας 1924-1994», έκδοση Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Νέας Ιωνίας Μαγνησίας, 1994, σελ. 66, σημείωση 29). Το νέο

Αλέξανδρος ο μεγάλος και στο χωριό Σουτσάκ Εδίν. Το Σουτσάκ Εδίν έχει και το ιστορικό του. Είναι πατρίς του δασκάλου του Ναστραεδίν Χόντζα, του έξυπνου του Σουτσάκ Εδίν. Σ' αυτό το χωριό είδα πολλές αρχαίες Ελληνικές επιγραφές μία εξ αυτών σε ένα κυκλικό στύλον μαρμάρινον έγραφε: « Ο ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ CUNTHΚΩΝ», ο Κορνήλιος Αλέξανδρος, Βασιλεύς Συντήκων.

Σ' αυτό το χωριό βλέπει κανείς τον Τεκέ (το μοναστήρι) του Σουτσάκ Εδίν Χόντζα. Για τον Σουτσάκ, τον δάσκαλο του Ναστραεδίν Χόντζα, λένε πως ήταν ένας διαβασμένος και κείνα τα χρόνια έκανε το θαύμα του. Σε μια συνάθροισι που'κανε μια φορά, έβγαλε από το μανίκι του ένα μικρό παιδί. Με καιρό πέθανε αυτός και το παιδί του και για ενθύμησι του κτίσανε αυτόν τον Τεκέ και φκιάσανε και δυο μνήματα μέσα, ένα μεγάλο έως τέσσερα μέτρα και ένα μικρό έως 1 μέτρο. Σ' αυτό το μοναστήρι πηγαίνανε τα μέλλοντα διαβασμένα Τουρκόπουλα. Έχει ένα τζαμί με δυο εξώστες. Το χρώμα των κατοίκων είναι κίτρινον. Τα μάγουλα και χείλη προέχουνε, μάτια στενά και ως επί το πλείστον λοξά και το μαλλί τους είναι μαύρο και σκληρό. Έχουν όμως και ένα έθιμον χριστιανικώτατον, όταν ζυμώνουνε στο τέλος σταυρώνουν το ψωμί καθώς κάνουνε σε πολλά δικά μας μέρη.

Ανατολικώς και σε απόστασι 1 ώρα από το Σουτσάκ Εδίν είναι η πόλις του Σεϊντή Γαζή κι αυτή με τα ιστορικά της. Αυτή η πόλις εκτίσθη εις ανάμνησιν του Σεϊντή Γαζή που'χε πάρει για γυναίκα την έμμορφη και Ελληνίδα πριγκιποπούλα Αναστασία. Και στο Σεϊντή Γαζή πάνω από την πόλιν και επί λόφον δεσπόζε ο Τεκές (το μοναστήρι) του Σεϊντή Γαζή. Μέσα κανείς στον Τεκέ βλέπει κανείς πολλάς Ελληνικάς Επιγραφάς αρχαίας και τους τάφους του Σεϊντή Γαζή και της Πριγκιπίσσης Αναστασίας. Και εδώ οι κάτοικοι της πόλεως είναι άγριοι.

10 Αυγούστου 1922 (23 Αυγούστου Ν.Η.): Μερικές κινήσεις του εχθρού μας ανάγκασαν να φύγωμεν από το Σουτσάκ Εδιν και να τραβήξουμε την γραμμήν και να ταχθή η Πυροβολαρχία μας προς πυροβόλησιν μεταξύ του χωριού Ερεψίκ και Ελμπανός. Πήγαμε καταλάβαμε τας θέσεις και αφού φτιάσαμε τα πρόχειρα πυροβολεία και χαρακώματα, περιμέναμε ώρα με την ώρα πότε θα ανοίξη το ντουφεκίδι. Κάτω στον κάμπο του Σεϊντή Γαζή έχουνε κάμει και 2 παράγκες για 3 αεροπλάνα νέου τύπου εγγλέζικα, καταδρομικά με ταχύτητα 140 χιλιομέτρων. Ο Αλής ο αεροπόρος κατήντησε το φόβητρόν μας.

ημερολόγιο είναι μπροστά από το παλαιό κατά 13 ημέρες. Μου κάνει όμως εντύπωση πώς ο Π.Π. από το 1922 αναγράφει την ημερομηνία του Νέου Ημερολογίου; Υποθέτω, πως αυτά που γράφει στο δικό του τετράδιο-ημερολόγιο, τα έγραψε όταν γύρισε από την αιχμαλωσία στην Ελλάδα, το 1923, που είχε επικρατήσει το Νέο Ημερολόγιο.

[Έναρξη της τουρκικής επίθεσης]

13 Αυγούστου 1922 (26 Αυγούστου Ν.Η.): Σήμερα πρωί-πρωί άρχισε το κανονίδι⁴⁰. Τι γινότανε εκείνη την ώρα δεν περιγράφεται. Κανόνι εμείς, κανόνι και αυτοί. Λυσσασμένος αγώνας του πυροβολικού⁴¹. Η Πυροβολαρχία του κ. Πολύμερου, η ξακουσμένη 7 του Μοσχοβίτη εσίγησε τα Τουρκικά πυροβόλα που 'ταν αντίκρου του. Ο Λοχαγός Μοσχοβίτης κινδυνεύει στα πυρά του εχθρικού πεζικού που 'χε πάει να στήση το παρατηρητήριο μπροστά στα πεδινά μας. Κατενθουσιασμένος γιατί καθώς φαίνεται θα του φάμε τα μούτρα του Τούρκου. Έχει μέρες τώρα να φάγη. Ζει με ένα κομμάτι γαλέττα, με λιγάκι τσαΐ, καφέ και σοκολάτα. Οι φαντάροι μας ακράτητοι απομακρύνουνε με πείσμα τες επιθέσεις των Μεμέτηδων.

Τ.Τ.932, 14 Αυγούστου 1922 (27 Αυγούστου Ν.Η.): Και σήμερα αγώνας πυροβολικού. Οι Τούρκος μάς ρίχνει κανονιές καθώς και εμείς δεν πάμε πίσω. Δέκα ρίχνει εκείνος, εκατόν δέκα του ρίχνουμε και μεις και έτσι στο πυροβολικό είμαστε υπέρτεροι του εχθρικού. Κατά τες βραδινές ώρες μια μικρή ανησυχία κυριαρχεί με τους αξιωματικούς μας. Λένε πως μας έσπασε ο Τούρκος στο Αφιόν Καραχισάρ και αυτό μας στεναχωρεί. Η ανεξάρτητη Μεραρχία φεύγει και πάει ενίσχυσι στο Αφιόν, μένει μονάχα ένα Τάγμα της ανεξάρτητης του 52 Συντάγματος για να φυλάξη από το Άκ-Ιν μέχρι των υψωμάτων του Σεϊντή Γαζή. Μας λένε πως θα ακολουθήση και η Πυροβολαρχία μας την ανεξάρτητη.

⁴⁰. Εδώ ο Π.Π. συμφωνεί απολύτως με την Ιστορία που γράφει: «Την 05.00' της 13^{ης} Αυγούστου 1922 ήρχισε καταγιστικός βομβαρδισμός υπό του Τουρκικού πυροβολικού εναντίον του Ελληνικού μετώπου» (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1978, τόμος ΙΕ, σ. 210).

⁴¹. Ο Αντιστράτηγος ε.α. Σ. Γεωργούλης γράφει: «Οι Ρώσσοι, οι Γάλλοι και οι Ιταλοί εφωδίαζον αφθόνως τον Κεμαλικόν στρατόν με πολεμικόν υλικόν. Τα πυροβόλα των εν Κιλικία γαλλικών Μεραρχιών επί τη βάσει της Συμφωνίας του Φραγκλίνου Μπουγιόν μετά των Τούρκων, ενίσχυσαν το Κεμαλικόν πυροβολικόν. Χίλια τετρακόσια καινούργη οπλοπολυβόλα, των οποίων είχε μεγίστην έλλειψιν το τουρκικό πεζικόν, παρεδόθησαν υπό των Γάλλων καθώς και μεγάλος αριθμός φορτηγών αυτοκινήτων. Οι Άγγλοι δεν παρείχον εις την Ελλάδα ούτε χρηματικήν κύν υποστήριξιν. Εξ αντιθέτου, απέλυον τους εις χείρας των ευρισκομένους ως αιχμαλώτους πολέμου Τούρκους αξιωματικούς και οπλίτας, οι οποίοι αθρόως προσήρχοντο δια να πυκνώσουν τας τάξεις των τουρκικών Μεραρχιών. Υπό τους ανωτέρω όρους εκδηλώθηκε η κύρια τουρκική επίθεσις κατά της Στρατιάς Μ. Ασίας, την πρωΐαν της 13^{ης} Αυγούστου 1922 εις την περιοχίνην του Αφιόν Καραχισάρ, με κατεύθυνσιν από Νότον προς Βορράν, κατά των θέσεων της IV και μέρους της I Μεραρχίας». (Χρήστος Α. Σπανομανώλης, «Αιχμάλωτοι των Τούρκων», β' έκδοσις 1969, Αθήναι, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Ι.Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε., σελ. 13-14, Πρόλογος). (Βλέπε και στις σημειώσεις 31 και 34 του παρόντος βιβλίου).

15 / 28 Αυγούστου 1922 : Σήμερα πρωί-πρωί φύγανε τα συντάγματα της Ανεξάρτητης Μεραρχίας του Θεοτόκη. Ετοιμαζόμαστε και μεις να φύγουμε για το Αφιόν Καραχισάρ. Κατεβαίνουμε στο ποτάμι που'ναι κοντά στο Σεϊντή Γαζή και περιμένουμε διαταγές. Κατά τες 10 η ώρα το πρωί μας ξαναστέλνουνε στες ίδιες θέσεις. Καθήσαμε στας θέσεις μας δυο μέρες. Κι αυτές τες ημέρες δεν έπαυσε ούτε μία ώρα του πυρ του πυροβολικού.

Η οπισθοθώρησης [γράφει ο ίδιος με ιδιαίτερα γράμματα τονισμένα]

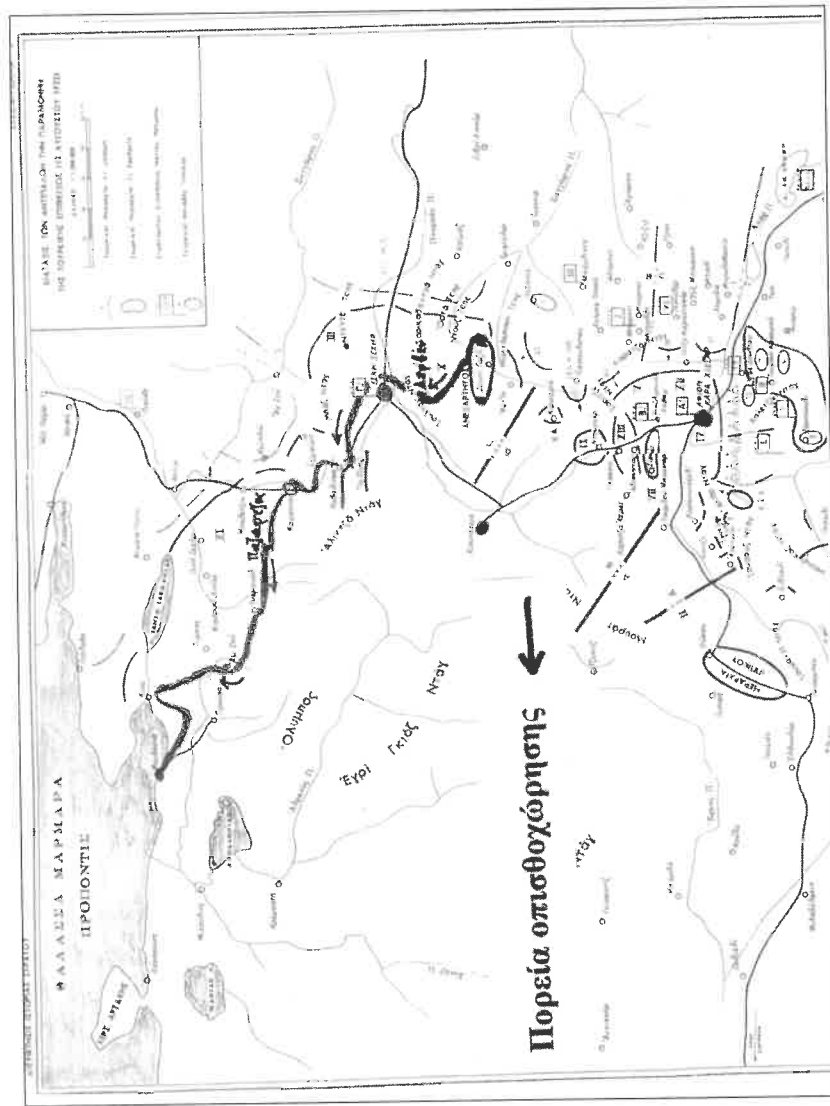
17 / 30 Αυγούστου 1922:.....

Αυτές τες ημέρες βλέπουμε καπνόν πολύ και μεγάλες φωτιές. Νομίζουμε πως καίγονται τα χόρτα του στρατού που'ναι στον κάμπο του Εσκή Σεχέρ (Δορύλαιον) στιβαγμένα σε σωρούς. Μας λένε πως θα οπισθοχωρήσωμε για την Συνθήκην των Σεβρών!! Είναι αλήθεια; ή ψέμματα; Από την 1 η ώρα μετά μεσημβριάν αρχίζομε να φεύγομε. Κατά πρώτον φεύγουνε τα μεταγωγικά σώματος και κατόπιν τα μεταγωγικά μάχης. Στις 2 η ώρα είμασταν κάτω στο γεφύρι του ποταμού Πουρσάκ του Σεϊντή Γαζή όλα τα μεταγωγικά του πεδινού πυροβολικού και ορειβατικού καθώς και των πεζικών. Περνάμε το γεφύρι. Στο επάνω μέρος του Σεϊντή Γαζή, που ήταν η Επιμελητεία, είχανε βάλει φωτιά στες αποθήκες και καίγανε τα τρόφιμα, τον ιματισμό και ό,τι άλλο χρήσιμο για τες στρατιωτικές ανάγκες. (Αυτή ήτο η τακτική των Ρώσων και επί Μεγάλου Ναπολέοντος).

Οι Τούρκοι πανικόβλητοι εκρύβοντο στα υπόγεια των σπητιών των ή στες σπηλιές για να γλυτώσουνε από την μπόρα του θανάτου. Ψυχή δεν φαινότανε στην πόλι του Σεϊντή Γαζή. Στες παράγκες των αεροπλάνων είχανε βάλει φωτιά τα συνεργεία μας, αφού πρότερον είχανε φύγει τα αεροπλάνα και είχαν πάγει ενίσχυσι στο Αφιόν Καραχισάρ.

Ο καπνός ολοένα φαίνεται και μεγαλύτερος και αι φλόγες πού'ναι κατά το Εσκή Σεχέρ. Όλη την νύκτα βαδίζομε και περνώντας τα χωριά Δερβέν και άλλα μερικά, φθάνομε τις πρωϊνές ώρες της 18^{ης} Αυγούστου απέξω του Εσκή Σεχέρ-Δορύλαιον. Η φωτιά που βλέπαμε στο Σεϊντή Γαζή δεν είναι φωτιά καιομένου χόρτου, αλλά μέσα στο Εσκή Σεχέρ. Το Εσκή Σεχέρ καίγεται αλύπητα. Όλα τα παληόσπητα, τα τούρκικα ξύλινα σπήτια γίνονται παρανάλωμα της φωτιάς. Εκεί μέσα ακούει κανείς κρότους φυσιγγίων, χειροβομβίδων και άλλων εκρηκτικών υλικών, που είναι κρυμμένα στα τούρκικα σπήτια, μια βοή της φωτιάς και τες φωνές των χανουμισσών και τουρκαλάδων, που καίγονται ζωντανοί μες τη φωτιά, γιατί δεν τολμάνε να βγούνε έξω τους τρώει το Ρωμείκο βόλι. Γενική καταστροφή.

Σταματήσαμε μια ώρα απέξω από το Εσκή Σεχέρ και καθήσαμε έως το βράδυ. Σ' αυτό το διάστημα η φανταρία έτρεξε στο καιόμενο Εσκή Σεχέρ για να αρπάξη ό,τι βρη. Τι άλλο από καπνό, λουκούμια, ούζο, τσιγαρόχαρτα

Χάρτης πορείας οπισθοχώρησης, όπως την περιγράφει ο Παναγιώτης Παναγιώτου (Πηγή χάρτη: ΕΣ/ΔΙΣ-Η αποτύπωση της γραμμής σημειώθηκε από τον επιμελητή)

κ.λ.π. Πολλά σώματα άρπαζαν από διάφορα αποικιακά καταστήματα ζάχαρη, καφέδες και τσάι. Κι αυτή την ημέρα δεν έπαυσε το πυρ του πυροβολικού, ούτε λεπτό της ώρας. Κατά τες βραδινές φύγαμε διερχόμενοι από το επάνω μέρος του Εσκή Σεχήρ. Επί τρεις νύκτες, με την σημερινή μέρα, καίγεται το Εσκή Σεχήρ (Δορύλαιον). Η νύκτα μαύρη και θεοσκότεινη από τον καπνό. Όλος ο κάμπος του Δορύλαιου φωτίζεται από τη φωτιά.

Προχωρούμε προς το Ινεϊνού, απόστασι 30 με 35 χιλιόμετρα, φωτιζόμενοι από την φωτιά, όσο προχωρούμε, τόσο και βλέπουμε από μακριά τη φωτιά, πίσω από τους λόφους σαν ένα μεγάλο φωτεινό δίσκο (σαν το φεγγάρι που βασιλεύει). Αυτές τες ώρες χαλούνε και τα μηχανικά μας τον σταθμό του Εσκή Σεχέρ και την σιδηροδρομική γραμμή έως το Καράκιοϊ με τους δυναμίτες, αφού πρώτα πήρε όλες τες μηχανές και τα βαγόνια και τα έφερε στο Καράκιοϊ.

19 Αυγούστου-1 Σεπτεμβρίου 1922:

Από το Ινεϊνού φύγαμε και φθάσαμε σε ένα άλλο χωριό. Εδώ μαθαίνουμε πως δυο χιλιάδες ιππείς του Κεμάλ έχουν έλθει προς το Καράκιοϊ από το επάνω μέρος. Σύγχυσις επέρχεται και οι αξιωματικοί μας τα χάνουνε. Ωρες είναι να μας πιάσουνε αιχμαλώτους και να μας πάνε στο Εσκή Σεχέρ να μας κάψουνε και μας. Τρέχουνε προς τα υψώματα της Κουβαλίτσας το 23^ο Σύνταγμα με ολόκληρο την 3^η Μοίραν του Γ' Συντάγματος Πεδινού Πυροβολικού καλπασμό μέχρι σκάσιμο τους τρέχουνε τα κακόμοιρα άλογα. Πιάσανε τα υψώματα της Κουβαλίτσας και τα στενά του Καράκιοϊ για να αποκόψουνε ενδεχόμενο των πέρασμα των ιππέων. Το βράδυ μείναμε σ' ένα χωριό. Προς το παρόν το σεβάστηκε η λογοκρισία του καψίματος.

20 Αυγούστου-2 Σεπτεμβρίου 1922:

Το πρωί φεύγοντας το δώσαμε κι αυτό φωτιά. Τα κατόπιν μας ακολουθούντα πεζικά κατά το μεσημέρι περνούνε ολόκληρη φάλαγγα Μεταγωγικού ΙΙΙ Μεραρχίας, Χ και τμήματα της Ανεξάρτητης Μεραρχίας. Μισή ώρα προτού φθάσουμε στα υψώματα της Κουβαλίτσας και σε κάποιο χωριό, Τσεκίρσκιοϊ, που οι Τούρκοι και οι Τουρκάλες το είχαν εγκαταλείψει για το φόβο και πήραν το βουνό, μόλις μας είδαν αμέσως άρχισαν να μας βάλλουνε με τα όπλα που 'χαν κοντά τους. Σταματά η φάλαγγα και αρχίζουν και οι δικοί μας με τους γκράδες, μάλιχερ και τα πιστόλια να τους βάζουνε. Καίγαμε το χωριό τους και κοντά στα σπήτια καίγονται και οι Τούρκοι που είναι κρυμμένοι. Βγαίνει κάποιος Τούρκος αρματωμένος από ένα σπήτι και άρχισε να πυροβολή. Μερικές σφαίρες δικές μας τον ξάπλωσαν κι αυτόν καταγής.

Η φάλαγγα όσο πάει και προχωρεί προς τη Κουβαλίτσα, ενώ από πάνω από το βουνό του χωριού βάλλεται αγρίως από τους χωριάτες. Φτάνουμε τέλος στην Κουβαλίτσα. Εδώ μας περιμένει σαν άλλος Καψάλης του Μεσολογγιού ο Χόντζας μέσα στο τζαμί με το πολυβόλο και με τες χειροβομβίδες. Δεν πρόλαβε να ρίξη μερικές σφαίρες με το πολυβόλο του και τον γκρέμισε ένας μεταγωγικός με το γκρά του. Συλλαμβάνουμε μερικούς υπόπτους στο χωριό και τους παίρνομε κοντά μας σιδηροδεμένους. Το χωριό παθαίνει την τύχη του άλλου καμένου χωριού. Φωτιά παντού και

χαλασμός. Οι Τουρκάλες με τα παιδιά των τα μικρά στην αγκαλιά τους και με ένα σκέπασμα για το κρύο της νύχτας τρέχουνε σαν τρελλές για να γλυτώσουν από την φωτιά, ενώ πίσω καίγεται το σπήτι τους, ο άνδρας τους ή αδελφός τους που στέκεται να μας αμυνθή.

Στην μία η ώρα μετά το μεσημέρι είμασταν στα υψώματα της Κουβαλίτσας. Απέναντί μας στο αντικρινό βουνό οι Τούρκοι χωριάτες είχαν ένα πυροβόλο ορειβατικό και μας βάζει ακατάπαυστα δίχως όμως να μας συγκινεί, διότι αι εκρήξεις του εγένοντο 1.000 με 1.500 μέτρα ύψος και όσαι τυχόν θέλανε να σκάσουνε κάτω δεν σκάζανε όλως διόλου.

Μικρά σύγχυσις επέρχεται στους άνδρας και τρέχουνε κάτω στες χαράδρες. Οι Τούρκοι μάς χάνουνε και μετά από μια ή μιμίση ώρα φτάνουμε σε κάποιο χωριό που βρήκαμε την Πυροβολαρχία μας. Εδώ βρήκαμε και φάγαμε λιγάκι, γιατί είχαμε τέσσερες μέρες να βάλουμε στο στόμα μας τίποτε. Κατά τες βραδινές ώρες τραβούμε για το Καράκιοϊ. Η σιδηροδρομική γραμμή ανατινάσσεται, τα αυτοκίνητα τα νοσοκομειακά και των μεράρχων πηγαينوέρχονται. Το τάγμα των σιδηροδρόμων μαζεύει όλες τες μηχανές και τα βαγόνια και τα πηγαίνει σε μια χαράδρα και τες πετάει κάτω στον Γαλλικό ποταμό.

Η ξακουσμένη Πυροβολαρχία του Μοσχοβίτη μένει μαζί με την Πυροβολαρχία του Ασημάκη, 20 χιλιόμετρα σε εχθρικό έδαφος, δίχως να την ειδοποιήσουνε. Τα στενά του Καράκιοϊ τα κατέλαβε κείνο το βράδυ ένα τάγμα πεζικό δικό μας με την διαταγήν εις μία ωρισμένη ώρα αν δεν περάσουν άλλα δικά μας στρατεύματα, θα πη τα κατοπιν πως είναι εχθρικά και πρέπει να τους βάλη. Αι 7^η και 9^η Πυροβολαρχίαί κατά τες πρωϊνές ώρες 2 ½ με 3 ερχότανε καλπασμό από το εχθρικό έδαφος. Μόλις πλησιάσανε στα στενά εβλήθησαν από τα πυρά του πεζικού μας. Κατόπιν ενός τετάρτου της ώρας επήλθε η συνεννόησις, αλλά ήτο πλέον αργά, διότι είχαν τραυματισθή 7 με 8 άλογα ελάσεως της 7^{ης} Πυροβολαρχίας. Τες πρωϊνές ώρες της ...είχαμε φθάσει έξω του Παζαρτζίκ μισή ώρα.

21 Αύγουστος 1922 / 3 Σεπτεμβρίου 1922:

Ζέστη αφόρητη, σκόνη, κακό, δίψα μεγάλη. Από το Παζαρτζίκ φύγαμε κατά το μεσημέρι και κατά τες 2 η ώρα ανεβαίνουμε τα υψώματα του Σουλτάν-Μπαξέ. Ο δρόμος γεμάτος κάρρα, αραμπάδες, αμάξια, αυτοκίνητα, ζώα μεταγωγικά των πολιτών και των στρατιωτών φύρδην-μίγδην, δεν μπορούσε κανένας να πάρη σειρά να φύγη. Μετά από 3 ώρες ανεβήκαμε στα υψώματα. Εδώ καθήσαμε και φάγαμε λιγάκι γιατί είμασταν θεονήστικοι. Κατά τες 4 η ώρα ξεκινήσαμε και κατεβαίνοντας τα υψώματα του Σουλτάν-Μπαξέ πήραμε το δρόμο για το Αϊνεγκόλ. Αυτή τη νύκτα μείναμε στο κάτω χωριό από τα υψώματα του Σουλτάν-Μπαξέ και κοιμηθήκαμε μερικές ώρες.

Ξημερώνει.....

22 Αυγούστος 1922 / 4 Σεπτεμβρίου 1922:

Το πρωϊ ξεκινήσαμε ντωγρού-ντωγρού για το Αϊνεγκόλ πεινασμένοι και με ξερή γαλέττα, πήγαμε σ' ένα φούρνο μια παρέα και πήραμε ένα ψωμί και αφού κάναμε επίταξι μια χύτρα φαγητό καθήσαμε και φάγαμε. Και εδώ στο Αϊνεγκόλ ο κόσμος γεμάτος πανικό. Στες 9 η ώρα αναχωρήσαμε και κατά την 12 με 1 μετά μεσημβριαν είχαμε φθάσει στο Ακ-Σού (Αξού). Αυτό το βράδυ μείναμε εδώ και κοιμηθήκαμε λιγάκι.

23 Αυγούστου-5 Σεπτεμβρίου 1922:

Τα πυροβολικά τα δικά μας ακολουθούσαν την III και την X Μεραρχία, αλλά σήμερα ήλθεν διαταγή η III Μοίρα Γου Συντάγματος Πεδινού Πυροβολικού να πάγη ενίσχυσι στην XI Μεραρχία και στον τομέα Κίου και στη θέσι Αδά-Κιοϊ. Μόλις τ' άκουσε ο Μοσχοβίτης τραβούσε τα μαλλιά του και έλεγε: «Αχ τους....., αχ τους προδότες, θα μας παραδώσουνε». Αυτή ήτο η λογική ότι η Μεραρχία η XI ήθελε περικυκλωθή στη θέσι που πήγαινε από τους Τούρκους.

Εγώ με μερικά αραμπαδάκια που ήμουν επικεφαλής σ' αυτά πήγα σε ένα χωριό κοντά στο Κεστέλ για κάνω επίταξι κριθάρι. Πήγα και πήρα καμμιά 25νταριά σακιά. Αφού τα φόρτωσα, τα πήγα στην Πυροβολαρχία, η οποία κατά τες 5 η ώρα το βράδυ είχε καθήσει για να αναπαυθή στο δρόμο Προύσης-Κεστάλ. Τα έδωσα στα μεταγωγικά μάχης και σώματος και εγώ τράβηξα να βρω άλλα κριθάρια, σ' άλλα χωριά. Για επίταξι είχανε κανονισθή τα πέριξ της Προύσης χωριά.

25 Αυγούστου 1922-7 Σεπτεμβρίου 1922:

Σήμερα έκανα επίταξι σε κάποιο χωριό Τούρκικο, κοντά στο Δεμίρ-Τας. Εδώ στο Δεμίρ-Τας από κάμποσε μέρες βγαίνει πολιτοφυλακή και φυλάγει το χωριό από καμμιά ληστρική τούρκικη επιδρομή. Το βράδυ μένω εδώ, ο κόσμος στο Δεμίρ-Τας ανάστατος. Όλοι οι Έλληνες έχουνε ετοιμάσει τα μπαούλα και τραβούνε άλλοι για τα Μουδανιά και άλλοι για την Κίο να επιβιβαστούνε στα καράβια.

26 Αυγούστου 1922-Σεπτεμβρίου 1922:

Παίρνω μαζί μου 4 άνδρες και τραβώ για την Κίο με 7 γαϊδουράκια φορτωμένα κριθάρι. Τες 12 η ώρα τα μεσάνυχτα έφθασα στην Κίο.

[**Σημείωση:** Απ' εδώ και κάτω ο Παναγιώτης Παναγιώτου γράφει με μολύβι. Η γραφή του είναι γρήγορη και πολλές λέξεις είναι δυσανάγνωστες. Θα προσπαθήσω να αποκωδικοποιήσω όλες τις λέξεις και τα νοήματά τους].

27 Αυγούστου-9 Σεπτεμβρίου 1922:

Σήμερα πήγα για το Αδά-Κιοϊ που 'νε η Πυροβολαρχία. Κατά τας 12 η ώρα είχα φθάσει στο προωρισμένο μέρος. Η Πυροβολαρχία είχε θέσι μάχης. Έφυγα με τα αραμπαδάκια για την Κίο 4 η ώρα. Είχα φθάσει στα υψώματα της Κίου-Προύσης-Κτ.....την ώρα έβαζαν τα πυροβόλα ενός αντιτορπιλικού μας στας εχθρικές θέσεις. Κατά τες 4 η ώρα ήρχισεν και η υποχώρησις της Μοίρα μας η οποία εβάδιζε προς τον αμαξιτόν δρόμον Κίου-Προύσης. Φτάσαμε κατά τα μεσάνυχτα και στο χωριό Δεμίρ-Τας. Σ' αυτό το χωριό διεδόθη μεταξύ των στρατιωτών πως ο μέραρχος ήθελε να παραδώση τη μεραρχία στους Τούρκους. Κατόπιν αποφάσεως εξηκολούθησεν η Πυροβολαρχία την πορεία της και διά μέσου των χαραδρών βαδίζει προς Μουδανιά. Τες πρωϊνές ώρες φθάσαμε στα Τουρκοχώρια.....απέναντι από το Ελληνοχώρι Πηλαδάρι.

28 Αυγούστου-10 Σεπτεμβρίου 1922:

Το πρωϊ βρεθήκαμε σε μια χαράδρα που ανεβάζαμε τα πυροβόλα με τα σχοινιά. Μόλις ανεβήκαμε τα πεζικά το δικό μας και τα τούρκικα είχαν ανάψει στο ντουφεκίδι.

Το ψωμί μας είχε καταργηθεί από την ημέρα της οπισθοχωρήσεώς μας. Ζούσαμε με τες γαλέττες. Κατά το μεσημέρι είχα φθάσει στο Ελληνοχώρι Γενή-Κιοϊ. Το Γενή-Κιοϊ εκαίγето εκείνη την ώρα καθώς και τα άλλα χωριά που βρίσκαμε στους δρόμους. Έξω από το Γενή-Κιοϊ ήταν ένα φυλάκιο Γαλλικό (με Γάλλους στρατιώτες). Μόλις με είδαν οι Γάλλοι με περιποιήθησαν κερνώντας ούζο ένα κύπελλο. Το εργοστάσιο οينوπνευματοποιΐας που ήταν στο Γενή-Κιοϊ εκαίγето και αυτό.

Βάδιζα προς τα Μουδανιά στο δρόμο μου'παν πως το φρουραρχείο το είχαν καταλάβει οι Τούρκοι από τες 10 η ώρα το πρωϊ. Η ώρα ήτο 2 μ.μ. Αναγκάστηκα να πάγω να βρω την Πυροβολαρχία μου. Κοντά στο Γενή-Κιοϊ αι σφαίρες από το τουρκικόν πυροβολικόν σκάγανε δεξιά και αριστερά. Τες βραδινές ώρες είχα φθάσει στο Τουρκικό το χωριό που 'νε κοντά στο Γενή-Κιοϊ. Και τη νύχτα ο πόλεμος δεν είχε πάψει ούτε λεπτό. Τα πυροβόλα (δικά μας και τούρκικα) βάλανε αδιάκοπα.

Κατά τες 10 η ώρα τη νύχτα αναγκάστηκα να βαδίσω προς τα Μουδανιά. Είχα φθάσει στα Μουδανιά στες 12 η ώρα τα μεσάνυχτα. Έμαθα πως οι Έλληνες στρατιώται παραδίδονταν στους Γάλλους στρατιώτας και ότι τους στέλνουν με βαπόρια στην Ελλάδα, αφού πρώτα τους αφώπλιζαν. Πήγα και εγώ, παρέδωσα τον οπλισμό μου, με βάλανε στην αποθήκη του σταθμού και κατόπιν - «Τι ειρωνεία»- ακούω ένα Γάλλο αξιωματικό να λέγη.....μάς παρέδωσαν στους Τούρκους.

Η αιχμαλωσία [στα Μουδανιά]**29 Αυγούστου 1922- 11 Σεπτεμβρίου 1922**

Εδώ τελείωσαν οι 74 σελίδες του μικρού τετραδίου του Π. Παναγιώτου.

[Σε ελεύθερα φύλλα του Αρχείου του Παναγιώτη Παναγιώτου βρήκα μια περιγραφή της τελευταίας δραματικής ημέρας του (29 Αυγούστου-11 Σεπτεμβρίου 1922), που παραδόθηκε στους Γάλλους και αυτοί τον παρέδωσαν στους Τούρκους. Αντιγράφω]

29 Αυγούστου-11 Σεπτεμβρίου 1922 [και σημειώνει 30 ή 12]

Και σήμερα πρωϊ-πρωϊ αγώνας πυροβολικού εχθρικού και δικού μας γίνεται. Τα βλήματα διασταυρώνονται. Χάνω τα ίχνη της Πυροβολαρχίας μου από χθες. Τραβώ για τα Μουδανιά. Οι σφαίρες σφυρίζουν δεξιά και αριστερά. Δεν ξέρω τι ώρα είναι. Περνώ τα Γαλλικά φυλάκια πού 'ταν στο Γενή-Κιόϊ και στο δρόμο της σιδηροδρομικής γραμμής και μπαίνω στην πόλι των Μουδανιών, προχωρώ και φτάνω στην αποβάθρα.

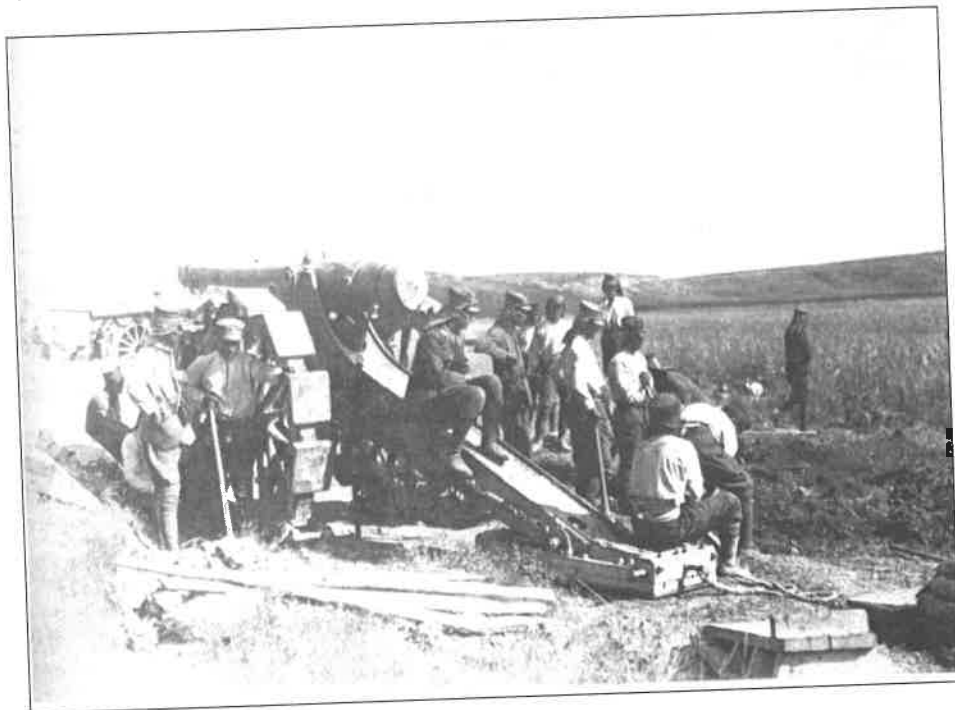
Εδώ βρίσκω πολλούς πρόσφυγας στιβαγμένους τον ένα πάνω στον άλλο. Ρωτώ ένα πολίτη Έλληνα τι γίνεται και μου λέγει. Το φρουραρχείο το πήραν οι Γάλλοι και το παράδωσαν στους Τούρκους τσέτες. Οι πολίται οι Τούρκοι όσους βρίσκαν Έλληνες στρατιώτες τους πελεκούνε. Τους πρόσφυγας, μου λέγει, τους έχει παραλάβει η Γαλλία να τους διώξη. Ελληνικά βαπόρια ή πολεμικά κανένα δεν φαίνεται, ούτε εμπορικά, ούτε αντιτορπιλικά. Μονάχα ένα ή δύο Γαλλικά αντιτορπιλικά και τίποτα άλλο.

Ξεκινώ να φύγω και να πάρω το δρόμο για την Πυροβολαρχία μου με μερικούς άλλους στρατιώτας. Στο δρόμο πού 'ταν το Γαλλικό φυλάκιο μάς λέγει γαλλιστί.....δηλαδή απαγορεύεται. Φεύγουμε και πάλιν για την πόλιν των Μουδανιών περιμένοντας πότε θα έλθη η Πυροβολαρχία μας. Ακούγω μια διάδοση ότι όσοι παραδίδονται στους Γάλλους τους αποπλίζουνε και τους διώχνουνε με Γαλλικά βαπόρια στην Ελλάδα. Ωραία σκέψις. Πηγαίνουμε με μερικούς άλλους συναδέλφους μου και παραδινόμαστε στους Γάλλους. Μας κράτησαν και εγώ δεν ξέρω πόσες ώρες, οπότε ακούγω τον Γάλλο αξιωματικά να λέγει:

Allez dit, l' officier Kemalist, de venir ici,
pour reprendrai les Greces soldats prisonnier ⁴²

⁴² . Τη μετάφραση του κειμένου δίδει ο Π.Π. στο τέλος του παρόντος ημερολογίου σε κάποια επιστολή που γράφτηκε όταν επέστρεψε από την αιχμαλωσία την «Τετάρτη της Ανάστασης, 29 Μαρτίου / 11 Απριλίου 1923, ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ» και έχει ως εξής: «Πήγαινε να πης του Κεμαλικού αξιωματικού να' ρθή εδώ να παραλάβη τους Έλληνες στρατιώτας αιχμαλώτους» (Βλ. στη σελίδα 111 του παρόντος).

Μόλις τ' άκουσα το prisonnier [φυλακισμένους] και το Kemalist officier [αξιωματικός του Κεμάλ] αμέσως χάσαμε κάθε ελπίδα ζωής, λευτεριάς και φευγάλας. Μας κλείσανε μέσα σ' ένα κτίριο του σταθμού και περιμέναμε ώρα με την ώρα την καταδίκη.

Φωτογραφία και λεζάντα από την Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε. (1978), τόμος ΙΑ', σ. 175: «Η μάχη του Εσκή Σεχίρ της 8^{ης} Ιουλίου 1921 υπήρξε από τις σημαντικότερες της Μικρασιατικής εκστρατείας και σ' αυτήν έλαβε μέρος μεγάλος αριθμός μονάδων και από τις δύο πλευρές. Επάνω: βαρύ ελληνικό πυροβόλο στο πεδίο της μάχης του Εσκή Σεχίρ, το απόγευμα της 8^{ης} Ιουλίου 1921» (Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο)».

Σημείωση: Στη μάχη του Εσκή Σεχίρ έλαβε μέρος και ο λοχίας Παναγιώτης Παναγιώτου, ο οποίος υπηρετούσε στο Γ' Σώμα Στρατού, στο Γ' Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού, ΙΙΙ Μοίρα, 7^η Πυροβολαρχία.
(Βλέπε στη σελίδα 65 και εξής του παρόντος)

ΜΕΡΟΣ Γ΄

[ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΤΟΥ Β΄ ΜΕΡΟΥΣ]

ΦΡΙΧΤΗ ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑ ⁴³

[Το Γ΄ Μέρος αυτό είναι συνέχεια του Β΄ Μέρους.

Είναι γραμμένο σε λυτά φύλλα δημοσιογραφικού χαρτιού (χαρτί εφημερίδας) χωρίς γραμμές. Πρέπει να είναι γραμμένα με στυλό μελάνης. Είναι γραμμένα σε 58 αριθμημένες σελίδες (16Χ26 εκατοστών) από τον ίδιο. Από τις 19 Φεβρουαρίου 1923 σημειώνει και ημερομηνίες με κόκκινα ιδιαίτερα γράμματα].

⁴³ . Ο Επιμελητής του παρόντος για το Γ΄ αυτό μέρος του Ημερολογίου του Π.Π. (Η φριχτή αιχμαλωσία), που ήταν αδημοσίευτο, προέβη στις εξής ενέργειες:

1. Δημοσίευσε άρθρο στην εφημερίδα «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ» (15-08-1997) με τίτλο «Από το ημερολόγιο ενός στρατιώτη του 1922. Ημέρα τιμής και μνήμης για τα θύματα της Μικρασιατικής καταστροφής», παρουσιάζοντας αποσπάσματα του εν λόγω ημερολογίου με φωτογραφία του Παναγιώτη Παναγιώτου.
2. Σε εκδήλωση της Πολιτιστικής Εστίας Μικρασιατών Νέας Ιωνίας Μαγνησίας «ΙΩΝΕΣ» με τίτλο «ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ 1997», παρουσίασε στο Δημαρχείο Νέας Ιωνίας (08-12-1997) μέρος του ημερολογίου αυτού.
3. Στο βιβλίο του «ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΕΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΜΑΓΝΗΣΙΑ» (Έκδοση Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Νέας Ιωνίας, 2008, στο κεφάλαιο 7 (Αιχμάλωτοι-Επιστροφή αιχμαλώτων στον Βόλο) στις σελίδες 105-106, δημοσίευσε μέρος του ημερολογίου αυτού, συνοδευόμενη και από φωτογραφία του Π. Π, με τίτλο «Ένας αιχμάλωτος, ο λοχίας Παναγιώτης Παναγιώτου, από την Αγία Παρασκευή Βόλου» (Ήταν το δημοσίευμα της εφημερίδας «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ» (15-08-1997).

1

Φρονίμι διχμαζυγία.
 Γραφοί μου ήταν να παραδοτώ στα
 άνωτάτα Γαλλικά χέρια και να μη πα-
 ραδόσαν και αίνω στα νύχια του λίγρι
 του λωρμεν. Η ήρμυνη ήρη ήλθε ο λωρμεν
 αζυραλμιάς μαρ με 10 πουρ όμμα
 και με παραγάβειν ήμασαν παρμεν
 του σπαλιώη και άνω μεν άνω χαρ-
 φη μεν ουγαν άνε για μεν προίτα λρι
 χάιση. Διό όρμιο όρμη ουγεμοίσαν ήσαν
 ήσαν. Αλλα ουρσιά φτάς με στο
 βιδυροόρμιο σάδμιο Γουραύμαρ 10
 ηγιομερα άωζω άνω λα Μουδανιδ. Κα
 λών ην ένδραμε στη Μεσόωγη. Διό όρμιο
 ωνία, δίγα και ζιζο. Ηδη διδουχίη σκε-
 λήηη μεν πουλάν άαυσε το χρι έαν
 να μάη ην σλαυή, να όρσοοδη άνω

Φριχτή αιχμαλωσία

[; ...] αυτές τες γραμμές μου λέγω.
Γραφτό μου ήταν να παραδοθώ στα
απαίσια Γαλλικά χέρια⁴⁴ και να με
παραδόσουνε και αυτοί στα νύχια του
Τίγρι των Τούρκων.

[Πορεία από τα Μουδανιά προς την Προύσα]

Τις πρωϊνές ώρες ήλθεν ο Τούρκος
αξιωματικός μαζί με 10 γιουρούκια⁴⁵ και
μας παραλάβανε είμασταν καμμά 700
στρατιώτες και από μέσα από χαράδρες
μας πηγαίνανε για την Προύσα
τρεχάτους⁴⁶. Στο δρόμο όμως πελεκούσαν
έναν-έναν. Μετά πορεία φτάσαμε στο
σιδηροδρομικό σταθμό Γιουρούκαλι 10
χιλιόμετρα απέξω από τα Μουδανιά.
Κατόπιν φτάσαμε στη Μεσόπολι. Στο
δρόμο πείνα, δίψα και ξύλο. Ένας
δυστυχής στρατιώτης μας κοντά μου
άπλωσε το χέρι του να κόψη ένα σταφύλι
να δροσισθή από

⁴⁴ . Εδώ ο Π.Π. ξεσπάει κατά των Γάλλων, που στο πλαίσιο της Συμφωνίας της Άγκυρας που είχαν υπογράψει με τον Κεμάλ (20 Οκτωβρίου 1921) παίζουν το ρόλο του Πόντιου Πιλάτου και υποστηρίζουν τα τουρκικά συμφέροντα και γι' αυτό εδώ οι Γάλλοι αξιωματικοί φέρθηκαν, όπως φέρθηκαν. (Βλ. σελίδα 69 στη σημείωση 31 του παρόντος).

⁴⁵ . «γιουρούκια» αποκαλούσαν οι Έλληνες τους Τούρκους στρατιώτες.

⁴⁶ . Τα ίδια γράφει και ο Ηλίας Βενέζης στο βιβλίο του «*το νόμμερο 31328*» (49^η έκδοση, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Ι.Δ. Κολλάρου και Σιας Α.Ε., Αθήνα 2006, σ. 86-87): «*Όλοι φωνάζαν. Κι όμως όλοι τρέχαμε μη μείνουμε πίσω. Τρέμαμε πως όποιος μείνει τελευταίος θα τον σκοτώσουν. Ο ένας βιαζόταν να προσπεράσει τον άλλο... Έεκολλούσαμε, στα πεταχτά, τ' ακάθια απ' τις πατούσες και τρέχαμε. Τρέχαν από πίσω μας κ' οι στρατιώτες με τ' άλογα, και μάς χτυπούσαν με τα κοντάκια μη σταθούμε...».*

²
 Ἰδὲ ἀρωγία, ἄλλα ἐὼς μύθου οἱ κ
 τινὲς φησὶ. Πάρα κωκίδημι ἐὰν τῶνος
 χερσὶ δ' αὖ σὸν σποδὸν ματ τῶνος, ὅτι οἱ
 Γυλαοῦρη, ἀνόμα ἐξαμοζονδῆ καὶ ἐὼ
 τρώχη ἰδὲ σφαιρῆτα τῶν. ἔρχεται τῶν
 ὁ σφαιρῆτα ὁ τῶνος καὶ ἐὼ ἀρχὴ
 σὸν ζῆσο, κατόων ἔχεν αὐτὸ ἐὼν ἄλλος
 ἰσοῖα, ἐξίτη καὶ σφαιρῆτα καὶ ἐὼ
 εἶδεν αὐτὸ ἐξὲ σφαιρῆτα σὸν κφαιρῆτα.
 ἢ ἄλλοι σὸν δὲ μὲν κφαιρῆτα. Τί φησιν
 ἢ τοῖς ἐκείνη καὶ ἔσαν. Πῶς καὶ ἐὼν
 αὐτὸ καὶ ἔσο. ἄλλοι μὲν ὁ ἴσως ἐ-
 μένει αὐτὸ καὶ ἐὼν κφαιρῆτα καὶ
 βραδυοῦρη καὶ ἔρχεται τὸ μαῖον κα-
 τὰ ἐκείνη καὶ αὐτὸν τῶνον. Φραδα-
 με σὸν ἐὼν κφαιρῆτα. Καὶ ἐὼν τὸ ζῆσο ἐ-
 γαν σὸν ἔκφρασις δὲ λαφί. Εὐ-
 καὶ ἀνε μὲν κφαιρῆτα. καὶ ἐὼν κφαιρῆτα
 καὶ καὶ ἐὼν καὶ καὶ ἐὼν

τα αμπέλια, αλλά του κόστισε όλη του τη ζωή. Παραπονέθηκε ένας Τούρκος χωριάτης στον συνοδό μας Τούρκο, ότι ο Γκιαούρης, ακόμα εξακουλουθεί και του τρώγει τα σταφύλια του. Έρχεται λοιπόν ο στρατιώτης Τούρκος και τον αρχίζει στο ξύλο, κατόπιν ήλθεν και ένας άλλος ιππέας βγάζει την σπάθα του και του δίνει πέντε έξη σπαθιές στο κεφάλι του. Το άνοιξε σε δυο μέρη κοντά μου. Τι φρίκη ήτο εκείνη την ώρα. Πήγα να πεθάνω από τον φόβο. Αλλοίμονο όποιος έμενε πίσω από την φάλαγγα ως βραδυπορών τον έτρωγε το μαύρο πελεκίδι του απαίσιου Τούρκου. Φτάσαμε σε ένα χωριό. Και εδώ το ξύλο ήταν στην ημερησία διάταξη. Σκοτώσανε μερικούς. Τους υπολοίπους μας πήραν και μας πήγαν σε κάτι υψώματα που ήταν η Τουρκική Μεραρχία.

[Μαρτύρια και εξευτελισμοί των αιχμαλώτων]

Εκεί ήτο που ήτο. Έφριξε το μάτι μου. Ήλθαν και ρίχτηκαν σαν τους πεινασμένους λύκους κατ' επάνω μας. Εδώ μας πήραν μπροστά στα μάτια των γαιδουριών Τούρκων αξιωματικών τα χιτώνιά μας, πανταλόνια μας, μανδύα μας, άρβυλλά μας, κάλτσες, εσώβρακα, πουκάμισα και λεπτά⁴⁷. Μας έδειραν ανηλεώς με ξύλα με σπαθιά και με ό,τι άλλο μέσο βρισκανε πρόχειρο. Εν τω μεταξύ κατέβηκε και ένας Γάλλος αξιωματικός υπολοχαγός του πυροβολικού και έτσι έπαψαν λιγάκι να μας κτυπάνε. Μαζί μας ήταν αιχμάλωτος και ένας ή δύο Τσερκέζοι⁴⁸. Μόλις τους αντιληφθήκανε αμέσως τους πήραν με τες κλωτσές, στο ξύλο, τους ξεγύμνωσαν και τους σκότωσαν με δύο όπλα που πέσανε.

Από εδώ μας πήραν και από το Δημόσιο δρόμο μάς πηγαίνουν για την Προύσα, σε ένα χωριό που περνούσαμε κι όπου εκαίγεται ακόμη βγήκαν οι Τουρκάλες με γιαταγάνες παμπάλαιες, με σπάθες, με όπλα και κοντόξυλα για να μας κάνουνε υποδοχή⁴⁹. Τι γινότανε αυτή την ώρα, ο καθένας σαν τρελλός έτρεχε για να γλυτώση. Έφευγε από την φάλαγγα τον πυροβολούσαν οι σκοποί, έμεινε μέσα στη φάλαγγα τον σκοτώνανε οι γυναίκες. Τρεχάλα, πρώτη φορά στη ζωή μου. Μια Τουρκάλα κυνηγούσε έναν με το σπαθί της κοντά της πήγαινα και εγώ τρέχοντας. Είδε πως δεν μπόρεσε να τον φθάση γυρίζει για να μου την δώσει εμένα, κείνη την ώρα σκύφτω και περνά κάτω από το σπαθί της, την ώρα που το σήκωνε. Αν την έτρωγα την σπαθιά, έπρεπε να τη φάγω ξυριστά και να μου πάρη το κεφάλι και τες πλάτες μου. Τη γλύτωσα.

Τώρα να ιδούμε και παρακάτω. Παρακάτω άλλη υποδοχή οι άνδρες με τα ξύλα, με τα σπαθιά και με τα παληοκαρυοφίλια μας περιμένουν, φτάνουμε,

⁴⁷ . Τα ίδια γράφει και ο Ηλίας Βενέζης στο βιβλίο του «το νούμερο 31328» (49^η έκδοση, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Ι.Δ. Κολλάρου και Σιας Α.Ε., Αθήνα 2006, σ. 74): «-Τσικάρ! (βγάλ' το) λεν οι στρατιώτες, και μας δείχνουν τα παλτά μας. Δεν κατάλαβα, μα είδα τους άλλους δυο πού' πιασαν να ζεντύνονται. Αρχισα κ' εγώ. «Τσικάρ! τσικάρ!» φώναζαν ολοένα οι στρατιώτες. Βγάλαμε σιωπηλοί τα σακάκια, ύστερα τα πανταλόνια, τα παπούτσια, τις κάλτσες. Σα μείναμε μοναχά με τη φανέλα και το σώβρακο, μας σπρώξαν...»

⁴⁸ . Για τους Τσερκέζους διάβαζε περισσότερα στη σελίδα 104, σημείωση 55 του παρόντος.

⁴⁹ . Η «υποδοχή» αυτή μοιάζει με παρόμοια που περιγράφει ο Χρήστος Α. Σπανομανώλης στο βιβλίο του «Αιχμάλωτοι των Τούρκων», β' έκδοσις 1969, Αθήναι, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Ι.Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε., σελ. 90: «Τέλος πλησιάσαμε στο Ουσάκ. Από μακριά είδαμε μαύρο καπνό να υψώνεται πάνω από την πόλη. Φτάσαμε στα πρόθυρά της. Η διάδοση του ερχομού μας είχε κυριαρχήσει την πόλη. Άνδρες, γυναικόπαιδα, γέροι μάς περίμεναν...να μας κάνουν υποδοχή. Μόλις ζυγώσαμε, χίμηζαν εναντίον μας σαν κοράκια. Αρχισαν να μας κτυπούν με ξύλα, με πέτρες, με σίδερα, με κεραμίδια, με τούβλα...»

πέφτουν κατ'επάνω μας και την γλυτώνω⁵⁰.

Φτάνουμε σ' ένα ποτάμι διψασμένοι εκεί τρέξαν μπουλούκια, μπουλούκια οι δικοί μας να πιούνε νερό. Οι Τούρκοι οι σκοποί αμέσως τους άρχισαν στο ντουφεκίδι και σκότωσαν κάμποσους.

[Στην Προύσα με βρισιές και φτυσίματα...]

Όλο τον δρόμο έως την Προύσα καλπασμό τον πήραμε. Φτάσαμε στην Προύσα. Η Προύσα είναι σημαιοστολισμένη. Παντού κόκκινη και πράσινη σημαία. Ο κόσμος μάς περίμενε και δω να μας κάνει την υποδοχή. Βρισιές, φτυσίματα και ξύλο και δω δεν έλειψαν. Τα περισσότερα που μας τα΄καναν ήταν το άτιμο ισραηλιτικό στοιχείο. Για να αποκτήσει την εύνοια του Κεμάλ.

Το βράδυ μας πήγαν σε μια φυλακή και κοιμηθήκαμε κοντά στο ταχυδρομείο. Το πρωί μας βγάλαν έξω και μας μετρήσανε. Από 700 που είμασταν μονάχα καμμιά 400 βρήκαμε, οι άλλοι 300 μείνανε να φυλάζουνε τα παληοχώραφα. Το πρωί μάς μετακόμισαν στην Κεμαλική σχολή των αξιωματικών. Το βράδυ φέρανε και όλη περίπου την Μεραρχία. Παρεδόθησαν εις τους Γάλλους 12.000 στην Προύσα όμως που μετρηθήκαμε μονάχα με 9.800 ή 10.000 βρεθήκανε οι άλλοι μείναν κι αυτοί σκοποί στους δρόμους και στα χωράφια. Όλοι είμαστε με δίχως ρούχα.

Μετά από δυο μέρες ζητούνε ποιοι ήταν στα πυροβολικά να βγούνε έξω, γιατί τα κλείστρα από τα κανόνια και τα σκοπευτικά όργανα άλλα είχαμε σπάσει και άλλα είχαμε κρύψει. Πληροφορίες ζήτηγε ένας Τούρκος αντισυνταγματάρχης του Πυροβολικού. Βγήκαμε λοιπόν 140 άτομα του πυροβολικού λοχίαι και στρατιώται. Πολλούς τους έδειραν γιατί είμασταν του πυροβολικού και γιατί τα κλείστρα τα σπάσαμε και τα κρύψαμε. Πρώτη φορά βλέπω στα χρονικά της ζωής μου τέτοιο ξύλο. Τους ξαπλώνανε χάμο, μπρούμυτα και δέρνανε ανηλεώς. Τα κορμιά των δερομένων είχαν γίνει όλο πληγές και μαύρα από το ξύλο. Μας είπαν ότι πρέπει να βρούμε τα κλείστρα ή δ' άλλως θα μας σκοτώσουνε. Μερικοί πού' ξεραν πού τά' χανε κρύψει υποσχεθήκαμε πως θα τα βρούνε και έτσι γλυτώσαμε οι υπόλοιποι το ξύλο. Μετά από δυο μέρες μας διώχνουνε 120 άνδρες για τα Μουδανιά να βρούμε τα κλείστρα και τα σκοπευτικά όργανα. Ο δρόμος από την Προύσα έως τα Μουδανιά καθώς και τα χωράφια δεξιά και αριστερά

⁵⁰. Και εδώ η «υποδοχή» αυτή μοιάζει με αυτή που αφηγείται ο Νικόλας Κοζάκογλου στο βιβλίο του Στρατή Δούκα «Ιστορία ενός αιχμαλώτου» (έκδοση δεκάτη, 1982, ΚΕΔΡΟΣ), σ. 13: «Εκεί πάλι μας περίμεναν μπουλούκια μπουλούκια, γέροι άνθρωποι, εξήντα ως ογδόντα χρονώ, με παλιές μαχαίρες, και σα φθάσαμε κοντά ρίχτηκαν απάνω μας, φωνάζοντας στο λοχαγό: Αφήστε μας να κάνουμε ό,τι θέλουμε».

γεμάτα κορμιά λεβέντικα, γεμάτα σφρίγος κοιμόντουσαν τον αιώνιο ύπνο με τες ιδέες τες γαλάζιες κι όμορφες. Φτάσαμε τες βραδυνές ώρες νηστικοί στα Μουδανιά, τα χωράφια και δω στα Μουδανιά γεμάτα από κορμιά, σκοτωμένοι άλλοι με όπλα, άλλοι με τσεκούρια στο κεφάλι κι άλλοι με ξιφιές. Το βράδυ μείναμε μέσα σ' ένα σπίτι των Μουδανιών.

Στην αποβάθρα ήταν ακόμη ο προσφυγικός Ελληνικός κόσμος. Αλλά περιορισμένος και περιφρουρημένος από μερικούς Γάλλους στρατιώτες.

(...γινήκαμε νεκροθάφτες και θάφταμε τα Ελληνικά κορμιά)

Την άλλη μέρα αμέσως γινήκαμε νεκροθάφτες και θάφταμε τα Ελληνικά κορμιά που κοντεύανε να βρωμήσουνε. Η μόνη μας δουλειά ήτο να ανοίγουμε λάκους και να τους βάζουμε με 50, 20, 100 μαζεμένους μέσα μονάχα των χωραφιών της περιφέρειάς της πόλεως Μουδανιών. Τους άλλους τους αφήκαμε άταφους και τους φάγανε οι σκύλλοι, οι λύκοι, τα τσακάλια και τα όρνια πάνω σ' ένα ύψωμα των Μουδανιών ήταν 200 με 300 τσερκέζοι σφαγμένοι. Κάτω στην παραλίαν των Μουδανιών από το Γενή-Κιοϊ (Νεοχώρι) μέχρι το Αρναούτ-Κιοϊ (Αρβανιτοχώρι) όλη η παραλία, τα χωράφια, οι δρόμοι, γεμάτοι κορμιά από φαντάρους και γυναικόπαιδα⁵¹. Συγκινητικόν το θέαμα να βλέπεις τη μητέρα με τα παιδιά της αγκαλιά σκοτωμένη. Άλλες ξεκοιλιαμένες, άλλες με κομμένα τα βυζιά και με ό,τι άλλο είδος βασανιστήριο. Επί πολύν καιρόν θάφταμε κορμιά.

Αφού τελείωσαν τα κορμιά μαζεύαμε τα υλικά που άφησεν η ψωροκώσταινα, δηλαδή βλήματα, φυσίγγια, μάνλιχερ και ό,τι άλλο χαλασμένο είχε αφίσει. Το ζήτημα των κλειστρων ελησημονήθη. Η δουλειά κατ' αρχάς ήτο βαρειά. Μαζεύαμε τα βλήματα, αργότερα δεν ήτο και τόση βαρειά.

Πολλές φορές μάς πέρναν και διάφοροι πολίτες και δουλεύαμε κι έτσι μας δίδαν και τρώγαμε κι αυτοί. Η δουλειά που κάναμε σ' αυτά τα σπίτια ήταν του ντουβαρτζή (κτίστη), του μαραγκού και ό,τιδήποτε άλλη δουλειά που πέρναγε από τα χέρια μας. Στα Μουδανιά όλοι τα περάσαμε σχετικώς καλά. Υγεία καλή. Η διατροφή μας αναλόγως από άλλας αποστολάς αιχμαλώτων ήτο καλή. Και, κατ' αρχάς που φάγαμε ξύλο από το Τάγμα ασφαλείας του Κεμάλ του επανομασθέντος Ελληνιστί Τάγμα του Γύπαρη. Μονάχα ένας απέθανε δηλητηριασθείς με στριχνίνη νομίσας ότι ήτο κινήνη όταν την έλαβε (και αυτός ήτο στρατιώτης του πυροβολικού Γεώργιος Δούφας από κάπου της Δυτικής Μακεδονίας).

⁵¹. Και εδώ τα ίδια αφηγείται ο Νικόλας Κοζάκογλου στο βιβλίο του Στρατή Δούκα «Ιστορία ενός αιχμαλώτου» (έκδοση δεκάτη, 1982, ΚΕΔΡΟΣ), σ. 12: «Οι δρόμοι δεξιά και αριστερά ήταν σπαρμένοι από πτώματα και μύριζαν».

Έτσι όπου βαδίζαμε με καμιά ελπίδα ότι θα ξαναϊδούμε τα σπίτια μας. Μονάχα όλοι ανεξαιρέτως οι αξιωματικοί Τούρκοι για παρηγοριά μας λέγανε : «Άντε και λίγες μέρες ακόμη και θα πάτε στη Μεμλεκέτ, δηλαδή στην πατρίδα»⁵². Δεν αντιλαμβάνεται κανένας την στενοχώρια που έχουμε και ξάφνου που μάς φαίνονταν όλα γύρο μας μαύρα και σκοτεινά, αμέσως έρχεται η καλή είδησις της φευγάλας μας για να μας γιάνη την στενοχώρια. Χαιρόμαστε όσο δεν μπορεί να φαντασθή κανένας.

Για τη Μεμλεκέτ [πατρίδα]

Τέσσερες μέρες προ της Τυρινής Αποκρηάς μάς ήλθε κάποιος γιουρούκι ανθυπολοχαγάκι του λόχου πού' μασταν αιχμάλωτοι και μας είπε «Άϊντε ντορτ γιουν , σόρα μεμλεκέτ», «αϊντε ακόμη τέσσερες μέρες και έπειτα θα πάτε στην πατρίδα σας» και μας είπε πια με τόνο αποφασιστικό, γιατί άλλες φορές μας τ' πε ο λοχαγός ο Τούρκος Καντρίμ Εφέντης (πολύ καλός αξιωματικός, Διοικητής τότε του Τάγματος αιχμαλώτων Μουδανιών) και ποτέ δεν πραγματοποιούτανε. Σαν όνειρο καλοκαιρινής νύχτας μας φαινότανε και περιμέναμε πότε τέλος πάντων ήθελε πραγματοποιηθή εκείνη η επιστροφή για την Μεμλεκέτ (την πατρίδα).

Την Καθαρά Δευτέρα ήλθεν ο λοχαγός των Ελλήνων γκιαούρηδων (αιχμαλώτων) με τον ανθυπολοχαγό του και τον υπασπιστή του Τάγματος που ανήκε και εκείνος ο λόχος και μας είπαν πως πάνε πια! αύριο το δίχως άλλο (δηλαδή την Καθαρά Τρίτη) πρέπει εξάπαντος να πάμε στην Προύσα ν' ανανταμωθούμε μαζί με τους άλλους αιχμαλώτους και κείθε να πάμε για την Μεμλεκέτ. Οι αιχμάλωτοι τους ευχηθήκανε και εις ανώτερά τους. Μας ευχαριστήσανε για την ευχή μας και φύγανε.

Το πρωϊ-πρωϊ της Καθαράς Τρίτης μάσαμε τα λίγα πράγματά πού'χαμε στες φτωχικές μας παράγκες γιατί τα περισσότερα μάς τά'χαν πάρει κατά το διάστημα που πιασθήκαμε αιχμάλωτοι τα γιουρούκια και που είμασταν αιχμάλωτοι. Στις 8 ½ με 9 η ώρα πάνω-κάτω το πρωϊ αφού μας δώσανε για μια μέρα ψωμί και λίγες εληές, πράγματα πολυτελείας στον Τουρκικό Στρατό , φύγαμε για την Προύσα με την ελπίδα για την Μεμλεκέτ (πατρίδα). Στην Προύσα από καμιά εξηνταριά σωφέρνηδες που βρήκαμε, δεν βρήκαμε

⁵². Εδώ ο Π.Π. δεν σημειώνει την ημερομηνία που οι Τούρκοι αξιωματικοί τους είπαν το ευχάριστο νέο, ότι δηλαδή «θα πάτε στην πατρίδα σας», αλλά πρέπει να ήταν μέσα στο πρώτο δεκαήμερο του Φεβρουαρίου του 1923, γιατί στο πλαίσιο της Συνθήκης της Λωζάνης, στις 30 Ιανουαρίου 1923, είχε υπογραφεί μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας Πρωτόκολλο για την ανταλλαγή των αιχμαλώτων και των πληθυσμών. Αυτό θα το ήξεραν οι Τούρκοι αξιωματικοί, αλλά το αγνοούσαν οι αιχμάλωτοι και ο Π.Π. και γι' αυτό και δεν το αναφέρει πουθενά (Βλέπε: Δημήτρης Κωνσταντάρας-Σταθαράς «Μικρασιάτες πρόσφυγες στη Μαγνησία», έκδοση Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Νέας Ιωνίας Μαγνησίας, 2008, σελ. 80).

άλλους αιχμαλώτους. Σιγά-σιγά άρχισαν να καταφάνουνε από διάφορα τσιφλίκια, χωριά και πολιτείες διάφορες αποστολές αιχμαλώτων. Μαζευτήκαμε καμμιά 800σαρια.

Οι τελευταίες αποστολές ήταν οι αιχμάλωτοί μας πτώματα εντελώς, μόλις κρατιούνταν στα πόδια των. Στο διάστημα ως που νά'ρθουν στην Προύσα μια αποστολή δική μας είχανε πεθάνει στο δρόμο καμμιά εικοσαριά και ταφήκανε στους δρόμους αφού τους ρίξανε λιγάκι χώμα. Και περισσότερο να τους ρίχνανε τι θέλανε να καταλάβουν; Αυτοί πεθαμένοι και πεθαμένοι ήτανε! Θα μου πη κανείς πως μπορεί να τους ξεθάψουνε τίποτε λύκοι, τσακάλια, σκυλλιά κ.λ.π. σάμπως είναι αυτοί που φάγανε τα σκυλλιά, τα τσακάλια και οι λύκοι! Φάγανε κι άλλα κορμιά που δεν μπορεί κανένας να τ' απαριθμήση.

Στην Προύσα μείναμε καμμιά δεκαριά μέρες. Στο διάστημα που μείναμε στην Προύσα πέθανε και κάποιος στρατιώτης από το Τατάρ της Λαρίσης (ο Δημήτριος Πετρίκης). Μας λένουν πως θα πάμε στην Νικομήδεια [*έχει διαγραμμένη τη λέξη με γραμμές*] Σαπάντζα κι από κει για την Νικομήδεια να μπούμε στα βαπόρια!...Άλλοι μας λένουν πως από το Καρά-Κιόϊ θα πάμε στην Σμύρνην. Κανείς δεν ξέρει τίποτα, ούτε τι του γίνεται!! Αφού μαζευτήκαμε όλοι αμέσως μας πήραν και μας πηγαίνανε για την Νικομήδειαν.

[Αναχώρηση από την Προύσα και περιποίηση στα χωριά Κεστέλ και Τύπος από τούρκικες οικογένειες]

19 Φεβρουαρίου 1923 [με κόκκινο μελάνι]

Φύγαμε λοιπόν από την Προύσα, που μας συνέδεσε δυο, τρία χρόνια, στις 19 Φλεβάρη του 1923 στες 8 η ώρα. Κατά τας 11 η ώρα φθάσαμε στο Κεστέλ της Προύσης. Εδώ βρήκα τους άλλοτε φίλους μου Μεμετήδες, Χασάνηδες κ.λ.π. Εδώ βρήκα και το όμορφο Τουρκάκι του Κιαμήλ, παιδί του Χασάν του μπαξεβάνι, πού' χει μπαξέ κατά το όμορφο Σουσουρλού. Μόλις με είδε αμέσως πέταξε από τη χαρά του, αμέσως οι φίλοι μου Τούρκοι με προσφέρανε κάθισμα να καθήση ο Τσαούσης των ο Παναγιώτης. Μού' παν αν πέρασα καλά στο διάστημα της αιχμαλωσίας κι έφαγα ξύλο ή με κακοποίησανε οι Τούρκοι στρατιώται. Εγώ τους είπα ότι στην μπόρα την μεγάλη έφαγα ξύλο και κοντακιές. Ο Κιαμήλ λυπήθηκε κατάκαρδα και μού' πε «Γιατί με σεν καλό άντρωπο», «Αι βρε Κιαμήλ όλα τα δάκτυλα δεν είναι ίσα». Μου πρόσφεραν καφέδες, τσάϊ. Συστάσεις ότι ήμουν καλός δώκανε σ' ένα γιουρούκι αξιωματικό Τούρκο και τον καταστήσανε προσεκτικό μήπως στο δρόμο γίνη καμμιά παρεξήγηση από τους χωριάτες και με πειράζουνε. (Εκεί μάθαμε από κάτι γνωστούς καλούς πολίτες Τούρκους ότι θα πάμε στο Ισμίτ (Νικομήδεια). Μού' δωκαν θάρρος

ότι θα πάμε στο Ισμίτ (Νικομήδεια) και από κει θα μας διώξουνε για την Μεμλεκέτ. Τους αποχαιρέτησα και αφού με εφοδιάσανε από καπνό, ψωμί και άλλα τρόφιμα με αποχαιρέτησαν με το «Χαϊρ ολσούν!!...» [=με το καλό].

Κατά τες βραδυνές ώρες φθάσαμε στο χωριό Τύμπος,⁵³ όπου άλλοτε είχαμε αφήσει το άχρηστο υλικό της Πυροβολαρχίας μας).

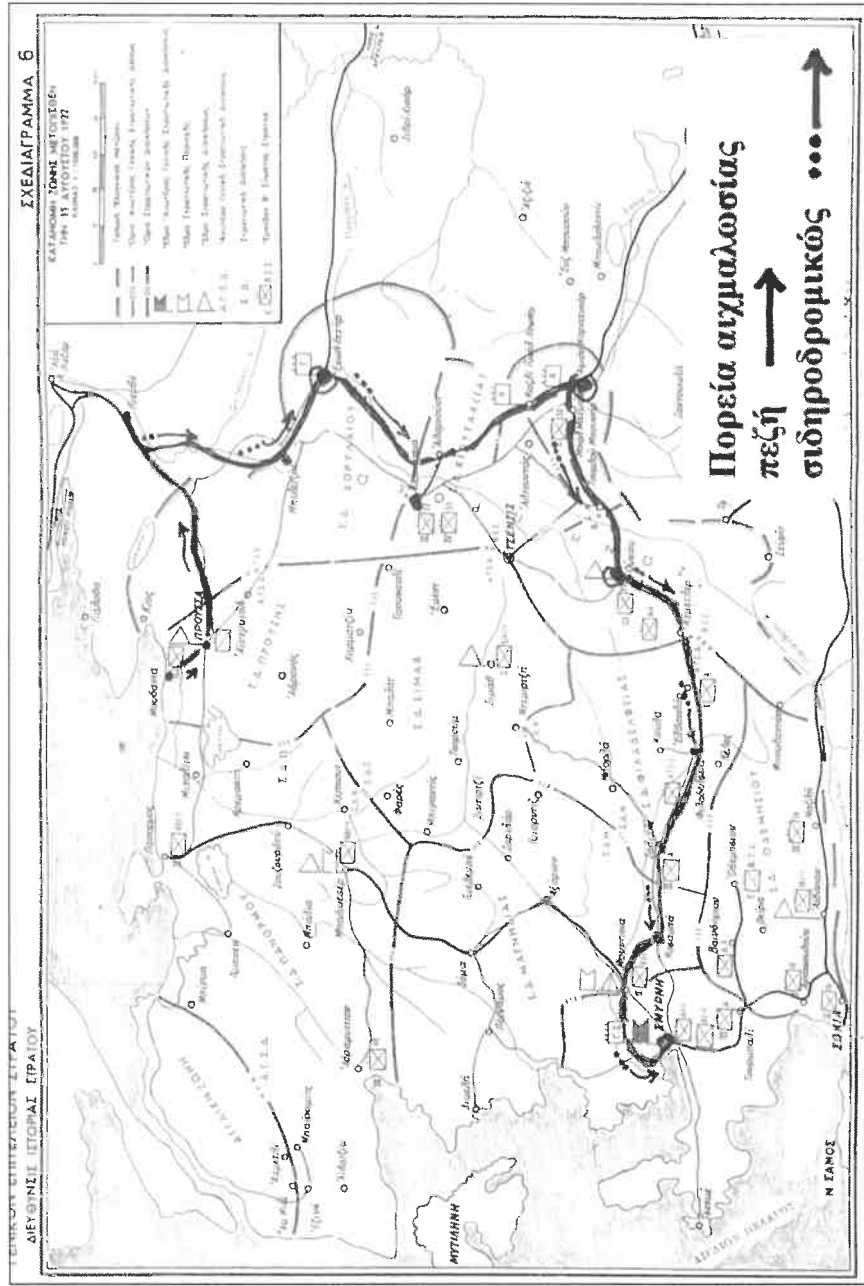
Εδώ βρήκα τον Μουχτάρη (πρόεδρο) του χωριού, βρήκα τον γείτονά μου τον Αλή πού 'χε την όμορφη και σεμνή κοπέλλα τη Χατηψιέ, την μόλις δέκα οχτώ χρονών. Δάκρυα κυλούνε στα μάτια μου και στα μάτια της Χατηψιές που μ' έβλεπε σ' αυτά τα χάλια. «Είναι αλήθεια τσαούση μου πως σε βλέπω αιχμάλωτο στους δικούς μας; Γιατί αυτά τα χάλια! ; Την λυπήθηκα την κακομοίρα γιατί μ' όλο ότι ήμουνα στην θρησκεία της ένας γκιαούρης χάλασε η καρδιά της. Παρακάλεσε τον αξιωματικό και τον δεκανέα Τούρκο να με αφήσουνε να πάγω στο σπήτι τους να μου δώσουνε τίποτε καπνό και τσαϊ να φάγω, αλλά ο αξιωματικός και ο δεκανέας επειδή εφοβούντο μήπως με κακοποιήσουν δεν εδέχετο να με αφήση λέγων ότι «ό,τι θέλετε να του φέρετε, φέρτε τα εδώ και τα δίνουμε». Κατόπιν ήλθεν ο Μουχτάρης και του είπε πως ήμουνα καλός και ότι δεν ήμουνα από εκείνους που λέγαν «Μπες γιαμουρτά μπιρ νταούκ τσαμπούκ, τσαμπούκ» [= δώσε μας 5 αυγά και 1 κότα, γρήγορα-γρήγορα] και έτσι μ' άφησεν ο αξιωματικός να πάγω στον Αλή. Με χαρές με πήγε στο σπήτι της πού 'ταν και δικό μου σπήτι, όταν ήμουν άλλοτε στες δόξες και αφού πρώτα πήραμε το τσαϊ και τον καφέ, έστρωσε τον φτωχικό τους σοφρά και καθήσαμε και φάγαμε. Ωρες, ώρες δάκρυα κυλάγανε στα μάτια της Χατηψιές, του Αλή και της γυναίκας του της Φατιμές. Αλησμόνητη θα μου μείνη αυτή η βραδυά. Βραδυά χαράς, βραδυά αφοσίωσης, βραδυά του μουχαμπέτ. Το βράδυ μου στρώσαν και κοιμήθηκα καλά στα παχειά φτωχικά παπλώματα. Την άλλη μέρα ξημέρωσε η 20 Φεβρουαρίου 1923. Το βράδυ μείναμε στο Τύμπος.

20 Φεβρουαρίου 1923 [το γράφει ως επικεφαλίδα με κόκκινα γράμματα]

Το πρωϊ προτού σηκωθώ βάλανε και ζεστάνανε νερό για να πληθώ. Μου πρόσφεραν τσαϊ, καφέ και κατά τας 5 ½ φεύγουμε. Με αποχαιρέτησαν με κλάματα στα μάτια, μου δώσανε καπνό και ψωμί και έτσι τραβούμε για το Γενή Σεχήρ. Το πρωϊ ξεκινήσαμε για το Γενή Σεχήρ δίχως τροφή, γιατί αυτή που μας είχαν δώσει είχε φαγωθεί έως ότου φθάσουμε στο χωριό Τύμπος.

Το βράδυ φθάσαμε αφού περάσαμε τα χωρία Σεϊμάν-Κιοϊ, Κοϊνισάρ, Μεντεσέ, το Γενή Σεχήρ.

⁵³ . Το χωριό Τύμπος το ξαναβρήκαμε στις πολεμικές επιχειρήσεις του 1921 που ετοιμαζόταν η Πυροβολαρχία του για επίθεση. Ο Π.Π. γράφει στη σελίδα 62 του παρόντος: «19 Θεριστή 1921: «...και εγώ παραμένω στο χωριό Τύμπος προς φύλαξιν υλικού».

Χάρτης πορείας αιχμαλωσίας, όπως την περιγράφει ο Παναγιώτης Παναγιώτου (Πηγή γάση: ΕΣ/ΑΙΣ-Η απότίωση της νοσηής σημιώθηκε από τον επιμελητή)

21 Φεβρουαρίου/6 Μαρτίου 1923 [ως επικεφαλίδα με κόκκινα γράμματα]

Σήμερα το πρωί φύγαμε από Γενή Σεχήρ με τροφή 3 ημερών. Ξερό μαύρο ψωμί. Τες πρωινές ώρες ανεβήκαμε τα υψώματα του Παπουτζ-Δερβέν. Από τα υψώματα ξαγναντεύουμε την ασημένια λίμνη (Λίμνη της Νικαίας) κατά τες 12 η ώρα το μεσημέρι φτάνουμε απέξω από την αρχαία πόλι της Νικαίας σ' ένα τούρκικο χωριό. Η Νίκαια η ξακουσμένη από τες πολύκροτες οικουμενικές της Συνόδους των 318 πατέρων της Εκκλησίας, είναι ωραία πόλις και δίπλα της η λίμνη φέρνει μεγαλείον θέαμα και θέλγει τον καθένα. Στο άνω μέρος της πόλεως της Νικαίας είναι η σπηλιά της. Η απαίσια σπηλιά της που σφαγήκανε μέσα της στες περασμένες Ελληνικές προελάσεις 1.500 Ελληνικά γυναικόπαιδα. Απ' όλα αυτά μονάχα μια όμορφη Ελληνοπούλα γλύτωσε από τη σφαγή χάρη στη μαγευτική της καλλονή, η οποία και έγινε δια της βίας γυναίκα του μεγάλου Χριστιανομάχου Τούρκου και διοικητού της XI Τουρκικής Μεραρχίας του Τζεμάλ Πασσά.

Το βράδυ μείναμε σ' ένα χωριό απέξω από την Νίκαια (Ισνίκ) μια ώρα. Και αυτό το χωριό, ως και άλλα που περάσαμε είναι καμμένο. Μας τοποθετήσανε σ' ένα μικρό καμαράκι πού' ταν το πολύ για 3 ½ άτομα 40 τον αριθμό αιχμαλώτους. Ο κόσμος πού' χαν τα σπήτια τους καή, δεν μας κυττάζανε με καλό μάτι, αλλά διαταγές αυστηρές του αξιωματικού και ενός δεκανέως, πού' χε κάνει άλλοτε αιχμάλωτος στον Ελληνικό στρατό κατά τον νικηφόρο μας πόλεμο του 1912, ξέροντας ότι η αιχμαλωσία είναι λίγο άσχημο πράγμα και ότι δεν πέρασε άσχημα ως αιχμάλωτος είχε κάνει δε ως αιχμάλωτος στο Βόλο. Στο σπήτι πού' μασταν 40 ο ένας πάνω στον άλλο σαν σαρδέλλες ήλθαν από βραδίσ τα παιδιά, οι πολίται και μας πείραζαν και μας πέρνανε τα αντίσκηνα όσοι είχανε. Κατά τας 12 η ώρα με 1 η ώρα μετά το μεσονύκτιον ήλθαν δυο άτομα και με πέτρες και με ξύλα γκρέμισαν τον τοίχο του σπητιού πού' μασταν εμείς με τον σκοπό να μας κακοποιήσουνε ή να σκοτώσουνε κανέναν. Μόλις τους αντιληφθήκαμε αμέσως βάλαμε τες φωνές, καλώντας τον σκοπό να' ρθή σε βοήθειά μας: «Νεμπεκτσι γκελ, νεμπεκτσι γκελ, γκελ» [= φρουρέ έλα]. Τες περισσότερες φωνές τες έβγαλε ο φίλος μας Γιάννης Στεργιόπουλος λοχίας κι αυτός του Πυροβολικού από την Βόνιτσα της Αιτωλοακαρνανίας. Μετά από ¼ της ώρας ήλθε ο σκοπός και μας έλεγε τι πάθαμε. Του δείξαμε τον γκρεμισμένο τοίχο και του 'παμε ότι φοβόμαστε. Αυτός μας διαβεβαίωσεν ότι δεν πρέπει να φοβόμαστε και έφυγε. Όλη την νύκτα δεν μπορέσαμε να κοιμηθούμε και να κλείσουμε μάτι.

Την άλλη μέρα ετοιμαζόμασταν για δρόμο.

22 Φεβρουαρίου 1923

Με την σημερινή μέρα βαδίζουμε τέσσερες μέρες. Φύγαμε από το απαίσιο τουρκικό χωριό και πήραμε το δρόμο για την Σαπάντζα. Το βράδυ φτάσαμε σε έναν σιδηροδρομικό σταθμό που τον λέγανε Μεκετζιέ. Μείναμε σ' ένα κτήριο κοντά στον οφειοειδή [οφιοειδή] Σαγγάριο ποταμό για ύπνο.

23 Φεβρουαρίου 1923

Σήμερα είναι η Πέμπτη (5^η) ημέρα της πορείας. Μέχρι σήμερα είμαστε τροφοδοτημένοι, αλλά η μεγάλη πορεία και η πείνα μάς ανάγκασε το λίγο ψωμί που είχαμε να το φάμε. Σήμερα το πρωί έως το βράδυ δεν έχει κανείς να φάγη. Φεύγουμε από τον σταθμόν του Μεκετζιέ και αφού πήραμε τα χωριά που 'νε αριστερά του ρου του Σαγγαρίου, πηγαίναμε καθώς μας έλεγε ο αξιωματικός για το Γκείβε ή για τη Σαπάντζα. Στα χωριά που περνούσαμε, αν και δεν πέρασε ποτέ ο Ελληνικός στρατός από αυτά τα μέρη, άσχημα μάς υποδεχθήκανε. Ενώ, αντιθέτως, σε όσα μέρη καμμένα περάσαμε τώρα τελευταία κατά την επιστροφή μας, εξαιρέσει του χωριού της Νίκαιας, δεν μας κακοποιήσανε. Σ' αυτά τα χωριά μόλις περνούσαμε πήρανε τα όργανά τους οι Τούρκοι χωρικοί (ζουρνά και νταούλι) και μας βάζανε νυστικούς και με το ζόρι να τραγουδήσουμε και να χορέψουμε. Το βράδυ δεν φτάσαμε στο Γκείβε, παρά πήραμε άλλο δρόμο και κοιμηθήκαμε σε ένα άλλο αρμενικό χωριό. Κρυώναμε όλη τη νύχτα, γιατί δεν είχαμε ούτε σκεπάσματα, ούτε ρούχα. Το μόνο που είχαμε ήταν τσουβάλια. Βάζαμε τα πόδια στο τσουβάλι, δέναμε το τσουβάλι στη μέση για να μη μας φεύγη την νύχτα και την ημέρα μόλις σηκωνόμαστε το βάζαμε για ρόμπα (ένδυμα)⁵⁴.

[Μαρτυρική πορεία] 24 Φεβρουαρίου 1923

Η σημερινή ημέρα είναι η έκτη ημέρα της πορείας. Σήμερα δικαιούμαστε να μας δώσουνε ψωμί από το πρωί, αλλά πού να βρεθί τόσο πολύ ψωμί στα χωριά που περνούμε; Είμαστε νυστικοί και από την χθεσινή μέρα. Και σήμερα όλη την μέρα πώς θα βαδίσουμε; για να φθάσουμε εις την Σαπάντζα; Όταν το σκέφτεται κανένας πως πρέπει να περάσουμε τρία βουνά ύψους 1.500 μέτρα το καθένα και πλέον με χιόνια και την στιγμή που δεν αντέχουνε τα πόδια μας ζάλη σε πιάνει. Το ερώτημά μας είναι! Θα

⁵⁴ . Τα ίδια γράφει και ο Ηλίας Βενέζης σε πολλές σελίδες του βιβλίου του «το νούμερο 31328» (49^η έκδοση, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Ι.Δ. Κολλάρου και Σιας Α.Ε., Αθήνα 2006, σ. 91, 159, 314): «Ο Αργύρης έβγαλε απ' τη μέση του το κομμένο παλιοτσούβαλο. Κοίταξε να το κόψει σε δυο, να μου δώσει το μισό. Σ' αυτό το μεταξύ ένας δικός μας, λίγο παρέκει, προσέχει το τσουβάλι. Χιμά και το αρπά απ' τα χέρια του φίλου μου...» (σ.91), «Μάζεψα τα παλιοτσούβαλα που φορούσε και τύλιξα μ' αυτά τα ποδάρια μου. Τα δικά μου είχαν κουρελιαστεί...» (σ. 159), «Παίρνουμε τη διαταγή να πετάξουμε τα τσουβάλια και να βάλουμε τις στολές...» (σ. 314).

τ'ανεβούμε ζωντανοί και νυστικοί επάνω; ; Πρωϊ-πρωϊ ξεκινάμε από κείνο το αρμένικο χωριό. Βρέχει ακατάπαυστα. Κατά τας 9 η ώρα περνάμε ένα χωριό αρμένικο ακατοίκητο και αυτό.

Εδώ, φαίνεται, πως προ μηνός έγινε καθίζηση του εδάφους ή ήταν ηφαιστειογενές το μέρος, γιατί φαίνεται ολόκληρο βουνό σχισμένο σε δυο κομμάτια ή πως από κανέναν σεισμό έγινε αυτή η καταστροφή. Τα περισσότερα σπίτια είναι μισογκρεμισμένα. Το έδαφος είναι όλο στάχτη, ίσως από τη λάβα. Το μέρος φαίνεται πως είναι ηφαιστειογενές για να 'νε τέτοια ύλη στο έδαφος. Κατά τας 10 η ώρα κατεβήκαμε ένα ύψωμα και περνούμε ένα άλλο.

Φτάσαμε σε ένα άλλο χωριό. Εδώ ξεψυχάει ένας δικός μας άρρωστος (που από την εξάντληση δεν ηδύνατο να μας ακολουθήσει) δεν μπορούμε να τον πάρουμε και τον αφήνουμε για να τον θάψουμε.

Πώς θα ανεβούμε αυτό το χιονισμένο βουνό; Ξεκινάμε στις 10 και ½ η ώρα και ανεβαίνουμε ένας-ένας στρατιώτης το δρόμο πού' νε απάνω στα βράχια φτιασμένους, σαν να 'μαστε κασίκια. Εδώ σε θέλω να 'σαι και νυστικός. Στις 2 η ώρα φτάσαμε στην κορυφή.

Από την κορυφή πήραμε τον κατήφορο και φτάσαμε σ' ένα τούρκικο χωριό νυστικοί. Εδώ δίνανε τα πράγματα τους οι στρατιώται μας για ένα κομμάτι ψωμί καλαμποκίσιο (μπομπότας).

Κοντά σ' αυτό το χωριό ήτο και ένας χαλασμένος μπαξές με πολλούς κορμούς (κοτσάνια) μάπας (λάχανο) με λίγα φυλλαράκια. Μόλις τους είδαν οι στρατιώται μας, σαν πεινασμένοι που ήταν, έτρεξαν και έκοβαν ο καθείς από κάμποσα και άρχισε να τρώγη με βουλιμίαν, σαν το άσωτο παιδί της παραβολής. Σ' αυτό το χωριό καθήσαμε μονάχα ½ με 1 ώρα, για να φάγη ο κύριος αξιωματικός ο Τούρκος. Αφού έφαγε σφύριξε με την σφυρίκτρα του για να ετοιμαστούμε.

Φεύγουμε και παίρνουμε πάλι τον κατήφορο. Μας λένε πως από αυτό το χωριό η Σαπάντζα είναι 2 ½ με 3 ώρες. Πάντως όμως μας απογοητεύει εμάς γιατί έχουμε πεθάνει εκ της πείνας και μόλις συγκρατιούμαστε στα πόδια.

Μετά από 2 ώρες παίρνουμε πάλιν έναν ανήφορο που κόστισε όλη την ζωή. Μόλις φθάσαμε και περάσαμε ένα χωριουδάκι, αμέσως πέσαμε όλοι κάτω ζαλισμένοι. Δεν καθήσαμε ούτε ¼ της ώρας και αμέσως μας λέγει ο αξιωματικός ότι ακόμη μια ώρα και θα' μαστε στην Σαπάντζα και κει θα μας δώσουνε ψωμί.

Κάποτε φθάσαμε στο χωριό Καραγκουλέτ έξω από τη Σαπάντζα σ' ένα ύψωμα. Από εδώ, λοιπόν, βλέπομε με τα θολά από την πείνα μάτια μας, την λίμνη της Σαπάντζας και την πόλιν Σαπάντζα. Πώς κατεβαίνουμε τον κατήφορο τώρα; Με χίλιες δυσκολίες φτάσαμε τέλος στον δημόσιο δρόμο

Γκέϊβε-Σαπάνζας και δω περιμέναμε να κατεβούνε όλοι κάτω οι βραδυπορούντες στρατιώται. Μόλις κατεβήκανε οι υπόλοιποι αμέσως με το «γιανάς, γκος, γκιαούρη» και με το ξύλο μάς πήγαν σ' ένα χωριό απέξω από την Σαπάντζα και προς το μέρος της Νικομηδείας μια ώρα τ' όνομα Κίρκ Μπουνάρ (Σαράντα Πηγές). Εδώ μας δώσανε ένα φλυτζάνι αλουμινένιο πατατόζουμο και μας είπαν πως θα μας δώσουνε και ψωμί. Μπήκαμε λοιπόν στην γραμμή και περιμέναμε πότε θα 'βγαινε από το φούρνο το ψωμί. Μετά από 1 ώρα μας δώσαν το ψωμί και έτσι τρώγοντας λιγάκι ήλθαμε στα σύγκαλά μας.

[Στο τσερκέζικο χωριό] 25^η Φεβρουαρίου 1923

Βρισκόμαστε εδώ στο Κίρκ-Μπουνάρ της Σαπάντζας, ένα ωραίο Τσερκέζικο⁵⁵ χωριό, που μας αγαπούνε πολύ ο κόσμος του. Είναι από τους αντικεμαλικούς οι κάτοικοι. Ο Σωματάρχης παντρεύτηκε μια όμορφη Τσερκεζοπούλα κόρη ενός Τσερκέζου τσιφλικά. Εδώ στο Κίρκ-Μπουνάρ είναι η έδρα του 16ου Τάγματος των Ελλήνων αιχμαλώτων. Εδώ μας γράψαν και εμάς τους εκ Μουδανίων αιχμαλώτους Έλληνες.

Το έργο των άλλων στρατιωτών των Ελλήνων ήταν διάφορες στρατιωτικές και ιδιωτικές δουλειές. Ιδιωτικές ήταν που πήγαιναν και κτίζαν ή έσκαφταν τα κτήματα των Τούρκων πολιτών, στρατιωτικές ήταν που είχανε φκιάξει αμπριά (υπόγεια στη γη) για τους άνδρες του Τάγματος ή στο καμίνι.

Ο καιρός τες αρχές ήτο πολύ άσχημος μάλιστα. Τα βουνά είναι σκεπασμένα ακόμη από το χιόνι. Μετά από κάμποσες μέρες αρχίζουν τα χιόνια σιγά-σιγά να λιώνουνε, η άνοιξη φτάνει, τα μπουμπούκια από τα

⁵⁵ . Για τους Τσερκέζους διαβάζουμε κάτι σχετικό και με τον Βόλο: «Οι Κιρκάσιοι ή Τσερκέζοι ήταν λαός της περιοχής του Καυκάσου, σουνίτες μουσουλμάνοι (βασικός και παραδοσιακός κλάδος του Ισλάμ), οι οποίοι το 1920 κατά την εσωτερική διαμάχη του Σουλτάνου με τον Κεμάλ, τάχθηκαν με το μέρος των σουλτανικών στρατευμάτων, τα οποία υποκινούνταν και στηρίζονταν από την Αντάντ και στο πλαίσιο αυτής της θέσης τους βοήθησαν κατά τη Μικρασιατική Εκστρατεία τον ελληνικό στρατό, που πολεμούσε τον Κεμάλ. Μετά την κατάρρευση του μετώπου υπέστησαν και αυτοί τις συνέπειες της προσφυγιάς και να τώρα μερικοί από αυτούς βρίσκονται με σκιές στο Βόλο, στην περιοχή του νοσοκομείου. Διαβάζουμε στον «ΤΑΧΥΔΡΟΜΟ» (28-8-1924):

«ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΚΙΡΚΑΣΙΩΝ ΕΝ ΒΟΛΩ

» Προχθές μετεφέρθησαν εκ Λαρίσης ενταύθα και κατεσκήνωσαν παρά το δημοτικόν νοσοκομείον 300 Κιρκάσιοι. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται και 15 αξιωματικοί εξ εκείνων οι οποίοι πολυτίμους υπηρεσίας προσέφερον κατά την μικρασιατικήν εκστρατείαν. Κατάγονται ούτοι από καλὰς και ευπορούσας άλλοτε οικογενείας και πρέπον είναι εκ μέρους των αρμοδίων, ιδιαίτερα δι' αυτούς, να ληφθή φροντίς...» (Δημήτρης Κωνσταντάρης-Σταθαράς *«Μικρασιάτες πρόσφυγες στη Μαγνησία»*, έκδοση Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Νέας Ιωνίας Μαγνησίας, 2008, σελ. 108-109).

καημένα δενδράκια τα οποία η ξεροπαγωνιά τα έχει αρρωστήσει σαν και μας, η φριχτή σκλαβιά της αιχμαλωσίας, αρχίζουνε τώρα με τον ηλιάκο της άνοιξης να φουσκώνουνε και μετά από καμιά ή δυο εβδομάδες θα 'χουνε φυλλαράκια και λουλουδάκια.

[Μαρτυρική δουλειά σε ασβεστοκάμινο. Το συσσίτιο των αιχμαλώτων]

Για το καμίνι πρέπει να γράψω μερικά για να μη λησμονηθούνε. Το καμίνι τ' ακούω, το γράφω κι ανατριχιάζει το κορμί μου. Μια άσχημη μέρα μάς πήραν όλους τους λοχίους και επιλοχίους και μας πάνε αγγαρεία σ' ένα καμίνι πού 'κανε ασβέστι. Η αγγαρεία ήτο να κόβουμε οξειές από πάνω από τα απόκρημνα βουνά και να τα κυλάμε στο γκρεμνό κάτω. Πώς θ' ανεβούμε, πώς θα τα κόψουμε; αυτό μας έτρωγε. Ανεβαίνουμε πάνω με χίλια βάσανα και με ζύλο. Το βουνό γιομάτο δέντρα και ένα αγκάθι σαν σύρμα. Το μπλέγμα (σκύνους). Πέρναμε, λοιπόν, κομμένα ξύλα, κορμιά και κλαδιά και τα ερρίχναμε κάτω. Τα ξύλα πιανόταν από τους σκύνους, έχουμε καταξεσχισθή από τα αγκάθια. Τα ρούχα μας και τα κρέατά μας. Με τα ξύλα μάς δέρνανε και φωνάζανε «τσαμπούκ, τσαμπούκ» [=γρήγορα, γρήγορα]. Εμαρτυρήσαμε κείνη την ώρα. Μάρτυρες των αιχμαλώτων γινήκαμε. Η δουλειά μας ήταν το πολύ 1 ½ με 2 ώρες, αλλά μας έκοψεν ολόκληρα χρόνια ζωής αυτή η αγγαρεία.

Η τροφή μας ήτο ένα φλυτζάνι αλουμινένιο το πρωϊ πατατόζουμο ή αλευρόζουμο και το βράδυ το ίδιο φλυτζάνι φασουλόζουμο. Επί ένα μήνα το ψωμί μας ήτο ½ οκά [660 γραμμάρια] μαύρο γεμάτο άμμο ⁵⁶ για να χωνεύη καλά! Ξύλο αλύπητο μάς δίνανε, γιατί εκείνοι οι στρατιώται που μας φύλαγαν (οι Τούρκοι) ήσαν ως επί το πλείστον στραβοί, κουτσοί (βοηθητικοί), που δεν είχαν ιδέα ανθρωπιστική επάνω τους.

10 / 23 Μαρτίου 1923

Στο Κιρκ-Μπουνάρ, στη Σαπάντζα, στο Καραγκουλέτ και σ' όλα τα περίχωρα της Σαπάντζας τα δέντρα έχουνε όλα πια τα φύλλα τους, αι ροδακινιές, κορομηλιές, κυδωνιές, κερασιές και μηλιές τα λουλούδια τους.

Τα πουλάκια (κοτσύφια, πέρδικες, καλογρηές και σουσουράδες) κελαϊδούνε πρωϊ-πρωϊ μόλις μια ώρα προτού ανατείλλει ο ήλιος. Ενώ εμείς

⁵⁶ . Τα ίδια περίπου γράφει στο Ημερολόγιό του ο ήρωας του 1940 και υπερασπιστής του 731 υψώματος, ταγματάρχης Δημήτριος Κασλός από το Πουρί του Πηλίου, που το 1922 ως κληρωτός υπηρετούσε στον ελληνικό στρατό της Μικράς Ασίας και συνελήφθη αιχμάλωτος: «Από φαγητό το πρωϊ ήτο αλεύρι σούπα με λίγο σπορέλαιο την λέγαν «αλεμάν τσορβασί» (γερμανική σούπα), το μεσημέρι ένα ψωμάκι περί τα 150 δράμια, μόνον πότε πότε λίγες ελιές και το βράδυ σιτάρι μπλογούρι μαγερεμένο και μια φορά την εβδομάδα βάζαν και κανένα κόκαλο από βουβάλια. Αυτό ήτο το φαγητό καθ'όλην τη διάρκεια της αιχμαλωσίας, άλλο φαγητό δεν έφαγα επί 6 μήνες περίπου» (Εφημερίδα «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ», 17-09-2006, δημοσίευση του επιμελητή του παρόντος βιβλίου).

κείνη την ώρα σηκωνόμαστε από τα υπόγεια σπιτάκια και πηγαίνουμε για ξύλα του μαγειριού και για άλλες των μπαξέδων δουλειές.

Τα αηδόνια φωνάζουν ανάμεσα από τα φύλλα των δένδρων το ταίρι τους. Η δροσιά σκεπάζει πια τα χόρτα και τ' αγριολούλουδα της γης. Ο ήλιος κτυπώντας πάνω στη δροσιά κάνει τον γύρο ολόχρυσες ακτίνες και χρωματιστές σαν τα γυαλιά των πολυελαίων της εκκλησίας. Τα χωράφια γεμάτα αγριολούλουδα, χρώματα-χρώματα μας κτυπούν τον καθένα στα μάτια και μας φέρνουν λογιών-λογιών ενθυμήσεις, την χαρά και την λύπη, τον καϋμό και τον πόνο, την ελπίδα και την αγάπη, την πίστι και την Πατρίδα.

Εδώ σ' αυτό το μέρος ζούμε με την ελπίδα πως γρήγορα θα γυρίσουμε στ' αγαπημένα μας σπίτια και πως μια φορά θα ιδούμε τα προσφιλή μας πρόσωπα.

Της άνοιξης τα καλά, δεν μας κάνουνε καμμιά απολύτως αίσθησι, διότι εμείς περιμένουμε ώρα με την ώρα την άνοιξι της λευτεριάς.

Και δω τα ίδια μας λένε τα γιουρούκια πως θα πάμε στην μεμλεκέτ (την πατρίδα) μας.

15 / 28 Μαρτίου 1923

Εάν είναι αλήθεια πως μετά από 3 μέρες θα φύγωμε όνειρο μάς φαίνεται. Εάν είναι έτσι αρχίζει για μας να είναι Ανάστασι. Από σήμερα αρχίζουνε να μας κλιβανίζουνε για να μας στείλλουν λιγάκι συμμορφωμένους. Σε δύο μέρες πρέπει να είμαστε έτοιμοι.

[Τούρκος Μέραρχος απευθύνει λόγο στους αιχμαλώτους]

Όταν είμασταν μαζεμένοι ήλθεν ένας Τούρκος αξιωματικός Μέραρχος και μας έβγαλε λόγο μιλώντας τουρκικά και εξηγώντας ο διερμηνέας σε μας τι είπε: «Ο πόλεμος είναι κακό πράγμα και για σας και για μας. Εσείς δεν έπρεπε να έλθετε εδώ γιατί αυτά τα μέρη ήταν της Τουρκίας. Εσείς δεν φταίτε γιατί άλλοι σας έστειλλαν εδώ, οι Άγγλοι. Ήλθατε να υποστηρίξετε εδώ την Αγγλία. Τώρα σύντομα που θα πάτε στην πατρίδα σας, εργασθείτε για την Ειρήνη. Και σας εύχομαι με το καλό να πάτε στα σπίτια σας». Όλοι τότε οι αιχμάλωτοι φώναζαν για τον αξιωματικό εκείνον «Γιασασίν» [= να ζήσεις], καθώς και για τον Κεμάλ «Γιασασίν Κεμάλ» [= ζήτω ο Κεμάλ].

[Αναχώρηση από τη Σαπάντζα σιδηροδρομικώς]18/31 Μαρτίου 1923

Σήμερα μέρα ανάστασις του Λαζάρου, του φίλου του Χριστού, και συνάμα ανάστασις δική μας, γιατί μας είπαν πως θα φύγωμε. Το μεσημέρι μας είπαν στες 2 η ώρα μετά το απόγευμα να είμαστε έτοιμοι. Πήραμε τρεις άρτους ο καθένας και στες 2 η ώρα φύγαμε για το σιδηροδρομικό σταθμό της Σαπάντζας. Η πορεία μάς είπαν πως θα' νε σιδηροδρομικώς μέχρι

Σμύρνης. Φτάσαμε στις 3 η ώρα στο σταθμό. Ανεβήκαμε στα βαγόνια και στις 9 η ώρα το βράδυ φεύγουμε. Όλη την νύκτα ο σιδηρόδρομος φεύγει.

[Αφιξη στο Εσκή Σεχέρ, Αφιόν Καραχισάρ και Ουσάκ]

19 Μαρτίου 1923 / 1 Απριλίου 1923, Κυριακή των Βαΐων

Τις πρωινές ώρες φτάσαμε στο σταθμό Βεζίρ-Χαν και κατά τις 9 η ώρα το πρωί φτάσαμε στο Μπελεσβίν σταθμό των ωραίων μας Κιοπλιών (Biledjik). Εδώ κατεβήκαμε από τα βαγόνια, διότι θα πάμε με τα πόδια έως το Καρά-Κιοϊ, γιατί οι σιδηροδρομικές γέφυρες, οι σιδερένιες, είναι ανατιναγμένες στον αέρα. Μένουμε ως το μεσημέρι. Μετά το μεσημέρι τραβούμε για το Καρά-Κιοϊ, περνούμε τα ωραία μας και καμένα Κιουπλιά. Η μέρα είναι θαυμάσια. Ήλιος πολύ ζεστός. Περιπατούμε τον δημόσιο δρόμο Κιουπλιών-Καρά-Κιοϊ. Βλέπουμε τις 3 σιδηρένιες σιδηροδρομικές γέφυρες ανατιναγμένες, προχωρούμε, φτάνουμε στη χαράδρα που'νε όλα τα βαγόνια, οι μηχανές και το τροχαίο υλικό μέσα στο ποτάμι και στις χαράδρες χαλασμένα μέσα στο Γαλλικό ποτάμι. Πλήθος βαγόνια, μηχανές και τροχαίο υλικόν μέσα στο ποτάμι και στις χαράδρες χαλασμένο. Από τις χαλασμένες γέφυρες έως το Καρά-Κιοϊ τέλεια καταστροφή. Οι Τούρκοι τα βλέπουνε και μάς αγριεύουνε. Μας δίνουν κάμποσο ξύλο λέγοντας «Γκιαούρ, γκιαούρ». Τις βραδυνές ώρες φτάσαμε στο Καρά-Κιοϊ, ανεβήκαμε στα βαγόνια και τα μεσάνυχτα φτάσαμε στο Εσκή-Σεχέρ. Και εδώ όχι λίγη καταστροφή, έχει πάθει ο σταθμός και η πόλις. Εδώ μας δώσαν και από ένα ψωμί.

20 Μαρτίου 1923 / 2 Απριλίου 1923, Μεγάλη Δευτέρα

Από το Εσκή-Σεχέρ φύγαμε το πρωί και τις βραδυνές ώρες φτάσαμε στο Αφιόν-Καραχισάρ. Την ίδια τύχη με το Εσκή-Σεχέρ και τα άλλα καμμένα χωριά έχει και το Αφιόν Καραχισάρ. Μένουμε όλη την νύχτα εδώ.

21 Μαρτίου 1923 / 2 Απριλίου 1923, Μεγάλη Τρίτη

Το πρωί σηκωνόμεθα και βλέπουμε έξω χιόνια. Το κρύο πολύ τσουχτερό. Αλήθεια είναι! Πώς τα περάσανε τ'αγαπημένα αδελφάκια μας στα χιονισμένα βουνά του Αφιόν Καραχισάρ; Είναι αλήθεια πως είχαμε χιόνια και μεις, δεν το πιστεύαμε.

Η πόλις του Αφιόν μέσα σε βράχια απότομα κτισμένη. Το μεσημέρι φεύγουμε. Περνούμε το Τουλού-Μπουνάρ και κατά το βράδυ φτάνουμε στο Ουσάκ.

[Όλα τα παρακάτω είναι γραμμένα σε μικρότερα φύλλα -13X18- με ψιλό πεννάκι και μικρογράμματη γραφή, κάπως δυσανάγνωστη. Θα προσπαθήσω να τα αντιγράψω σωστά]

22 Μάρτη / 4 Απρίλη 1923, Μεγάλη Τετάρτη

Εδώ στο Ουσάκ ανεβήκανε πάνω στα βαγόνια κι άλλοι άρρωστοι δικοί

μας για την Σμύρνη κι αυτοί πηγαίνοντας ν' ανταλλαχθούνε. Κατά το μεσημέρι εφθάσαμε στο σταθμό Καναί-Κιοϊ [;]. Και δω σε απόστασι 15 χιλιόμετρα έχουνε χαλάσει δυο μεγάλα γεφύρια της σιδηροδρομικής γραμμής.

Σ' αυτό το μέρος μάς επιθεώρησαν μήπως έχουμε ψείρες ή είναι και άλλοι ασθενείς, Τούρκοι γιατροί. Μας δώσαν και φάγαμε αλεύρι με κρέας μαγειρευμένο και μας φωνάξανε τα ονόματα να ιδούν αν είμαστε όλοι παρόντες ή λείπει κανένας. Αφού μας φωνάξανε όλους μάς είπαν πως θα μείνωμε εκείνο το βράδυ εδώ. Είμασταν μέσα σε μια χαράδρα, κρύο πολύ κρύο. Πήγαμε όλοι και κόψαμε ξύλα δέντρα για να ανάψωμε φωτιά όλη τη νύχτα για να μην κοιμηθούμε και κρυώσουμε. Έφερε ο καθένας ένα δεματάκι και όλη τη νύχτα καίγαμε ξύλα για να ζεσταθούμε. Πώς ξενυχτήσαμε; ; Δεν θέλει ρώτημα. Την άλλη μέρα έπρεπε να μας πάνε σε αρχαιολογικό μουσείο.

23 Μάρτη / 5 Απρίλη 1923, Μεγάλη Πέμπτη

Και σήμερα δεν φεύγουμε, μάς βάζουνε μέσα σε κάτι σπιτάκια, κρύο και εδώ πολύ, μάς είπαν και κόψαμε ξύλα για ν' ανάψωμε τη νύχτα φωτιά. Και εδώ πάλι τα περάσαμε απαράλλαχτα όπως χθες έξω. Το ψωμί μάς έχει τελειώσει από το μεσημέρι. Αύριο θα μας δώσουνε. Κοιμώμαστε, ύπνος δεν μας πιάνει, ξενυχτούμε.

24 Μάρτη / 6 Απρίλη 1923, Μεγάλη Παρασκευή

Σήμερα μάς λένε πως θα φύγωμε απόψε δίχως άλλο. Ψωμί δεν έχει έλθει ακόμη, κοντεύουμε να μην βλέπουμε μπροστά μας από την πείνα. Το μεσημέρι με την αμαξοστοιχία που ήλθε μάς έστειλε ο Ταγματάρχης ο Τούρκος, Διοικητής του Τάγματός μας ψωμιά, 2 για τον καθένα. Μας μοιράζουνε το ψωμί. Και κατόπιν ανεβαίνουμε στα βαγόνια 80 με 85 το κάθε βαγόνι, επειδή ήταν λίγα τα βαγόνια και έπρεπε όλοι ν' ανεβούμε.

[Στη Φιλαδέλφεια, Σαλιχλί, Αχμετλί, Κασαμπά και Μαγνησία]

Στις 3 με 4 η ώρα το απόγευμα έφυγε η αμαξοστοιχία και κατά το βράδυ φτάσαμε στην πόλι Αλασεϊρ (Φιλαδέλφεια). Όλος ο σταθμός καμμένος. Τα Φιλαδέλφεια ωραία πόλις και εύφορο πολύ το μέρος. Το βράδυ μείναμε στο σταθμό της Φιλαδέλφειας και μέσα στα βαγόνια.

25 Μάρτη / 7 Απρίλη 1923, Μέγα Σάββατο

Σήμερα κατά τας 9 η ώρα το πρωί ξεκίνησε η σιδηροδρομική αμαξοστοιχία για τη Σμύρνη, αφού περάσαμε το Σαλιχλί, φθάσαμε στο Αχμετλί. Εδώ είχανε 500 στρατιώτες γραμμένους οι πολίτες οι Τούρκοι και τους κρατούνε ως ομήρους, είναι της Βας Μεραρχίας.

Από το Αχμετλί περνούμε τον Κασαμπά, τι ωραία πόλις; τι πρασινάδες; βογκά. Ο σιδηρόδρομος βαδίζει μέσα από ελαιόδενδρα και οπωροφόρα δέντρα.

Φτάνουμε στην ξακουσμένη τη Μαγνησία. Η Μαγνησία που μας έχει συνδέσει η καλωσύνη της όλους. Καμμένη η κακομοίρα, μονάχα ντουβάρια και τίποτα άλλο.

[Αφιξη στη Σμύρνη. Η εικόνα της Σμύρνης, 25 Μαρτίου 1923]

Από τη Μαγνησία φεύγουμε και αφού περάσαμε το Χορόσκιοϊ, τη Μαινεμένη, φτάσαμε στους όμορφους πρώτους σταθμούς της Σμύρνης ..... Παπάς [δυσανάγνωστο], Κορδελιό, [δυσανάγνωστο], [δυσανάγνωστο], [δυσανάγνωστο]. Σ' αυτούς ερχόντουσαν και μας μιλούσανε αι όμορφες Ελληνοπούλες π' αλλάζανε την υπηκοότητα για να σωσούνε την αθάνατη ρωμαϊκή γλώσσα. Αι καλλονές ήταν θαυμάσιες.

Μέσα κανείς σ' αυτά όλα βλέπει την σημαία την κόκκινη και την πράσινη να κυματίζει. Στο λιμάνι της Σμύρνης βλέπομεν μερικά αμερικανικά αντιτορπιλλικά και δύο βαπόρια του Ερυθρού Σταυρού. Το βράδυ μας πήγαν και κοιμηθήκαμε σε μερικές παράγκες στο Μερσενλή, δικές μας πρώτα.

Είναι Μέγα Σάββατο και ολονών μας ο νους γυρίζει στα σπίτια μας. Πώς θα κάμουν το Πάσχα; Με τι όρεξι θα φάνε το ψημένο αρνι; Όλοι στεναχωρούμαστε.

26 Μαρτίου / 8 Απριλίου 1923. Κυριακή του Πάσχα

Ξημέρωσε η Κυριακή του Πάσχα, 26 Μάρτης μ' αέρα λίγο δυνατό, σύννεφα μαύρα στον ουρανό κάνουν τη φύσι σκυθρωπή και φυσικά σκυθρωπούς γιατί και ποιος δε θλίβεται για την απαίσια κατάστασι που μας βρήκε; Πέρυσι και προπέρυσι κάμανε ελεύθεροι το Πάσχα οι φαντάροι μας στη Σμύρνη, ενώ τώρα αυτή την ώρα να μας φυλάγουν δέκα και δεκαπέντε γιουρούκια.

Χριστός Ανέστη! Ναι αληθώς Ανέστη!

Εμείς υπολείπεται ν' αναστηθούμε από τη σκλαβιά. Μάς λένε ότι μετά το απόγευμα στες 4 η ώρα θα μπούμε στα βαπόρια μας. Σήμερα είναι να μας δώσουνε ψωμί οι Τούρκοι, αλλά, λένε πως οι φούρνοι δεν ζυμώσανε ακόμη και το ψωμί δεν βγήκε. Ημέρα ανάστασις Χριστού και ημέρα πείνας δικής μας.

Στες 3 η ώρα μ.μ. μάς βάζουνε τέσσερες, τέσσερες και φθάνουμε στην Πούντα της Σμύρνης αναχωρούμε από το ωραίο Μερσενλή, αφήνοντας υγεία στον ωραίο του τόπο που πριν 3 χρόνια μας είχε συνδέσει μ' αυτό. Στες 4 η ώρα είχαμε φθάσει στην αποβάθρα της Πούντας πού 'ταν η αμερικανική επιτροπή παραλαβής αιχμαλώτων. Κατά τας 6 με 6 ½ η ώρα

μάς φώναζαν έναν-έναν το όνομα και ένας-ένας περνούσε από τα κάγκελα. Μόλις μαζευτότανε 100, 150 μάς πέρναν και μας πηγαίνανε στο βαπόρι.

Σιγώναμε στα βαπόρια του Ερυθρού Σταυρού, βλέπουμε ότι ήταν τα Ελληνικά «Εσπερία» και «Άγιος Μάρκος-Χίος» με τη σημαία του Ερυθρού Σταυρού. Μόλις μπήκαμε αμέσως αυτού μάς γράψανε, μάς δώσανε από μία κουβέρτα μεγάλη, γαλέττα και σαρδέλλες.

Η χαρά των δυστυχισμένων υπάρξεων που φτηνά γλυτώσανε από τα νύχια του χάρου ήταν απεριγράφητη. Μείναμε εδώ στη Σμύρνη για νά' λθουν κι άλλοι δύο μέρες, την Κυριακή του Πάσχα και τη Δευτέρα μέρα του Πάσχα.

[Αναχώρηση από το λιμάνι της Σμύρνης]

28 Μαρτίου / 10 Απριλίου 1923. Τρίτη ημέρα της Ανάστασης

Αφού ήλθαν και άλλοι αιχμάλωτοι το βαπόρι σφυρίζει, σηκώνει άγκυρα, ο έλικας αρχίζει να γυρνά και τραβά ντωγρού-ντωγρού για τη Μεμλεκέτ. Ρίχνουμε τες τελευταίες ματιές μας στην ωραία πριν Σμύρνη, το έξοχο Quai της με τα ωραία πριν σπήτια του και αναλογιζόμεθα τη ζωή που περάσαμε σ' αυτήν προ καιρού και την ζωήν που θα περάσουμε από δω και πέρα. Ποιος ξέρει θα την ξαναδούμε ποτέ; Ολονών αυτές οι σκέψεις κάνουν τα μάτια μας να βουρκώνουν, τα πρόσωπα σκυθρωπά, το στήθος ν' ανεβοκατεβαίνει και μια στενοχώρια βαραίνει τις καρδιές μας.

Το βαπόρι ήσυχα-ήσυχα αφίνει το λιμάνι και προχωρεί γοργά-γοργά σαν δελφίни στο μακρύ πέλαγος. Ταξιδεύοντας κανείς με το βαπόρι, πλέοντας την παραλία της Μικράς Ασίας, βλέπει την άνοιξη στη θάλασσα. Ως πέρα τα κύματα είναι ένα χαλί από πασχαλιές και απάνω αναπαύονται οι γλάροι, όμοιοι σαν λουλούδια πασχαλιάς. Κατά τες μεσημεριανές-βραδυνές ώρες το βαπόρι περνά το στενό της Χίου και Μικράς Ασίας γιατί το βαπόρι ήταν Χιώτικο και πρώτη φορά περνούσε την Χίο από την εποχή που το πήρε η εταιρία.

Ο ήλιος βασιλεύει, η νύχτα ήλθε, λίγη βροχούλα μάς πιάνει, ένας αέρας λιγοστός και μια ελαφρά τρικυμία, κουνώντας το βαπόρι, μάς πιάνει ένας γλυκός ύπνος.

[Άφιξη στο λιμάνι του Πειραιά]

Τετάρτη της Ανάστασης 29 Μαρτίου/11 Απριλίου 1923

Ξημερώνοντας βρισκόμαστε απέξω από το Σούνιον ακρωτήριο, Σαρωνικό κόλπο. Από το βαπόρι βλέπουμε το στέμμα των Αθηνών τον Λυκαβηττό και τον Άγιο Γεώργιο, τον Πειραιά, το Φάληρο, την Καλλιθέα, το Πασα-Λιμάνι και τα εργοστάσια του Πειραιώς.

Μόλις φθάσαμε στον Πειραιά, μάς τράβηξαν κατ' ευθείαν στα Λοιμοκαθακτήρια του νησιού Αγίου Γεωργίου. Εδώ μας κρατούνε στα

βαπόρια έως την Παρασκευή της Ζωοδόχου Πηγής. Το Σάββατο μάς βγάλαν από τα βαπόρια και μας πήγαν στο νησί.

(...την Κυριακή του Θωμά ο καθένας για το σπιτάκι του)

Έγινε η απολύμανσι των ρούχων μας και το σχετικό μπάνιο και την Κυριακή του Θωμά, αφού φτιάσαμε τα απολυτήριά μας, τα πήραμε και φύγαμε ο καθένας για το σπιτάκι του.

[υπογραφή]

Π. Παναγιώτου

[Επιστολή-επίλογος του Παναγιώτη Παναγιώτου (29-03/11-04-1923)]

[Στο αρχείο του Π. Παναγιώτου βρήκα και 3 φύλλα -για την ακρίβεια 2 ½ - όπως τα παραπάνω- που γράφει γενικώς για τις ταλαιπωρίες που υπέφερε. Αρχίζει με την «απαίσια», όπως γράφει ημέρα της αιχμαλωσίας του και τελειώνει με την ευφρόσυνη ημέρα που πάτησε ελεύθερος στον Πειραιά. Φαίνεται σαν επιστολή που την στέλλει σε κάποιον. Αντιγράφω όπως είναι]:

Allez dit, l' officier Kemalist, de venir ici,
pour reprendrai les Grecs soldats prisonnier

«Πήγαινε να πης του Κεμαλικού αξιωματικού να' ρθή εδώ να παραλάβη τους Έλληνας στρατιώτας αιχμαλώτους»

Αγαπητέ!

Μια απαίσια μέρα έχω σημειώσει στα χρονικά της ζωής μου και αυτή είναι για μένα η 29 Αυγούστου ⁵⁷.

Άγριος, άγριος κι ορμητικός ερχότανε ο χάρος με τες μαύρες του μακρυές φτερούγες του και σάρωνε στο διάβα του τα δύστυχα κορμιά κείνη την εποχή.

Φαίνεται πως και μένα δεν μ' έφθασεν η φτερούγα ή φαίνεται πως ήμουνα πολύ χαμηλά ή κρατήθηκα από κάνα σημάδι ελπιδοφόρου ζωής και γλύτωσα.

Τους άλλους όσους πήρε η μπόρα και η φτερούγα, κοιμούνται τον αιώνιο γλυκό ύπνο και φυλάγουνε δραγάτες (μπεξίδες) ⁵⁸ στα αιματοβαμμένα χωράφια και βουνά της Μικράς Ασίας. Ας μην τους ανησυχούμε. Αιωνία να' ναι η μνήμη τους.

⁵⁷ . 29 Αυγούστου 1922, ήταν η ημερομηνία που οι Γάλλοι τον παρέδωσαν στους Τούρκους.

⁵⁸ . αγροφύλακες

Φριχτή αιχμαλωσία

Η πείρα του στρατού σ' όλο το διάστημα πού 'χω κάνει πολλά με δίδαξε.
«Καλό αντί καλού»

Πώς ζώ; πώς πέρασα; πώς γλύτωσα;

Μια ανώτερη από μάς δύναμη το ξέρει.

Είναι αλήθεια πως αναπνέω τον γλυκύ αέρα της λευτεριάς ή ονειρεύομαι;

Αν δεν γιελιέμαι για σκοτωμένους φερόμωνα σ' όλο το διάστημα από την εποχή που μας παραδόσανε οι απαίσιοι σύμμαχοί μας και νυν άσπονδοι εχθροί μας Γάλλοι εις τους Τούρκους στρατιώτες (στους γιουρούκους) ή θα φερόμωνα αιχμάλωτος πια, αλλά όχι σ' ένα πεπολιτισμένο κράτος σαν το Γερμανικό⁵⁹, παρά σε ένα βάρβαρο, που μας το διδάξανε από τα μικρά μας χρόνια, σε ένα απολίτιστο, σ' ένα απαίσιο και ανήθικο κράτος.

Φριχτή και απαίσια αιχμαλωσία πρωτάκουστη! Όργια, εμπαιγμούς, ξυλοδαρμούς, φτυσίματα, ανώτερα από όσα έπαθε ο Χριστός μας σε διάστημα μονάχα μιας ημέρας, μαζί με το φρικτό σταυρικό του θάνατο.

Πολλάκις γλύτωσα από το μαχαίρι του τυράννου Τούρκου και πολλές φορές από το σκότωμα.

Δεν ξέρω αν παρήλλαξα στην φυσιογνωμία και τα χαρακτηριστικά μου. Το μόνο πού 'μαι βέβαιος είναι ότι αισθάνομαι ολίγον τον εαυτό μου γερό και δυνατό. Υπέφερα κατ' αρχάς και τώρα τελευταία, όχι όμως όλως διόλου σαν άλλους πού 'ναι σκελετοί σαν να βγήκανε από νεκροταφείο για να κάνουνε περίπατο.

Δεν παραλείπω ότι υπήρξαν και για μένα στιγμές χαράς, αλλά τώρα τελευταία, όταν ερχόμασταν για την γλυκειά μας Μεμλεκέτ (πατρίδα) κατόπιν εξαμήνου φριχτής αιχμαλωσίας.

ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ

Τετάρτη της Ανάστασης

29 Μαρτίου / 11 Απριλίου 1923

[υπογραφή]

Παν.

[Τέλος των γραπτών του Παναγιώτη Παναγιώτου]

⁵⁹ . Εδώ ο Π.Π. κάνει ενδόμυχα σύγκριση της «αιχμαλωσίας» στο Γκαίρλιτς της Γερμανίας το 1916 που διαβάσαμε στο Β' Μέρος με τη φρικτή αιχμαλωσία της Τουρκίας.

Βιογραφικό του Παναγιώτη Παναγιώτου ή Νότα⁶⁰

Φωτ.: 25 Μαρτίου 1924
(Αρχείο: Αχιλλέα Παν.Παναγιώτου)

Ο Παναγιώτης Παναγιώτου ή Νότας γεννήθηκε στην Κοινότητα της Αγίας Παρασκευής, τότε, Δήμου Ιωλκού και σήμερα συνοικία Δήμου Βόλου, στις 28 Αυγούστου 1894. Ο πατέρας του ονομαζόταν Αθανάσιος και η μητέρα του Βαρβάρα. Είχε έναν αδελφό, τον Μόδεστο και μια αδελφή, την Κατερίνα.

Από τα γραπτά του, φαίνεται, να φοίτησε σε Σχολαρχείο ή Γυμνάσιο. Ως νεαρός ζει τον παλμό της εποχής του με την επέκταση της Ελλάδας το 1912-13 και το θαυμασμό του

για τον βασιλιά Κωνσταντίνο. Βιώνει με πάθος τον Διχασμό των Ελλήνων (Κωνσταντινικοί-Βενιζελικοί) και

εγκολπώνεται τη «Μεγάλη Ιδέα», «να διώξουμε τον Τούρκο στην Κόκκινη Μηλιά». Παρά τις ταλαιπωρίες του στο στράτο, δείχνει πάντα αισιόδοξος, ονειροπόλος και ρομαντικός και υποφέρει «χάριν της μονάκριβής μας Πατρίδος Ελλάδος».

Υπηρέτησε στο στρατό ως κληρωτός το 1915 στη Λάρισα και μετά εντάχθηκε στο Δ' Σώμα Στρατού στην Καβάλα. Το 1916, που το Δ' Σώμα Στρατού «αιχμαλωτίστηκε», βρέθηκε στο Γκαίρλιτς της Γερμανίας, όπου έμεινε 2 ½ χρόνια «αιχμάλωτος», μέχρι τον Φεβρουάριο του 1919. Ήλθε στο σπίτι του τον Ιούνιο 1919, μετά από 4 ½ χρόνια συνεχούς υπηρεσίας στον στρατό. Εκεί στο Γκαίρλιτς της Γερμανίας, ως στρατιώτης, πιθανόν να έμαθε την τέχνη του τυπογράφου-στοιχειοθέτη καθώς και τη Γερμανική γλώσσα. Λόγω της Μικρασιατικής Εκστρατείας, μετά από δυο χρόνια, το 1921, επιστρατεύτηκε ως έφεδρος. Από το Μάρτιο του 1921 έως το Μάρτιο του 1923, 2 χρόνια, βρίσκεται στη Μικρά Ασία και συμμετέχει στις επιχειρήσεις του ελληνικού στρατού στην πρώτη γραμμή με το Γ' Σώμα Στρατού. Πολεμάει, υποχωρεί, αιχμαλωτίζεται. Επιστρέφει στο σπίτι του, αφού έμεινε ντυμένος το χακί 6 ½ χρόνια για να κάνει τη ζωή του, που, στο μεταξύ, έχει γίνει 29 ετών.

⁶⁰ . Το βιογραφικό του Παναγιώτη Παναγιώτου συντάχθηκε με βάση ό,τι βρήκαμε στα διάφορα γραπτά του και στις πληροφορίες που μας έδωσαν οι συγγενείς του.

Έτσι άρχισε πλέον να εργάζεται ως τυπογράφος-στοιχειοθέτης στις εφημερίδες του Βόλου-ακόμη και μέσα στην Κατοχή-μέχρι στις 28 Φεβρουαρίου 1951, που απεβίωσε, πρόωρα, σε ηλικία 57 ετών.

Έμενε στο πατρικό του σπίτι στην Αγία Παρασκευή, λίγο πιο πάνω από το μικρό ναό της Αγίας Μαρίας. Παντρεύτηκε την Βασιλική Γκουντούλη και απέκτησε τρία παιδιά, τη Βαρβάρα, τον Αχιλλέα και τον Αθανάσιο,

Ο Αχιλλέας (απεβίωσε το 2013), εξάσκησε το επάγγελμα του μηχανικού γεωργικών μηχανημάτων (συνεργείο στη Λάρισα), παντρεύτηκε την Ελένη

Ο Παναγιώτης Παναγιώτου με τη σύζυγό του Βασιλική και το γιο του Αχιλλέα (φωτογραφία του 1947-48;). (Αρχείο Αχιλλέα Παν. Παναγιώτου).

Παπανικολάου, καθηγητρια στα Τ.Ε.Ι. Λάρισας (Τμήμα Φυτικής Παραγωγής) και απέκτησε δύο κόρες, την Ειρήνη (πτυχιούχο Παιδαγωγικού Τμήματος του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου - Αλεξανδρούπολης) και την Βασιλική (πτυχιούχο Τμήματος Ψυχολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης). Η Βαρβάρα δεν απέκτησε οικογένεια και ζει στο Βόλο.

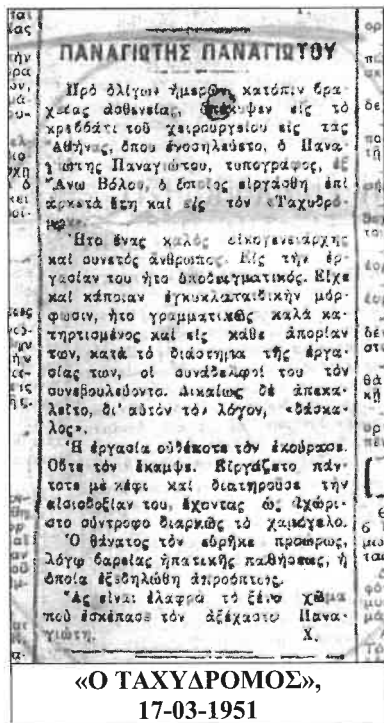
Ο Παναγιώτης Παναγιώτου κατά τη διάρκεια της Κατοχής, συνελήφθη από τους Γερμανούς, φυλακίστηκε στην Κίτρινη Αποθήκη, αλλά, ευτυχώς, είτε λόγω της ιστορίας του Γκαίρλιτς είτε λόγω παρέμβασης κάποιου (του Προξένου της Γερμανίας Έλμουτ Σέφελ;), γλίτωσε το εκτελεστικό απόσπασμα.

Εργάστηκε ως τυπογράφος-στοιχειοθέτης σε διάφορες εφημερίδες του Βόλου και για πολλά χρόνια στην εφημερίδα «Ο

TACHYΔΡΟΜΟΣ» με τον εκδότη Αλέξανδρο Μέρο. Για το λόγο αυτόν η εφημερίδα «Ο TACHYΔΡΟΜΟΣ», λίγες μέρες μετά τον θάνατό του, δημοσίευσε μια συγκινητική νεκρολογία (17 Μαρτίου 1951), κάποιος με υπογραφή Χ. (δημοσιογράφος ή η σύνταξη;), που γράφει τα εξής:

«ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Προ ολίγων ημερών κατόπιν βραχείας ασθένειας, υπέκυψε εις το κρεβάτι του χειρουργείου εις τας Αθήνας, όπου ενοσηλεύετο, ο Παναγιώτης Παναγιώτου, τυπογράφος, εξ Άνω Βόλου, ο οποίος ειργάσθη επί αρκετά έτη και εις τον «Ταχυδρόμον».

«Ο ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ»,
17-03-1951

Ήτο ένας καλός οικογενειάρχης και συνετός άνθρωπος. Εις την εργασίαν του ήτο υποδειγματικός. Είχε κάποιαν εγκυκλοπαιδικήν μόρφωσιν, ήτο γραμματικώς καλά κατηρτισμένος και εις κάθε απορίαν των, κατά το διάστημα της εργασίας των, οι συνάδελφοί του τον συνεβουλεύοντο. Δικαίως δε απεκαλείτο, δι' αυτόν τον λόγον «δάσκαλος».

Η εργασία ουδέποτε τον έκούρασε. Ούτε τον έκαμψε. Ειργάζετο πάντοτε με κέφι και διατηρούσε την αισιοδοξίαν του, έχοντας ως αχώριστον σύντροφο διαρκώς το χαμόγελο.

Ο θάνατος τον ευρήκε προώρως, λόγω βαρείας ηπατικής παθήσεως, η οποία εξεδηλώθη απροόπτως.

Ας είναι ελαφρό το ξένο χώμα⁶¹ που εσκέπασε τον αξέχαστο Παναγιώτη.

X.»

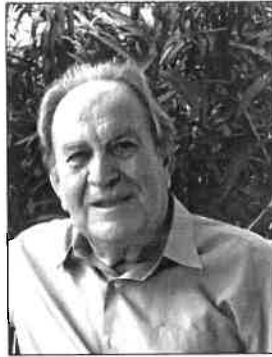
Ο Παναγιώτης Παναγιώτου, μέσα από τα γραπτά του και τη ζωή του, εκπροσωπεί τον Έλληνα της εποχής, που έζησε τα δραματικά γεγονότα της πρώτης πεντηκονταετίας του 20^{ου} αιώνα (1900-1950), που σημάδεψαν την τύχη της σημερινής πατρίδας μας (Πόλεμοι 1912-13, Βαλκανικοί Πόλεμοι, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Διχασμός (Κωνσταντινικών-Βενιζελικών), Μικρασιατική Εκστρατεία και Καταστροφή, Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή) και θεωρούμε ότι η δική του προσωπική μαρτυρία στα ιστορικά γεγονότα, συμβάλλει, σε κάποιο βαθμό, στη διατήρηση της Εθνικής Ιστορικής Μνήμης της Πατρίδας μας, που είναι ανάγκη να συντηρείται και να τιμάται.

⁶¹. Απεβίωσε στο Λαϊκό Νοσοκομείο Αθηνών στις 28 Φεβρουαρίου 1951 και ετάφη εκεί στην Αθήνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγγελομάτης, Χρήστος, Εμμ. (β' έκδοση 1971). *Χρονικόν μεγάλης τραγωδίας*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., Αθήναι.
  - Αλεξιάτος, Γεράσιμος (2010). *Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη α.ε.
  - Αλεξιάτος, Γεράσιμος (2015). *Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919*, Β' Έκδοση Εμπλουτισμένη, Δέσποινα Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.
  - Βενέζης, Ηλίας (49^η έκδοση, 2006). *το νούμερο 31328*, ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΗΣ ΣΚΛΑΒΙΑΣ, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι.Δ.Κολάρου & Σίας Α.Ε. Αθήνα.
  - Δούκας, Στρατής (1982 έκδοση δεκάτη), *Ιστορία ενός αιχμαλώτου*, ΚΕΔΡΟΣ.
  - Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα (1997), ΤΟ ΒΗΜΑ, τόμοι 2^{ος} & 61^{ος}.
  - *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1978, τόμος ΙΕ'.
  - *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, 6^{ος} τόμος, *Η ΕΘΝΙΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ (1909-1922)*, Έκδοση ΤΑ ΝΕΑ «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ» 2004, συγγραφή: Γιώργου Μαργαρίτη.
  - Κωνσταντάρας-Σταθαράς, Δημήτρης, (1994), *Το Χρονικό της Νέας Ιωνίας 1924-1994*, Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Νέας Ιωνίας Μαγνησίας.
  - Κωνσταντάρας-Σταθαράς, Δημήτρης, (2006), *ΔΡΟΜΟ-ΛΟΓΙΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΙΩΝΙΑΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ*, Πολιτιστική Εστία Μικρασιατών Νέας Ιωνίας Μαγνησίας «ΙΩΝΕΣ».
  - Κωνσταντάρας-Σταθαράς, Δημήτρης (2008), *Μικρασιάτες πρόσφυγες στη Μαγνησία*, Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Νέας Ιωνίας Μαγνησίας.
  - Μπενέκος, Δημήτριος (2012), *Ο Γερμανός πρόξενος στο Βόλο ΕΛΜΟΥΤ ΣΕΦΕΛ, Ένας αληθινός θρόλος, 1882-2012* Γερμανικό Προξενείο στο Βόλο, Βόλος.
  - *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον πρώτον Παγκόσμιο Πόλεμον 1914-1918, Η ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΕΙΣ ΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ*, τόμος πρώτος, Έκδοσις ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα 1958 (Ανατύπωση 2012).
  - Σπανομανώλης Α., Χρήστος (β' έκδ. 1969), *Αιχμάλωτοι των Τούρκων*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., Αθήναι.
  - Χαρίτος Γ. Χαράλαμπος, *Αρχείο Θεσσαλικών Μελετών*, τ. 20^{ος} Βόλος 2016.
  - Εφημερίδα «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ», Βόλος, 15-08-1997 και 17-09-2006
  - Εφημερίδα «Ο ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ», Βόλος, 17-03-1951
- Ψηφιακές πηγές:
- [http: Wikipedia.org/wiki](http://Wikipedia.org/wiki)
  - [http: ebooks.edu.gr/modules/ebook/shp](http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/shp)

Δημήτρης Κωνσταντάρας - Σταθαράς

Γεννήθηκε το 1935 στα πρώτα προσφυγικά σπίτια της Νέας Ιωνίας Βόλου (Τετράγωνο Θ', αριθ. 60, σήμερα Απ. Βολίδη 8) από γονείς Μικρασιάτες. Πατέρας του ήταν ο Παρασκευάς Κωνσταντάρας και μητέρα του η Μαρία Σταθαρά. Μεγάλωσε στον προσφυγικό συνοικισμό της Νέας Ιωνίας Βόλου. Υπηρέτησε επί 38 χρόνια στη δημόσια και ιδιωτική Εκπαίδευση ως δάσκαλος (26 έτη), ως σχολικός σύμβουλος (6 έτη) και ως διευθυντής του ιδιωτικού δημοτικού σχολείου «Άγιος Ιωσήφ» της Ελληνογαλλικής Σχολής Βόλου (6 έτη).

Οι αφηγήσεις της μητέρας του και των άλλων Μικρασιατών για τη Μεγάλη Τραγωδία και Προσφυγιά του '22 και τα βιώματά του στην προσφυγοπούλη της Νέας Ιωνίας επέδρασαν, ώστε ν' ασχοληθεί, κυρίως, με μικρασιάτικα θέματα και, επίσης, με φυσιολατρικά.

Εργογραφία του συγγραφέα

1. «Αληθινές Μικρασιάτικες Ιστορίες» (α' έκδοση, 1993). ISBN 960-7175-39-5 και β' επανυμμένη 2012, ISBN 978-960-93-3848-6
2. «Το Χρονικό της Νέας Ιωνίας 1924-1994» (1994, Γ' Βραβείο Εστίας Νέας Σμύρνης). ISBN 960-7175-82-4
3. «Η Νέα Ιωνία του 1933» (Επιμέλεια, 2003, Β' Έπαινος Εστίας Νέας Σμύρνης). ISBN 960-87552-0-4
4. «Ο Βόλος και η περιοχή του στην ιστορική τους διαδρομή», (2004, Συλλογική εργασία, Συμμετοχή με το θέμα : «Η ίδρυση της Νέας Ιωνίας Μαγνησίας»). ISBN 960-85074-1-3
5. «ΔΡΟΜΟ-ΛΟΓΙΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΙΩΝΙΑΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ», Ιστορία των δρόμων και πλατειών του Δήμου Νέας Ιωνίας Μαγνησίας» (2006, Γ' Βραβείο Εστίας Νέας Σμύρνης). ISBN 960-87552-2-0
6. «ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΕΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΜΑΓΝΗΣΙΑ» (2008, Α' Βραβείο Εστίας Νέας Σμύρνης). ISBN 978-960-86485-5-5
7. «ΔΡΟΜΟ-ΛΟΓΙΟ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΒΟΛΟΥ», Ιστορία των δρόμων και Πλατειών του Δήμου Βόλου» (2009). ISBN13: 978-960-87552-3-9
8. «Ε.Ο.Σ. Βόλου. Μια πορεία 80 χρόνων, 1930-2010» (Επιμέλεια, 2010). ISBN 978-960-99337-0-4
9. «Ελληνικά Σχολεία της Κωνσταντινούπολης», Οδοιπορικό «ΙΩΝΩΝ» (2011). ISBN 978-960-93-2625-4
10. «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΙΕΡΕΩΣ», Ημερολόγιο του παπα-Νικόλα Καραπαπαδάκη, Μικρασιάτη ιερέα της Ευαγγελίστριας Νέας Ιωνίας Βόλου (Επιμέλεια, 2011). ISBN 978-960-87552-6-0
11. «Συναξάρι των πρώτων οικιστών της Νέας Ιωνίας Βόλου από το 1924» (2013). ISBN 978-960-87552-7-7
12. «32 χρόνια ορειβασίας με τον Ε.Ο.Σ. Βόλου στα βουνά της πατρίδας μας 1981-2013» (2014). ISBN 978-960-93-5674-9
13. «Η Ευαγγελίστρα μας-Ημερολόγιο «ΙΩΝΕΣ» 2016», (2015), ISBN 978-960-87552-8-4
14. «Πολεμικό Ημερολόγιο του λοχία Παναγιώτη Παναγιώτου 1916-1923», (Επιμέλεια, 2016), ISBN 978-960-87552-9-1

**ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ
ΝΕΑΣ ΙΩΝΙΑΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ**

Ίδρυση: 24-1-1994 (αριθ.Καταστατικού (90/1994).

Στόχοι: Η διάσωση, διατήρηση και κυρίως η διάδοση και διοχέτευση της τρισχιλιόχρονης και πλέον πολιτισμικής κληρονομιάς των Μικρασιατών πατέρων στους νεότερους.

Δραστηριότητες – Τμήματα:

* Λόγου * Θεάτρου * Παιδική Χορωδία *Χορευτικά *Αρχείο Φωτογραφίας
* Αρχείο εγγράφων *Βιβλιοθήκη Μικρασιάτικου Βιβλίου *Λοιπό μουσειακό υλικό.

Ετήσιοι φεστιβαλικοί θεσμοί:

«Μικρασιατικά», «Μνήμη Βυζαντίου»: χρονική διάρκεια 10 ημερών

Εκδοτική δραστηριότητα

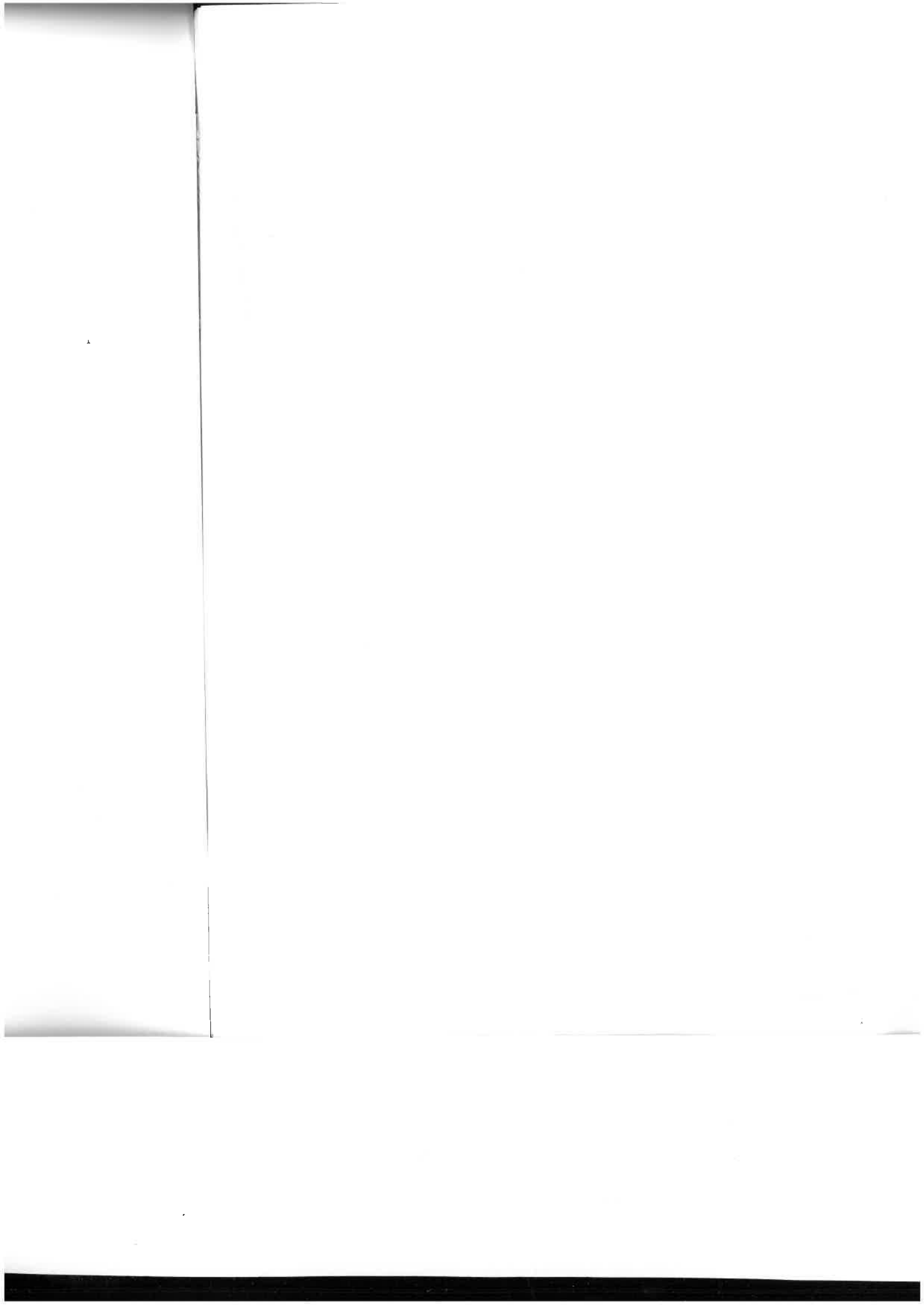
Ημερολόγια (ατζέντες)

Από το 1995 μέχρι το 2016 με ειδικά αφιερώματα κάθε έτος.

Βιβλία

1. «*Η Ευρώπη στη ζωή και το έργο του Π. Κ. Κασιρέλου*». Μελέτη του Σταμάτη Θ. Παντίδη (1995). ISBN 960-7405-12-3
2. «*Γυμναστικός Σύλλογος «Η ΝΙΚΗ» από την Ιωνία...στη Νέα Ιωνία*». Ιστορικό-καλλιτεχνικό λεύκωμα. Συλλογική εργασία : Αναστασία Αθανασιάδου, Άννα Αϊβαζόγλου, Θανάσης Βογιατζής, Κυριακή Δανηλίδου (2002). ISBN 960-8185-07-6
3. «*Η Νέα Ιωνία του 1933*». Δημοσιογραφική έρευνα του Άθω Τριγκώνη. Επιμέλεια: Δημήτρης Κωνσταντάρης-Σταθαράς. Εικονογράφηση: Ιωάννης Κονταξής (2003). Β΄ Έπαινος Εστίας Νέας Σμύρνης. ISBN 960-87552-0-4
4. «*Ολυμπιακοί Αγώνες και Μικρασιάτες Ολυμπιονίκες*» (Ελληνικά-Αγγλικά). Κείμενα: Κυριακή Δανηλίδου, Δημήτρης Κωνσταντάρης-Σταθαράς, Άννα Πετσιάβα. Μετάφραση κειμένου στα αγγλικά: Αναστασία Αθανασιάδου, Αλέξανδρος Παπανικολάου (2004). Ημερολόγιο «ΙΩΝΕΣ» του 2004, ISBN 960-87552-1-2
5. «*ΔΡΟΜΟ-ΛΟΓΙΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΙΩΝΙΑΣ*» του Δημήτρη Κωνσταντάρη-Σταθαρά (2006). Γ΄ Βραβείο Εστίας Νέας Σμύρνης. ISBN 960-87552-2-0
6. «*Νέα Ιωνία Μαγνησίας « προσφύγων πόλις*», Φωτογραφικό Λεύκωμα. Συλλογική εργασία: Αναστασία Αθανασιάδου, Άννα Αϊβαζόγλου, Κατερίνα Βεκλίδου,Κυριακή Δανηλίδου, Μαρία Καζανίδου, Αργυρώ Μάμαλη-Κοπάνου (2008).ISBN 978-960-87552-4-6
7. «*ΔΡΟΜΟ-ΛΟΓΙΟ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΒΟΛΟΥ*» του Δημήτρη Κωνσταντάρη-Σταθαρά (2009)
8. «*ΑΝΤΕΤΙΑ ΔΩΔΕΚΑΗΜΕΡΟΥ*» της Αργυρώς Μάμαλη-Κοπάνου με συνοδευτικό CD «*Καλαντίσματα από τις πατρίδες της Ανατολής*» (2010). ISBN 978-960-87552-5-3
9. «*Ιστορία του Νικολάου ιερέως*», Επιμέλεια: Δημήτρης Κωνσταντάρης-Σταθαράς (2011), ISBN 978-960-87552-6-0
10. «*Συναζάρι των πρώτων οικιστών της Νέας Ιωνίας Βόλου από το 1924*» του Δημήτρη Κωνσταντάρη-Σταθαρά (2013). ISBN 978-960-87552-7-7.
11. «*Η Ευαγγελίστρα μας*» -Ημερολόγιο «ΙΩΝΕΣ» 2016», του Δημήτρη Κωνσταντάρη-Σταθαρά (2015), ISBN 978-960-87552-8-4
12. «*Πολεμικό Ημερολόγιο του λοχία Παναγιώτη Παναγιώτου 1916-1923*», Επιμέλεια: Δημήτρης Κωνσταντάρης-Σταθαράς (2016), ISBN 978-960-87552-9-1

Δευτέρα 26 Σεπτεμβρίου 1916

«Εμείς κατόπιν εξήλθομεν από τα βαγόνια και συνετάχθημεν κατά τετράδας και δια της κεντρικής οδού του Γκαίρλιτς, την Berliner Strasse (οδός Βερολίνου) κατηυθύνθημεν ες τον καταυλισμόν που είχε ορισθή για μας...».

Πολεμικόν μέτωπον Μικράς Ασίας, 16 Αλωνάρη 1921

«...Τα ελληνικά στρατεύματα προελαύνουν και όλο προελαύνουν για να δρέψουνε καινούργιες δάφνες για τα στεφάνια τα αμάραντα. Η θεά νίκη διαρκώς είναι μπροστά μας...».

23 Φεβρουαρίου 1923

«...Κρυώναμε όλη τη νύχτα γιατί δεν είχαμε ούτε σκεπάσματα ούτε ρούχα. Το μόνο που είχαμε ήταν τσουβάλια. Βάζαμε τα πόδια στο τσουβάλι, δέναμε το τσουβάλι στη μέση για να μη μας φεύγη την νύχτα και την ημέρα μόλις σηκωνόμαστε το βάζαμε για ρόμπα (ένδυμα)...»

ISBN: 978-960-8552-9-1